

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
İŞLETME EĞİTİMİ ANABİLİM DALI

**İRAN'A YÖNELİK DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ
TARİHSEL GELİŞİMİ VE ANALİZİ: 1990 – 2006 DÖNEMİ UYGULAMA**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Masoud AGHLMAND

Danışman
Doç. Dr. Mehmet ARSLAN

ANKARA-2008

Masoud AGHLMAND'in "İRAN'A YÖNELİK DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ TARİHSEL GELİŞİMİ VE ANALİZİ: 1990 – 2006 DÖNEMİ UYGULAMA" başlıklı tezi, 29.05.2008 tarihinde jürimiz tarafından İşletme Eğitimi Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Adı Soyadı

İmza

Üye (Tez Danışmanı): Doç.Dr.Mehmet ARSLAN

.....

Üye: Prof.Dr.İzzet GÜMÜŞ

.....

Üye: Yrd.Doç.Dr.Yasemin KESKİN BENLİ

.....

ÖNSÖZ

Gelişmekte olan ülkelerin kalkınma hedefleri, sürdürülebilir bir ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesini, uluslararası piyasalarda rekabet gücünün artırılmasını, daha fazla istihdam olanağı yaratılmasını ve teknolojik gelişmenin sürekli hale getirilmesini zorunlu kılmaktadır. Dünya genelindeki liberalleşme ve küreselleşme eğilimleri karşısında, gelişmekte olan ülkelerin mevcut kaynak potansiyellerini artırmaya çalışmaları, yabancı yatırım çekme ile ilgilidir.

Bu çalışma, İran'a yönelik doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının tarihsel gelişimini inceleme ve 1990-2006 yılları arasındaki döneme ait ekonomik göstergelerin analizini yapmak amacı ile gerçekleştirilmiştir.

Başta çalışmamın her aşamasında bilgilerini benimle paylaşan, karşılaştığım sorunların çözümünde bana yardımcı olan ve desteğini esirgemeyen değerli hocam Sayın Doç. Dr. Mehmet ARSLAN'a, verilerin toplanmasında bana yardımcı olan İran devlet kurumlarındaki yetkililere ve çalışmamın gerçekleşmesinde emeği geçen herkese teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca her zaman yanımda olan eşim Neziha Aghlmand'a sonsuz teşekkür ederim.

Masoud AGHLMAND

Ankara - 2008

ÖZET

İRAN'A YÖNELİK DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ TARİHSEL GELİŞİMİ VE ANALİZİ: 1990 – 2006 DÖNEMİ UYGULAMA

Aghlmand, Masoud
Yüksek Lisans, İşletme Eğitimi Bilim Dalı
Tez Danışmanı: Doç.Dr. Mehmet ARSLAN
Mart - 2008

Dünya, küreselleşme ve teknolojinin gelişmesine paralel olarak, büyük bir hızla değişmektedir. Bu değişmelere bağlı olarak uluslararası sermaye hareketlerinde de değişimler olmuştur. Bu gelişmeler bağlamında yapılan çalışmada, İran'a yönelik doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının tarihsel gelişimi incelenmiş ve 1990-2006 yılları arasındaki döneme ait ülkenin ekonomik göstergeleri analiz edilmiştir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile diğer değişkenler arasında korelasyon analizi yapılmıştır.

Araştırma sonucunda aşağıdaki bulgular elde edilmiştir;

- 1) Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile Mal ve hizmet ihracatı arasında pozitif yönlü yüksek bir ilişki bulunmuştur.
- 2) Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile Cari fiyatlarla GSMH arasında pozitif yönlü yüksek bir ilişki olduğu belirlenmiştir.
- 3) Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile Gayri safi yurtiçi hasıla arasında pozitif yönlü yüksek bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.
- 4) Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile Mal ve hizmet ithalatı arasında pozitif yönlü yüksek bir ilişki olduğu görülmüştür.
- 5) Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile Mal ihracatı arasında pozitif yönlü yüksek bir ilişki olduğu belirlenmiştir.
- 6) Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile Mal ithalatı arasında pozitif yönlü yüksek bir ilişki olduğu görülmüştür.
- 7) Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile Döviz kuru arasında pozitif yönlü yüksek bir ilişki bulunmuştur.
- 8) Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile Enflasyon arasında negatif yönlü bir ilişki olduğunu, fakat ilişkinin anlamlılık düzeyi %10 olduğu tespit edilmiştir.
- 9) Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile Faiz arasında negatif yönlü yüksek bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY), İran, İran'ın DYY Performansı

ABSTRACT

Historical Developement and Analysis of Foreign Direct Investment in Iran: Run Phase 1990-2006

Regarding to the globalization and technological developements world is changing very quickly. It affects international investment inflows directions. In present thesis The Historical Developement and Analysis of Foreign Direct Investment in Iran has been studied and also economic indexes has been analized. Correlation analyse has been applied between FDI and different variables.

As a result of the survey following conclusions have been obtained;

1) High positive relation found between Foreign Direct Investment and Exports of Goods and Services.

2) High positive relation obtained between Foreign Direct Investment and Gross National Income at current market prices (GNI).

3) High positive relation determined between Foreign Direct Investment and Gross Domestic Product (GDP).

4) High positive relation observed between Foreign Direct Investment and Imports of Goods and Services.

5) High positive relation established between Foreign Direct Investment and Merchadise Exports.

6) High positive relation existed between Foreign Direct Investment and Merchandise Imports.

7) High positive relation presented between Foreign Direct Investment and Exchange rates.

8) According to the negative relation between Foreign Direct Investment and Inflation rate, just their meaningful relationship for %10 has been observed.

9) As a result of negative relationship for Foreign Direct Investment and Interest rates, high negative correlation has been obtained.

Key Words: Foreign Direct Investment (FDI), Iran, FDI Performance of Iran.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
JÜRİ ÜYELERİNİN İMZA SAYFASI.....	i
ÖNSÖZ.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR CETVELİ.....	viii
TABLolar LİSTESİ.....	ix
GİRİŞ.....	1

BÖLÜM 1

YABANCI YATIRIM KAVRAMI VE TEORİLERİ

1. 1. Yabancı Yatırım Kavramı.....	4
1.1.1. Doğrudan Yabancı Yatırımlar.....	5
1.1.2. Doğrudan Yabancı Yatırım Belirleyicileri.....	8
1.1.3. Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Gelişmekte Olan Ülkeler.....	10
1.2. Yabancı Yatırım Teorileri.....	12
1.2.1. Firma Teorisi Yaklaşımı.....	13
1.2.2. Çokuluslu Şirketler Teorisi.....	13
1.2.3. Temel Yabancı Yatırım Teorileri.....	16
1.2.3.1. Neoklasik Teori.....	16
1.2.3.2. Endüstriyel Organizasyon Teorisi.....	19
1.2.3.3. Uluslararasılaşma Teorisi.....	20
1.2.3.4. İşlem Maliyetleri Teorisi.....	21
1.2.3.5. Ürün Devreleri Teorisi.....	22
1.2.3.6. Diğer Teoriler.....	23
1.3. Yabancı Yatırımların Faydaları.....	28
1.3.1. Doğrudan Faydalar.....	28
1.3.2. Bulaşma (Spillover) ve Dışsallıklar.....	29
1.4. Yabancı Yatırımların Dezavantajları.....	30

BÖLÜM 2

İRAN'A YÖNELİK DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ TARİHSEL GELİŞİMİ VE ÇEKİCİLİĞİ

2.1. İran Ülkesi ile İlgili Genel Bilgiler.....	31
2.2. İran Ekonomisi.....	33
2.2.1. Tarım ve Hayvancılık.....	34
2.2.2. Sanayi.....	35
2.2.3. Madencilik.....	36
2.2.4. Dış Ticaret.....	37
2.2.5. Serbest Ticaret Bölgeleri.....	39
2.3. Tarihsel Süreç İçerisinde İran'ın FDI Gelişimi.....	40
2.3.1. Devrim Öncesi İran'a Yönelik FDI'ların Süreci.....	40
2.3.2. Devrim Sonrası İran'a Yönelik FDI'ların Süreci.....	42
2.3.3. İran'ın FDI Çekiciliğini Olumsuz Etkileyen Faktörler.....	47
2.4. İran'ın Komşu Ülkelerin FDI Performansları.....	49
2.4.1. Pakistan.....	49
2.4.2. Türkmenistan.....	52
2.4.3. Afganistan.....	55
2.4.4. Azerbaycan.....	58
2.4.5. Ermenistan.....	59
2.4.6. Irak.....	60
2.4.7. Türkiye.....	63
2.4.8. İran FDI Performansının Komşu Ülkeleri ile Karşılaştırılması.....	67

BÖLÜM 3

İRAN'A YÖNELİK DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ ANALİZİ: 1990 – 2006 DÖNEMİ UYGULAMA

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	69
3.2. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları.....	69
3.3. Araştırmanın Metodolojisi.....	70
3.3.1. Araştırmada Kullanılan Veriler.....	70
3.3.2. Evren ve Örneklem.....	70

3.4. Verilerin Analizi.....	71
3.4.1. Doğrusal Regresyon.....	71
3.4.2. Verilerin Normallik Testi.....	73
3.4.3. Araştırmanın Hipotezi.....	73
3.5. 1990-2006 Yılları Arası İran’a İlişkin Verilerin Analizi.....	73
3.5.1. Verilerin Normal Dağılıma Uygunluk Testi.....	73
3.5.2. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar ile Diğer Değişkenler Arasındaki Analizler.....	73
3.5.2.1. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar ile Mal ve Hizmet İhracatı Değişkeni Arasındaki Regresyon Analizi.....	76
3.5.2.2. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar ile Cari Fiyatlarla GSMH Değişkeni Arasındaki Regresyon Analizi.....	77
3.5.2.3. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar ile Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Değişkeni Arasındaki Regresyon Analizi.....	78
3.5.2.4. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar ile Mal ve Hizmet İthalatı Değişkeni Arasındaki Regresyon Analizi.....	79
3.5.2.5. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar ile Mal İhracatı Değişkeni Arasındaki Regresyon Analizi.....	80
3.5.2.6. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar ile Mal İthalatı Değişkeni Arasındaki Regresyon Analizi.....	81
3.5.2.7. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar ile Döviz Kuru Değişkeni Arasındaki Regresyon Analizi.....	82
3.5.2.8. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar ile Enflasyon Değişkeni Arasındaki Regresyon Analizi.....	83
3.5.2.9. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar ile Faiz Değişkeni Arasındaki Regresyon Analizi.....	84

BÖLÜM 4

SONUÇ VE ÖNERİLER.....	86
------------------------	----

KAYNAKÇA.....	89
---------------	----

KISALTMALAR

ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
BEE:	Bölgesel Ekonomik Entegrasyon
Bkn:	Bakınız
BSM:	Bilgi Sermayesi Modeli
ÇUŞ:	Çokuluslu Şirket
DEY:	Dikey Entegrasyon Yatırımları
DPT:	Devlet Planlama Teşkilatı
FDI:	Doğrudan Yabancı Yatırım
GSMH:	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH:	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
IMF:	Uluslararası Para Fonu
NAFTA:	Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması
OECD:	İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı
S.:	Sayfa
SSCB:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
UN:	Birleşmiş Milletler
UNCTAD:	Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı
YEE:	Yatay Entegrasyon Yatırımları
WB:	Dünya Bankası
WTO:	Dünya Ticaret Örgütü

TABLOLAR LİSTESİ

Sayfa

Tablo 1: Doğrudan Yabancı Yatırımların Belirleyicileri.....	9
Tablo 2: Verilerin Normal Dağılıma Uygunluğunun Testi.....	74
Tablo 3: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar ile Diğer Değişkenler Arasındaki Korelasyonlar.....	75
Tablo 4: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar ile Mal ve Hizmet İhracatı Modelin Anlamlılığı İçin ANOVA Tablosu.....	77
Tablo 5: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar ile Mal ve Hizmet İhracatı Katsayılar ve Katsayıların Anlamlılığı İçin t Testi Sonuçları.....	77
Tablo 6: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar ile Cari Fiyatlarla GSMH Modelin Anlamlılığı İçin ANOVA Tablosu.....	78
Tablo 7: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar ile Cari Fiyatlarla GSMH Katsayılar ve Katsayıların Anlamlılığı İçin t Testi Sonuçları.....	78
Tablo 8: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar ile GSYİH Modelin Anlamlılığı İçin ANOVA Tablosu.....	79
Tablo 9: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar ile GSYİH Katsayılar ve Katsayıların Anlamlılığı İçin t Testi Sonuçları.....	79
Tablo 10: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar ile Mal ve Hizmet İthalatı Modelin Anlamlılığı İçin ANOVA Tablosu.....	80
Tablo 11: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar ile Mal ve Hizmet İthalatı Katsayılar ve Katsayıların Anlamlılığı İçin t Testi Sonuçları.....	80
Tablo 12: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar ile Mal İhracatı Modelin Anlamlılığı İçin ANOVA Tablosu.....	81
Tablo 13: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar ile Mal İhracatı Katsayılar ve Katsayıların Anlamlılığı İçin t Testi Sonuçları.....	81
Tablo 14: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar ile ile Mal İthalatı Modelin Anlamlılığı İçin ANOVA Tablosu.....	82
Tablo 15: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar ile ile Mal İthalatı Katsayılar ve Katsayıların Anlamlılığı İçin t Testi Sonuçları.....	82

Tablo 16: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar ile Döviz Kuru Modelin Anlamlılığı İçin ANOVA Tablosu.....	83
Tablo 17: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar ile Döviz Kuru Katsayılar ve Katsayıların Anlamlılığı İçin t Testi Sonuçları.....	83
Tablo 18: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar ile Enflasyon Modelin Anlamlılığı İçin ANOVA Tablosu.....	84
Tablo 19: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar ile Enflasyon Katsayılar ve Katsayıların Anlamlılığı İçin t Testi Sonuçları.....	84
Tablo 20: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar ile Faiz Modelin Anlamlılığı İçin ANOVA Tablosu.....	85
Tablo 21: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar ile Faiz Katsayılar ve Katsayıların Anlamlılığı İçin t Testi Sonuçları.....	85

GİRİŞ

Sanayi Devrimi'nin bir sonucu olarak 19. yüzyılın ikinci yarısında özellikle batının sanayileşen ülkelerindeki hızlı sermaye birikimi, büyük şirketleri bu sermayeden en fazla karı sağlayacak yatırım alanlarını aramaya yöneltmiştir.

Uluslararası sermaye akımlarının dünyadaki ekonomik, sosyal ve politik alandaki etkisi hızla artmıştır. Günümüzde doğrudan yabancı sermaye yatırımları, gelişmekte olan ülkelere giren sermaye akımlarının içerisinde en büyüğü ve en önemlisi haline gelmiştir.

Yabancı yatırımların beraberinde getirdikleri yeni teknolojiler, yeni yönetim anlayışı ve bazı olanaklar sayesinde bu yatırımlar, sadece gelişmekte olan ülkeler tarafından değil, gelişmiş ülkeler tarafından da talep edilir hale gelmiştir.

1990'lı yılların başından günümüze kadar gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere doğru yoğun bir sermaye akışı görülmektedir.

1990-2006 yılları arasındaki İran'a yönelik doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının tarihsel gelişimini ve analizini yapmak amacı ile gerçekleştirilen bu çalışma, dört bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde yabancı yatırım kavramına yer verilmiş, temel yabancı yatırım teorileri incelenmiş, yabancı yatırımların faydaları ve dezavantajları tartışılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde İran ülkesi ile ilgili genel bilgiler verilip ülkeye yönelik doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının tarihi gelişimi incelenmiştir. İran'ın komşu ülkeleri olan Pakistan, Türkmenistan, Afganistan, Azerbaycan, Ermenistan, Irak ve Türkiye ile ilgili genel ekonomik bilgiler ve onlara yönelik yabancı yatırımlara yer verilmiştir. Ayrıca İran ile yabancı yatırım performansları karşılaştırılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde 1990-2006 yılları arasındaki dönemde İran'a yönelik doğrudan yabancı sermayenin ve ekonomik göstergelerin rakamları analiz edilmiştir.

Son bölümde çalışmadan elde edilen sonuçlar tartışılmış ve bazı öneriler geliştirilmeye çalışılmıştır.

BÖLÜM 1

YABANCI YATIRIM KAVRAMI VE TEORİLERİ

20. yüzyılda ortaya çıkan ekonomik, sosyal, politik ve kültürel alandaki değişimler hızla yayılarak yeni bir dünya düzeninin kurulmasına neden olmuştur. Dünya genelindeki kaynakların kıtlığı, özel teşebbüsün doğasında var olan daha çok kar elde etme güdüsü ve teknoloji alanındaki olağanüstü gelişmeler, küreselleşme olgusunu ortaya çıkararak ülke ekonomilerini birbirine yaklaştırmış, kapalı ekonomi modellerini ortadan kaldırmıştır.

Küreselleşme eğiliminin ortaya çıkmasıyla, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra en önemli sınır ötesi faaliyetlerden biri haline gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımları, dünya genelindeki kısıtlı kaynakların etkin dağılımını sağlaması açısından oldukça rağbet görmüştür.

Dünyada küreselleşme süreci öncesinde yeterince önemsenmeyen yabancı sermaye, bugün kalkınmaya olan katkısının anlaşılmasıyla, gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülkelerin ilgi odağı haline gelmiştir. Küreselleşmeyle birlikte, ekonomi ve ticarete liberalleşme eğilimlerinin hız kazanmasıyla, sermayenin serbest dolaşımı artmış, ticaret serbestleşmiş ve tüketici alışkanlıklarında benzerlikler görülmeye başlanmıştır. Tüm bunlara ilaveten, sanayi faaliyetlerinin belli bir coğrafi bölgede yoğunlaşması süreci kaybolmaya başlamış, sektörler ve işletmeler arasında hızlı gelişmeler ortaya çıkmış, sınırlar ötesi ve işletmeler arasındaki işbirliği ve yabancı sermaye yatırımları artmıştır (Oksay, 1998, s.5).

1.1. Yabancı Yatırım Kavramı

Yabancı yatırım kavramı ile ilgili birçok kurum ve yazarın tanımı vardır. Bunlardan bazılarına aşağıda yer verilmiştir.

Uluslararası Para Fonu (IMF)'nin tanımına göre “herhangi bir yatırımcının kendi ülkesi dışında, bulunduğu girişimin yönetiminde etkin bir konumda olmak amacıyla, uzun dönemli faaliyetler” yabancı yatırımdır (IMF, 1993, s.9).

Yabancı yatırım, yatırılabilir kaynakların kişi ve kuruluşlar tarafından bir başka ülkeye taşınması olarak da tanımlanabilir (DPT, 2000, s.1).

Başka bir tanıma göre yabancı yatırım, bir ülke sakinlerinin kendi ülke sınırları dışında mali veya reel bir nitelik taşıyabilen türde varlık edinmeleridir (Seyidoğlu, 1996, s.637).

Ertürk'e göre (2001, s.84) yabancı yatırım, bir üretim biriminin yerleşim ve mensubiyet ilişkisi olmadığı bir başka ülkede, reel sermaye mallarına harcama yapmasını ifade eder.

Bir ülkeye yabancı sermaye girişleri esas itibariyle üç şekilde olmaktadır (Bayraktar, 2003 s.4-5);

- Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları (Foreign Direct Investment - FDI) - Bu yatırımlar bir tür uluslararası sermaye akışı olup ya bir başka ülkede bir firma kurularak ya da yabancı bir ülkedeki bir şirkete sermaye yatırılarak gerçekleştirilir. Bu yöntemle yabancı ülkede edinilen şirkete “yavru şirket”, “yabancı sermaye şirketi”, “tabi şirket” veya “şube” denmektedir.

- Yabancı Portföy Yatırımları (Foreign Portfolio Investment - FPI) - Bir ülke borsasında işlem gören şirketlerin hisselerinin bir diğer ülke veya ülkelerin kuruluşları tarafından satın alınmasını ifade etmektedir.
- Kredi ve Dış Yardımlar - Yatırılabilir kaynakların kişi ve kuruluşlar tarafından bir başka ülkeye taşınmasıdır.

1.1.1. Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Doğrudan yabancı yatırım, bir ülkede bir firmayı satın almak veya yeni kurulan bir şirket için kuruluş sermayesini sağlamak veya mevcut bir şirketin sermayesini arttırmak yoluyla o ülkede bulunan şirketler tarafından diğer bir ülkede bulunan şirketlere yapılan ve kendisiyle birlikte teknoloji, işletmecilik bilgisi ve yatırımcının kontrol yetkisini de beraberinde getiren yatırımdır (Karluk, 2001, s.100).

Başka bir tanıma göre bir firmanın üretimini, kurulu olduğu ülkenin sınırları ötesine yaymak üzere yabancı ülkelerde üretim tesisi kurması veya mevcut üretim tesislerini satın alması, doğrudan yabancı yatırım olarak nitelendirilmektedir (Seyidoğlu, 2003, s.718).

Günümüzde doğrudan yabancı yatırımların dünya ekonomisi içindeki payı hızla artmaktadır. Gelişmekte olan ülkelere gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının toplam içindeki payı 1980'de % 26 iken, bu oran 2000'e doğru % 40'a ulaşmıştır (Sabır, 2002, s.74).

FDI'larının miktarı ve niteliği ülkelerin kalkınma düzeyini belirleyen önemli faktörlerden biridir. Doğrudan yatırım miktarı ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişkinin doğru yönlü olduğu, sadece teorik ve analitik çalışmalardan elde edilen bir sonuç olmayıp, birçok ülke deneyimiyle ortaya çıkan bir olgu olarak kabul görmektedir.

FDI'lar, yapılma nedenlerine göre dört grupta toplanabilir (Göver, 2005, s.13-15);

- Doğal Kaynak Arayan FDI: Gelişmekte olan ülkelere yatırım yapan çok uluslu şirketler, 20. yüzyılın ilk dönemlerinde yalnızca ev sahibi ülkenin doğal kaynaklarından yararlanmayı amaçlamıştır. Bu nedenle FDI ve doğal kaynak arayan yatırımların geçmişte eş anlamlı olarak kullanıldığı söylenebilir. Bu türdeki yatırımlar ticaret yaratıcı etkiye sahiptir. Çok uluslu şirketlerin yurt dışı ticaret bağlantıları, pazarlama yöntemleri, üretim sürecinde kullandıkları üstün teknoloji nedeniyle ev sahibi ülkeden ihracat yaparken yerli firmalara göre daha avantajlıdır. Doğal kaynaklar bakımından zengin, ancak bu kaynakları etkin bir şekilde değerlendirebilmek için yeterli finans kaynağı bulunmayan gelişmekte olan ülkelerin ihracatlarını artırmaları için FDI önemli araçtır. Bu türdeki yatırımların, ihracata olumlu etkilerinin yanında sermaye malları ithalatını artırıcı etkisi de bulunmaktadır.
- Pazar Arayan FDI: İthal ikameci sanayileşme politikalarının uygulandığı 1960–1970'li yıllarda, özellikle gelişmekte olan ülkelerde görülmeye başlanan bir FDI türüdür. Korumacı politikalar, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ABD merkezli çok uluslu şirketlerin Avrupa'da, 1980 sonrası dönemde de Japonya merkezli çok uluslu şirketlerin ABD'de yaptığı FDI'larda etkili olmuştur. İlk bakışta, pazar arayan FDI'nın ev sahibi ülkenin yatırımcı ülkeden ithal ettiği ürünleri ikame ettiği, dolayısıyla ev sahibi ülkenin ticaret hacmini azalttığı söylenebilir. Bu tespit nihai mallar için doğru olmakla beraber, pazar arayan FDI'nın üretim için gerekli sermaye malları ve ara malı ithalatını artırdığı da unutulmamalıdır. Sonuç olarak, pazar arayan FDI sonrasında ev sahibi ülkenin ticaret hacmi azalmamakta; ancak ev sahibi ülkenin ithalatının bileşiminde nihai mal ithalatının payı azalırken ara mallarının payı artmaktadır. Pazar arayan FDI için ticaret engelleri tek belirleyici değildir. Ticaret engellerinin dışında taşıma maliyetleri, ürünün tüketici alışkanlıkları ve tercihlerine göre adapte edilmesi, bu türdeki yatırımların yapılmasında belirleyici rol oynamaktadır.

- **Etkinlik Arayan FDI:** Bu türdeki FDI'lar, çok uluslu şirketlerin üretim sürecini bölerek sürecin bazı bölümlerini karlılıklarını artırabilmek amacıyla yatırımcı ülke dışına taşımaları ile ortaya çıkmaktadır. İlk örnekleri ucuz işgücünden faydalanmak amacıyla yapılan FDI'lardır. Yatırımcı ülkede ücret seviyesi yükselmeye başladığında çok uluslu şirketler, üretim hatlarının emek yoğun bölümlerini ücretlerin düşük olduğu gelişmekte olan ülkelere taşımaya başlamışlardır. Japonya merkezli çok uluslu şirketlerin Doğu ve Güney Doğu Asya ülkelerinde, ABD merkezli çok uluslu şirketlerin Meksika, Orta Amerika ve Asya ülkelerinde, AB merkezli çok uluslu şirketlerin Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde yaptıkları yatırımlar bu türdendir. Ucuz işgücü arayan FDI'lar ev sahibi ülkenin dış ticaret hacmini artırmaktadır. Bu yatırımların etkisiyle ev sahibi ülkenin nihai mal ihracatı ve ara malı ithalatı artmaktadır. Çok uluslu şirketlerin ucuz işgücünden yararlanmak için FDI yapmaktan başka yerli üreticilerle üretim ve alım anlaşmaları yapmak gibi bir alternatifleri de vardır. Bu durumda da ev sahibi ülkenin dış ticareti olumlu etkilenecektir.
- **Stratejik Varlık Arayan FDI:** Çok uluslu şirketlerin uluslararasılaşmasının ileri bir aşamasında yapılmaya başlanan bir yatırım türüdür. Çokuluslu şirketlerin araştırma geliştirmeye yönelik faaliyetlerini ve bu alandaki varlıklarını artırmak amacıyla FDI yapılabilir (Örneğin Japonya, Güney Kore merkezli çokuluslu şirketlerin ABD'deki bilişim yatırımları). Çokuluslu şirket karlılığını, etkinliğini artırabilmek için araştırma geliştirme ile ilgili faaliyetlerini yatırımcı ülke dışında sürdürmeyi tercih edebilir. Gelişmekte olan ülkeler işgücünün niteliklerini artırarak, telekomünikasyon altyapısını güçlendirerek bu türden yatırımları çekebilirler. Singapur'a yapılan araştırma geliştirme merkezi, idare merkezi (headquarter) yatırımları ve Hindistan'a yapılan yazılım geliştirme yatırımları stratejik varlık arayan FDI'a örnek olarak gösterilebilir. Bu kategorideki yatırımlar, ev sahibi ülke için yüksek nitelikli işgücünün kullanıldığı hizmetlerin ihraç edilmesine, yatırımcı ülke için de hizmet ve ekipman ihracatına yol açtığı için, ticaret yaratıcı FDI'lar olarak değerlendirilmektedirler.

1.1.2. Doğrudan Yabancı Yatırım Belirleyicileri

FDI'ları belirli ülkelere çeken ya da belirli ülkelere akışını engelleyen faktörler bulunmaktadır. Bunların arasında yaygın olarak kabul edilenler; piyasa hacmi, işgücü maliyeti, açıklık, döviz kuru, ticaret engelleri, ticaret açığı, büyüme ve vergilerdir. Değinilen ekonomik faktörlerin yanı sıra, politik ve yatırım ortamını ilgilendiren (hukuki alt yapı gibi) başka faktörler de vardır (Gövdere, 2003, s.26).

Genel olarak gelişmekte olan ülkelere, iç pazara yönelik yapılan FDI'ların kişi başına gelir, altyapı kalitesi, politik denge, gelir vergisi muafiyeti, kazanç transferine getirilen kısıtlamalar ve döviz kurları gibi çeşitli faktörlerden etkilendiği ifade edilmektedir. Gelişmiş ülkelere yapılan ihracata yönelik yatırımlarda ise politik denge, altyapının kalitesi, ücretler, vergi muafiyetleri, dışa açıklık ve kazanç transferine getirilen kısıtlamalar gibi benzer etkenler rol oynamaktadır (Öztürk, 2004, s.120-121).

Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) 1998 yılı Dünya Yatırım Raporu'nda, doğrudan yabancı yatırımlarını etkileyen faktörlere ilişkin bir analiz yapmıştır. UNCTAD, söz konusu belirleyicileri, üç ana başlıkta toplamıştır (Gövdere, 2003, s.28);

- Ekonomik faktörler
- Yatırım ortamına ait faktörler ve
- Politik faktörler.

Ayrıca, ekonomik faktörlerin yatırım stratejileri açısından alt başlıkları da ortaya konmuştur.

UNCTAD'ın belirtmiş olduğu faktörler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Doğrudan Yabancı Yatırımların Belirleyicileri

Faktör Grupları	Ev Sahibi Ülkelerdeki Belirleyiciler	
I.Politik Faktörler	• Ekonomik, politik ve sosyal istikrar • Yabancı yatırımlara ilişkin uluslararası anlaşmalar • Vergi politikası • Ticaret politikası, ticaret politikası ve FDI tutarlılığı • Özelleştirme politikası • Piyasaların yapısı ve işleyişine ilişkin politikalar (özellikle rekabet ve şirket satın ve birleşme politikaları) • Yabancı iştiraklerin anlaşma standartları.	
II.Yatırım Ortamına İlişkin Faktörler	• Yatırımların promosyonu (imaj yaratılması, ülkenin pazarlanması vb.) • Yatırım teşvikleri • Maliyetler (rüşvet, bürokratik etkinlik vb) • Yatırım sonrası hizmetler • Sosyal etkenler (yaşam kalitesi vb.)	
III.Ekonomik Faktörler	Yatırım Stratejileri	Faktörler
	Pazara yönelme	• Pazar büyüklüğü ve kişi başına milli gelir • Piyasanın büyümesi • Bölgesel ve global piyasalara giriş imkanları • Tüketici tercihleri • Piyasaların yapısı
	Kaynağa/stratejik varlığa yönelme	• Hammaddeler • Düşük ücretli vasıfsız işgücü • Vasıflı işgücü • Fiziki altyapı (havaalanları, enerji, yollar ve telekomünikasyon) • AR-GE • Teknolojik, yenilikçi ve diğer yaratılmış varlıklar (markalar vb.)
	Etkinliğe yönelme	• Kaynakların/varlıkların maliyeti ve işgücünün verimliliği • Diğer girdilerin maliyeti (iletişim, ara mallar) • Bölgesel entegrasyon anlaşmasına üyelik, ölçek ekonomisi.

Kaynak: Bekir Gövdere, “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımların Belirleyicilerinin Günümüzdeki Geçerliliği”, Dış Ticaret Dergisi, Sayı: 28, Yıl: 2003, s.29

Sabır'a göre (2002, s.82) özelleştirme politikası, rekabet politikası, sosyal politika, ekonomik ve siyasi istikrar, Dünya Ticaret Örgütü'ne ve politikalarına uyum, ekonomik entegrasyonlara katılım, vergi kolaylıkları ve özendirici politikalar gibi uygulamalar yabancı yatırımlar üzerinde etkili olurken, kültürel faktörler de öne çıkmaktadır.

1.1.3. Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Gelişmekte Olan Ülkeler

Doğrudan yabancı yatırımların niteliği ve etkileri, özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Bu nedenle bu tür yatırımları çekmek için çeşitli özendirici tedbirler almaya yönelmektedirler. FDI'ların, gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasındaki rolü, bütçe açıklarının finansmanındaki payı ve endüstriyel yapılanmasının ilerlemesindeki etkisi bu yatırımların hızla artmasına sebep olmuştur.

1989-1991 döneminde, gelişmekte olan ülkelerin doğrudan yabancı yatırım girişlerinden aldıkları pay % 19.1 iken, bu pay 2001-2003 döneminde % 29.4'e yükselmiştir. 1980'li yılların sonlarında Sovyetler Birliği'nin dağılması, özelleştirmenin yaygınlaşması ve Çin'in artan ölçüde dünya ekonomisi ile bütünleşme çabaları bu gelişmede etkili olmuştur (Yükselen, 2005, s.31).

Gelişmekte olan ülkelere yapılan yatırımların büyük bir çoğunluğu (yaklaşık olarak % 78'i) sırasıyla Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Japonya ve Avrupa Birliği (AB) ülkeleri tarafından yapılmaktadır (Öztürk, 2004, s.111).

FDI'lar, gelişmekte olan ülkelerin kalkınma hedefleri bakımından özellikle üç noktada önemli kabul edilmektedir (Sabır, 2002, s.78):

- Ülkedeki gelir oluşumu, döviz durumu ve vergi gelirleri gibi makro değişkenleri genellikle olumlu yönde etkiler.

- Endüstriyel verimlilik, teknolojik gelişme ve mamul geliştirme konusunda etkilidir.
- Modern sektörlerde istihdam durumunu ve iş gücü niteliklerini genellikle olumlu etkiler.

Gelişmekte olan ülkelere olan sermaye akımları dört grupta toplanmaktadır. Birincisi, doğrudan yabancı yatırımlardan oluşmaktadır. Gelişmekte olan ülkelere olan FDI'ların GSYH'ya oranı 1980'lerin başlarında % 0,5 iken, 1990'larda % 1'e yükselmiştir. İkincisi, borç senetleri şeklinde portföy akımlarından oluşmaktadır. Net portföy akımlarının GSYH'ya oranı 1980'lerin ortalarında % 0 iken 1993'te % 4'e yükselmiştir. Bu akımlar 1990'ların ortalarında, Meksika krizinden dolayı çok istikrarsız olmuştur (Becchetta ve Wincoop, 1998, s.1-2).

Sermaye akımlarının diğer grupları IMF tarafından “diğer yatırımlar” altında sınıflandırılmaktadır. Bunlar borçlar, para ve mevduatlar ve ticari krediler olmaktadır. “Diğer Yatırımlar” iki alt gruba ayrılmaktadır. Birincisi, “portföy-dışı net özel akımlar”, portföy ve yabancı doğrudan yatırımlardan farklı olarak, özel sektöre akan sermaye akımları olmaktadır. 1980'lerin başlarında söz konusu olan borç krizi “portföy-dışı net özel akımlar”da keskin bir düşüşe neden olmuştur. Bu akımların GSYH'ya oranı 1981'de % 3 iken 1983'de -% 2'ye düşmüştür. 1980'lerin ortalarından itibaren bu akımlar yavaş bir biçimde artış göstermeye başlamıştır. İkincisi, “portföy-dışı net hükümet akımları”, portföy yatırımlarından farklı olarak, hükümete giden resmi borç akımları olmuştur. 1990'lı yıllar boyunca toplam net portföy-dışı akımlar istikrarsız ve ortalama olarak % 0'a yakın olmuştur (Becchetta ve Wincoop, 1998, s.2).

Gelişmekte olan ülkeler sermaye hareketlerini serbest hale getirdikçe, sanayileşmiş ülkelere doğru sermaye girişi söz konusu olmaktadır. Gelişmekte olan ülkelere önemli yatırım fırsatları vardır. Sanayileşmiş ülkelere tasarruf oranı yüksek olduğundan faiz oranları düşük düzeydedir. Gelişmekte olan ülkelere ise kişi başına düşen sermaye oranı (tasarruf oranı) düşük olduğundan faiz

oranı yüksektir. Dolayısıyla sermaye hareketleri serbestleştikçe sanayileşmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere doğru sermaye girişi söz konusu olmaktadır. Böylece gelişmekte olan ülkeler sermaye girişi sayesinde cari açıklarını kapatabilmektedirler (Frankel ve Roubini, 2001, s.4-5).

Günümüzde gelişmekte olan ülkeler doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını ülkelerine çekebilmek için yoğun çaba göstermektedirler. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları aracılığıyla bu ülkeler, ilave dış sermaye, yeni teknoloji, know-how, yeni yönetim becerisi, pazarlama katkısı, ihracat, üretim ve istihdam artışı sağlamayı amaçlamaktadırlar (Yükselen, 2005, s.3).

1. 2. Yabancı Yatırım Teorileri

Yabancı yatırımların, 1950’li yıllarda büyük miktarlara ulaşması iktisatçıların ilgisini çekmiş ve bu tür yatırımların neden yapıldığı konusunda günümüze kadar bir çok teori ileri sürülmüştür.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımların algılanmasında hem teorik açıdan hem de uygulama açısından bir görüş birliğinden bahsetmek mümkün değildir. Bu kapsamda doğrudan yabancı yatırımları açıklamaya çalışan teorileri üç kategoride toplamak mümkündür. Bunlar;

- Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına makroekonomik açıdan yaklaşan teoriler - Temel soru olarak ülkelerin neden dolaysız yabancı yatırımları tercih ettikleri ele alınmıştır.
- Şirketlerin davranışlarına öncelik veren teoriler - Bunlar çokuluslu şirketlerin varoluşlarını ve büyümelerini açıklamaya çalışmaktadır.
- Yine bir kısım çalışmalarda, belirli ülke şirketlerinin, başka bir ülkenin pazarına neden daha kolay girebildiklerini, o ülkedeki yerli şirketlerin neden aynı faaliyeti yapamadıklarını açıklamaya çalışılmıştır.

Aşağıda doğrudan yabancı yatırımlar açısından önemli olan bazı teorilere yer verilmiştir.

1.2.1. Firma Teorisi Yaklaşımı

Firma teorisi, özellikle fiyat ve çıktı kararlarına göre firmaların davranışlarını açıklamaya ve tahmin etmeye çalışır. Teori aynı zamanda üretim sürecinin seçimi, satış artırıcı davranışlar, yeni üretim tekniklerinin (ürün yeniliklerinin) uygulanması, yatırım kararları ve karın bölüşümü ile de ilgilenir. Geleneksel neoklasik firma teorisi, firmanın hangi piyasa koşullarında çalıştığına bakmaksızın firmanın nihai amacının karını maksimum kılmak olduğunu kabul eder (Çermikli, 2004, s.87-88).

Modern firma teorisinin başlangıç noktalarından biri kabul edilen Coase (1937)'un firma teorisinde öncelikle piyasalar yer almaktadır. Bu çerçevede firmaların meydana çıkışı ise, piyasaların bazı durumlarda tam olarak işleyememesi temeline dayanmaktadır. Coase'a göre fiyat mekanizmasını kullanmaktan kaynaklanan işlem maliyetleri, firmaların ortaya çıkışına yol açmıştır. Fiyat mekanizmasının kullanılmasının maliyeti olmaması durumunda firma şeklinde bir örgütlenmeye ihtiyaç duyulmayacaktır (Foss ve Klein, 2004, s.24).

1.2.2. Çokuluslu Şirketler Teorisi

Modern çokuluslu şirketlerin en açık belirtisi, endüstri devrimiyle birlikte uluslararası imalatın gelişmesiyle ortaya çıkmıştır (Hirst ve Thompson, 2000, s.45).

Günümüzde FDI'lar, ağırlıklı olarak çokuluslu şirketler (ÇUŞ) aracılığı ile gerçekleştirilmektedir. Çokuluslu şirketlere bağlı kuruluşların, dünya ekonomisinde ve gelişmekte olan ülkelerin üretimindeki payları gittikçe artmaktadır.

Uluslararası alanda faaliyet gösteren ve kendi ülkeleri dışında en az bir ülkede üretim yapan ekonomik birimler olarak tanımlanan firmalar, uluslararası literatürde; çokuluslu, uluslararası, ulusötesi ve evrensel şirketler olarak farklı isimlerde yer almaktadır. Bu ve benzeri kavramlarda bazı farklılıklar olmakla birlikte ülke dışında üretim yapmak her bir tanımlamada ortak kriter olarak kabul edilmektedir (Ongan, 2004, s.154).

Hanson’a göre (2001, s.10) çokuluslu şirketlerin ortaya çıkması, etkin kaynak dağılımını yaratmakla küresel refah seviyesini arttırmaktadır.

Ekonomik faaliyetlerini birden fazla ülkede sürdüren firmaların, tek ülkede üretim yapan firmalara göre bazı ek maliyetlere katlanmak zorunda kaldığını ve bu maliyetler karşısında üretimlerini sürdürebilmek için rakipleri karşısında ileri teknoloji, ölçek ekonomileri gibi firmaya özgü bazı avantajlara sahip olmaları gerektiğini öne süren Hymer (1976) ÇUŞ teorisinin kurucusu olarak nitelendirilebilir. Ancak, 1977 yılında yaptığı çalışmayla Hymer’in tezini geliştiren Dunning, bir ÇUŞ’in doğrudan yabancı yatırım yapması için gerekli koşulları kapsamlı bir şekilde açıklamaya çalışan ilk araştırmacı olarak ÇUŞ teorisinin gerçek kurucusu olarak kabul edilmektedir. Literatürde “OLI Paradigması” (OLI Paradigm) veya “Eklektik Paradigma” (Eclectic Paradigm) olarak bilinen teoriye göre bir ÇUŞ’in doğrudan yabancı yatırım yapması için üç temel avantajın bir araya gelmesi gereklidir (Göver, 2005, s.5-6);

- Mülkiyet Avantajı (Ownership Advantages – O) ÇUŞ’lerin sahip olduğu firmaya özgü fikri sınai mülkiyet hakları, teknolojik üstünlükler, organizasyon ve yönetim modelleri, ticari markalar, dağıtım kanalları, bilgi ve finans kaynaklarına erişimdeki üstünlükler, firmanın ölçek büyüklüğünden dolayı elde ettiği ucuz girdi temin edebilme ve ölçek ekonomilerinden yararlanabilme imkanı ÇUŞ’lara ev sahibi ülke firmaları karşısında avantaj sağlamaktadır. ÇUŞ’lerin bu tür mülkiyet avantajlarını elde etmesinde yatırımcı ülkenin ekonomik koşulları ve hükümet politikaları etkili

olmaktadır. Örneğin, ÇUŞ'in ölçek ekonomilerinden yararlanmasında yatırımcı ülkede şirket birleşmelerinin ve endüstriyel yoğunlaşmanın serbest olması, ÇUŞ'in teknolojik üstünlük elde etmesinde hükümetlerin Ar-Ge çalışmalarına destek vermesi ve bu çalışmalar için gerekli insan kaynağının yatırımcı ülkede mevcut olması önemli bir etkiye sahiptir.

- Konumsal Avantaj (Location Advantages – L) doğrudan yabancı yatırımın hangi ülkede yapılacağını belirleyen avantajlardır. ÇUŞ'lar yatırım projesinin hangi ülkede veya bölgede hayata geçirileceğine, yatırımın özelliklerini ve yatırım yapılacak yerin sağladığı avantajları göz önünde bulundurarak karar verirler. Faktör maliyetleri ve verimliliği, yatırımcı ülke ile ev sahibi ülke arasındaki uzaklık, pazar büyüklüğü, tabii kaynakların bolluğu, gümrük tarifeleri, ev sahibi ülkenin bir Bölgesel Ekonomik Entegrasyona (BEE) üye olması, altyapının yeterliliği, yatırım teşvikleri, sosyal yapı ve kültür benzerlikleri gibi unsurlar yatırım yerinin sağlayacağı avantajlar arasında sayılabilir. Ulaşılmak istenen pazarda yukarıda belirtilen unsurların varlığı ÇUŞ'i pazara ihracat yapmak yerine yatırım yapmaya yönlendirmektedir.
- İçselleştirme Avantajı (Internalisation Advantages – I) ÇUŞ'in mülkiyet avantajı nedeniyle elinde bulundurduğu varlıklarını lisans verme, franchise anlaşması yapma gibi yöntemlerle ev sahibi ülke firmalarına kullanırmak yerine kendi kuracağı yavru şirket ile yerel piyasada faaliyet göstermeyi tercih etmesidir. Ev sahibi ülke firmaları ile lisans anlaşması yapmanın farklı bir hukuki ve idari yapıya daha kolay uyum sağlama, piyasaya giriş maliyetlerini düşük tutma gibi avantajları olmasına rağmen; ÇUŞ'ler tarafından lisans yoluyla kullanılan teknolojinin, taraflar arasında bir uyuşmazlık ortaya çıktığında lisans alan firma tarafından taklit edilebilme riski, lisans anlaşmasına konu olan teknolojinin veya know-how'un nitelikli işgücü tarafından kullanılması gerekliliği gibi faktörler nedeniyle doğrudan yabancı yatırım, lisanslamaya tercih edilebilmektedir.

Yukarıda sıralanan ve ÇUŞ tarafından bir bütün olarak değerlendirilen avantajlar, ÇUŞ'in bir ülkede yatırım yapmasında etkili olmaktadır.

OLI paradigması, ÇUŞ'lerin doğrudan yabancı yatırım yaparken dikkate aldıkları faktörleri, ÇUŞ'lerin firmaya özgü avantajlarını vurgulayarak açıklamaktadır. Bu teori ÇUŞ'lerin neden doğrudan yabancı yatırım yapmayı ticarete tercih ettiklerini anlayabilmek açısından yararlıdır.

Çokuluslu şirketlere ilişkin modern teori, “niçin doğrudan yabancı sermaye yatırımları yapılmaktadır” sorusunu, iki ayrı soruya ayırmaktadır. İlk olarak, bir mal neden bir ülkeden ziyade, iki veya daha çok ülkede üretilir? Bu soru bir lokasyon (Location) sorusudur. Lokasyon teorisine göre, üretim yapılacak yer, kaynaklar tarafından belirlenir. İkinci olarak, neden değişik yerlerdeki üretim, bir çok firma tarafından yapılmak yerine, aynı firma tarafından yapılmaktadır? Bu da bir uluslararasılaşma (Internalization) sorusudur. Bu soru ile ilgili yaklaşım uluslararasılaşmanın avantajlarını açıklarken, dikey entegrasyonun önemini vurgulamaktadır (Oksay, 1998, s.25-26).

1.2.3. Temel Yabancı Yatırım Teorileri

Aşağıda Neoklasik Teori, Endüstriyel Organizasyon Teorisi, Uluslararasılaşma Teorisi, İşlem Maliyetleri Teorisi, Ürün Devreleri Teorisi ve diğer yabancı yatırım teorilerine yer verilmiştir.

1.2.3.1. Neoklasik Teori

Neoklasik iktisatçılar içerisinde dış ticaret kuramlarına en çok ağırlığını koyan Marshall, Haberler, Heckscher ve Ohlin gibi iktisatçılardır. Marshall, Karşılıklı Talep Teorisini geliştirip, “teklif eğrileri” denen grafikte incelemiştir. Teklif eğrisi üzerinde her nokta dış ticarete hem teklif ve talep edilen miktarları, hem de ticaret hadlerini gösterir. Haberler'in, emek-değer teorisi yerine dış ticaret analizine “alternatif maliyet” kavramını dahil ettiği belirtilmelidir. Bunu yaparken

Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'ni olduğu gibi desteklemiş ve ülkeler arası serbest ticarete göre uzmanlaşmanın her ülkenin çıkarına olduğunu alternatif maliyet teorisine dayanarak da göstermiştir. Haberler'e göre dış ticaret sonrası ülkeler arası rasyonel kaynak dağılımı sağlanmazsa bile, tüketiciler daha uygun bir fiyat ile karşı karşıya kalacakları için, refahları yükselecektir (Yılmaz, 1992, s.96-102).

Heckscher-Ohlin Teorisi ise, Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi'nin değişik bir yorumudur. Heckscher-Ohlin Teorisi iktisat yazımında Faktör Donatımı Teorisi olarak da bilinmektedir. Ricardo tarafından geliştirilen Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi'ne göre her ülke karşılaştırmalı olarak hangi malları daha ucuza üretiyorsa, o malların üretiminde uzmanlaşmalıdır. Heckscher-Ohlin Teorisi'ne göre ise, her ülke hangi üretim faktörüne zengin olarak sahip bulunuyorsa, üretimi bu faktörü yoğun biçimde gerektiren mallarda karşılaştırmalı üstünlük elde eder. Emegın ucuz ve bol olduğu ülkelerde emek-yoğun, sermayenin zengin olduğu ülkelerde ise sermaye-yoğun mallar üretilmeli ve ihraç edilmelidir. Bu çerçevede Heckscher-Ohlin Teorisi'ne ilave bazı varsayımlar getirilmiştir.

Dış ticaret kuramlarında önemli bir aşamayı teşkil eden Heckscher-Ohlin Teorisi'nin de temel varsayımlarından birisi sermayenin ülke içerisinde tam akışkan, ülkeler arasında ise akışkan olmadığıdır. Gerçi Heckscher çalışmalarında uluslararası sermaye hareketliliğinin varlığını kabul etmiştir. Üretim faktörlerinden sermayenin de hiçbir şekilde uluslararası alanda akışkan olmayacağını söylemek gerçekleri göz ardı etmek olacağını belirten Heckscher, durumu ülkeler arası faiz oranlarındaki farklılıklarla izah etmeye çalışmıştır (Yılmaz, 1992, s.119). Ancak Heckscher bunu doğrudan yabancı sermaye yatırımlar boyutuyla ele almamıştır. Onun amacı uluslararası faktör hareketliliğinin dış ticarete son verip vermeyeceğini ortaya koymaktır. Heckscher'in modelinde iki ülke arasında dış ticaretin başlayabilmesi için, bu ülkeler arasında faktörlerin göreceli kıtlıkları birbirlerinden farklı olmalıdır. Heckscher'e göre faktörlerin göreceli kıtlığı arasındaki fark iki ülke arasında ticaretin genişlemesi için şarttır; uluslararası faktör hareketliliği yoluyla faktörlerin göreceli kıtlığı arasındaki fark ortadan kalkarsa dış ticaret yine devam edecek, yalnız bu

ticarete artık artış beklenmez (Yılmaz, 1992, s.118). Heckscher'in bu açıklamalarında temel ilgi alanı dış ticarettir ve uluslararası sermaye hareketliliğine dolaylı bir şekilde Portfolyo Teorisi çerçevesinde değinilmiştir.

Heckscher-Ohlin Teorisi, doğrudan yabancı yatırımlara yer vermemektedir ve uluslararası mal ticaretinden bahsetmektedir. Teori, doğrudan yabancı yatırımları da kapsayan uluslararası faktör hareketlerini ele alan teoriler için çıkış noktası olması açısından önemlidir (Efe, 2002, s.3).

Neoklasiklerin uluslararası sermaye hareketlerine bakış açısı Portfolyo Teorisi çerçevesinde olmuştur. Yani sermayedarın amacı, belirli bir riziko düzeyinde mümkün olan en yüksek geliri elde etmektir. Dolayısıyla Neoklasiklere göre ülkeler arası faiz oranındaki değişimler farklı karlılık oranlarının ortaya çıkmasına, bu ise uluslararası sermaye hareketlerine sebep olmaktadır. Getiri oranı nerede daha yüksekse, sermaye oraya gider.

Neoklasik kuramda, FDI üzerine olumlu görüşler öne sürülürken aşağıdaki varsayımlara dayanılmıştır (Soyak, 2007, s.27):

- Tamamlayıcılık varsayımı: Yokluğunda yerel üretimin olamayacağı alanlarda yabancı kaynaklar yerli kaynakları tamamlar.
- Piyasaların tam rekabete yakın bir model içinde işleyeceği varsayımı: Bunun sonucu aşırı kârların ortadan kalkacağı ve piyasa başarısızlıklarının da büyük ölçüde yanlış devlet politikalarından kaynaklanacağı öngörülür.
- Kaynak yaratma varsayımı: Çokuluslu şirketler yalnızca mevcut yerel kaynakları tamamlamaya katkıda bulunmazlar, aynı zamanda ilave yerel kaynakların yaratılması ya da önceden kullanılmayan kaynakların kullanılmasını da sağlarlar.

1960'ların son dönemlerinde doğrudan yabancı yatırım ile ilişkili olarak neoklasik kuramın vurgusunda bir kayma yaşanmıştır. Bu yıllarda vurgu, FDI'ların

sermaye katkısı sağlamasından ziyade teknoloji transferi boyutuna kaymıştır. FDI'ların sermaye akımı kadar “yönetim teknikleri” ve “teknoloji” gibi diğer faktörleri de içeren bütüncül bir doğasının olduğu; yoğunlaştırılmış piyasa yapıları ile FDI arasındaki güçlü bir ilişkinin varlığı ve yabancı yatırım kuramı ile dış ticaret kuramlarının birleştirilmesi gereksinimi, bu sürecin gelişiminde etkili olmuştur (Soyak, 2007, s.27-28).

1.2.3.2. Endüstriyel Organizasyon Teorisi

1985’de Newfarmer tarafından geliştirilen endüstriyel organizasyon teorisi, yabancı yatırımları temelde ÇUŞ’lerin stratejisinin bir parçası olarak görür ve basit bir kaynak akımından farklılığını vurgular (Soyak, 2007, s.27).

Teori, firma davranışlarının ve firmanın içinde bulunduğu sektör dinamiklerinin modellenmesini içerir. Özellikle eksik rekabet ortamlarında sektör içi dinamikleri ve farklı firma yapılanmalarını, davranışlarını, firmalar arası stratejik ilişkileri inceler. Regülasyon mekanizmaları, endojen AR-GE yatırımları, yeni teknolojilerin üretim sürecine entegrasyonu ve yatay ve dikey birleşmeler bu teorinin kapsamı içindedir.

Endüstriyel organizasyon teorisi, eksik rekabet koşullarının geçerli olduğunun neo-klasik öngörünün tam rekabetçi piyasa modelinin varlığının zamanla reddi sonucunda doğmuştur. Bu teori de bir ölçüde eksik rekabet koşulları ve oligopolistik piyasa altyapısını veri alarak dış ticaretin fiyat maliyet aralıkları üzerindeki etkisini incelemektedir. Buna göre, dış ticarete yaşanan serbestlik sürecinden sonra ithalat rekabeti ile karşılaşan firmalar ortalama maliyet eğrilerinin üzerinde belirlenen fiyatlamalar yapma yeteneklerini kaybetmekte, aralarında anlaşma yaparak fiyatları belirleme (kartel anlaşmaları) hakimiyetleri kırılmakta ve sonuçta artan rekabete karşı durabilmek adına fiyatlarda indirime gitmek zorunda kalmaktadırlar. Tüm bu

süreç içerisinde yurt içi talep esnekliği ve ithalat oranları, fiyat maliyet aralıkları ile negatif yönlü bir ilişki içinde bulunmaktadır (Zeybek, 2005, s.64).

1.2.3.3. Uluslararasılaşma Teorisi

Uluslararasılaşma teorisi, ÇUŞ'lerin varlığı için ekonomik rasyonaliteyi sağlamak üzere geliştirilmiş bir teoridir. Bu teori iki varsayıma dayanmaktadır;

- Firmalar faaliyetlerini en az maliyetle yapacakları yerleri seçerler,
- Firmalar uluslararası büyümelerini, uluslararası faaliyetlerin faydaları maliyetlerine eşit olduğu noktaya kadar ettirirler.

Uluslararasılaşma teorisi, ÇUŞ'lerin daima % 100 mülkiyetle faaliyette bulunmayı ortak girişime tercih edeceklerini ve işbirliğinin faydalarının stratejik riski ve işlem maliyetlerini karşılayamayacağını ileri sürer. Beamish ve Banks, işlem maliyetleri teorisinden hareketle, karşılıklı güvenin sağlanması durumlarında ortak girişimlerin uzun vadeli başarıda uygun bir seçim olacağını savunurlar. Bu durumda ortak girişimlerin faydalarının maliyetlerinden daha fazla olacağını belirtirler. Ortak girişimlerin açıklanmasında uluslararasılaşma teorisi, işlem maliyeti açıklamalarına oldukça benzerdir (Aydın, 1997, s.35).

Uluslararasılaşma teorisi, ihraç, lisanslama, franchising ve ortak girişim gibi uluslararasılaşma yollarına rağmen, doğrudan yatırımların uluslararası pazarların genişlemelerinde etkin olabileceği üzerinde durur. Bu teori şu temellere dayanmaktadır (www.1bilgi.com/dis-ticaret/5726/1-uluslararasi-pazarlama.html);

- Pazarlar doğal ve politik nedenlerden dolayı etkili bir şekilde mal ve hizmetlerin dağıtımını yapamayabilir,
- İşletmeler ve pazarlar mal ve hizmetlerin değişiminin organizasyonunda alternatif unsurlardır,

- İşletme maliyetleri pazardaki değişim oranından düşük ise bir firma içerisinde bu değişim uluslararasılaşmıştır ve uluslararasılaşmış işletmeler doğrudan yabancı yatırımla mal ve hizmetlerin değişimini karşılıklı olarak uluslararasılaştıran kurumlardır.

Uluslararası alanda farklı sektörlerde doğrudan yatırım yapılmasını da bu teori, etkin olmayan dış pazarların meydana getirdiği boşluğun doldurulması şeklinde açıklamaktadır (www.1bilgi.com/dis-ticaret/5726/1-uluslararasi-pazarlama.html).

1.2.3.4. İşlem Maliyetleri Teorisi

İşlem maliyetleri teorisi, Oliver Williamson tarafından geliştirilmiştir. Bu teori, yabancı girişimcilerin ülke dışında ticari faaliyetlerini neden uluslararası ortak girişim ile gerçekleştireceğini maliyet minimizasyonu ile açıklar. Yabancı girişimcilerin minimize etmek istedikleri maliyetler, üretim maliyetlerini oluşturan işlem maliyetleridir. İşlem maliyetleri firmaların ölçeğine, bilgi ve teknoloji düzeylerine göre farklılık gösterebilir. Williamsom'a göre yabancı girişimciler, ülke dışında nasıl ticari faaliyet yapacaklarını, işlem maliyetlerini minimize etme kriterine göre seçerler (Das ve Teng, 2000, s.41).

İşlem maliyetleri teorisi, uluslararası piyasalara girmede ekonomik rasyonelliği incelemektedir. Uluslararası piyasalara girerken temel faktör olarak "en az maliyet nasıl gerçekleşir" yaklaşımının izlenmesi, firmanın performansını maksimize etmesi anlamına gelmektedir. Bu yaklaşım firmanın spesifik değişkenlerine önem verir; diğer taraftan gidilen bölge (location) ile ilgili faktörleri de dikkate almayı gerektirir. Firmanın iç piyasalarda kendine avantaj sağlaması ve bunu sürdürmek istemesi de bu yaklaşım içinde değerlendirilebilmektedir. Elde edilen avantajların maliyetleri arttırmadan yerel piyasada sürekli olarak konulamayacak olması firmayı, yatay ve dikey bütünleşmelerle yeni pazarlara yöneltir. Bu noktadan bakıldığında, eğer dış piyasalar içinde bulunan pazarla aynı özelliklere sahipse, dışa açılmak maliyet avantajı sağlayacaktır (Jaklic, 1998, s.360).

1.2.3.5. Ürün Devreleri Teorisi

Raymond Vernon “Ürün Devreleri Teorisi” ile, bir şirketin ihracat yapmaktan ise, doğrudan yabancı yatırımları tercih edeceğini farklı bir şekilde yorumlamıştır.

Vernon’a göre bir ülkenin dış ticarete açılma eğilimi sadece doğal kaynaklara ve emeğe dayanmaz, burada teknoloji de önemli bir faktördür.

Ürün Devreleri Teorisi, bir ülkenin neden belli bir anda belli bir üründe teknolojik üstünlük ve avantaj sahibi olduğunu açıklamaktadır. Burada karşılaştırmalı üstünlük, malın içinde bulunduğu üretim evresi ile yakından ilişkilidir. Bu yaklaşımda mallar doğar, gelişir ve ölür. Yani malların bir çeşit hayatı vardır ve kabaca üç aşamadan geçer. (Bazı kaynaklarda bu aşamalar beş olarak gösterilmektedir: Daha fazla bilgi için bkn. Seyidoğlu, 2003, s.83-86).

Birinci aşama *Yeni Ürün Aşaması*’dır. Bu aşamada mal daha yenidir ve tüketici tarafından tam olarak tanınmamaktadır. Genellikle yeni bir ürünün ilk üreticileri pazarı dikkate alarak üretim yerini seçerler. Bunu yaparken karşılaştırmalı maliyetler hiç önemli olmayabilir. Yeni malın üretimi önce küçük çapta ve iç pazar için yapılır. Üretim sürdürüldükçe üretime ilişkin sorunlar çözümlenir ve ürün geliştirilir. Dolayısıyla bu aşamada her şeyden önce yaratıcılık, beşeri sermaye ve tüketicinin tepkilerini ölçmek için iletişim önemlidir.

İkinci aşama *Gelişme Aşaması*’dır. Bu aşamada ürün artık yerli ve yabancı tüm tüketiciler tarafından bilinmektedir. Ancak teknoloji saklıdır. Artık ürünün dış pazarlara satılmasına başlanır. Üretim maliyetleri artık bu aşamada önemli olmaya başlar. Tesislerin genişletilebilmesi, tanıtım kampanyalarının yapılması ve bunun gibi hususlar için işletmecilik bilgisi ve finansman gücü gerekmektedir. Vernon’a göre bu aşamada ölçek ekonomisi olgusundan faydalanıp maliyetlerin indirilmesine

çalışılır. Bunun dışında yabancı firmaların da ürün ile ilgili teknolojiyi öğrenmemeleri için yatırım yapılır. Çünkü ucuz emeğe sahip olan bütün ülkeler potansiyel rakiptir. Vernon'a göre bu noktadan sonra dış yatırım yapılmadığı takdirde, dış piyasadaki potansiyel yitirilebilir. İşte bu aşamada Vernon bir şirketin dolaysız yabancı sermaye yatırımlarını ihracata tercih edeceğini ortaya koymaktadır (Yılmaz, 1992, s.212).

Standart Mal Aşaması olan üçüncü aşamada artık teknoloji herkes tarafından bilinmektedir. Hangi ülkenin faktör donatımı söz konusu malı üretmekte daha avantajlı ise, o ülke bu malın yeni ihracatçısı olacaktır. Genellikle ucuz işgücüne sahip olan ülkeler bu üstünlüğü yakalayıp ihracatçı durumuna gelirler. Diğer taraftan malın ilk üreticileri bunu ithal etmeye başlayacaktır. Artık sıra yeni teknolojik buluşların aranmasına gelmiştir.

Özetle, piyasaya sürülen yeni bir ürün önce dış ticarete sonra da doğrudan yabancı yatırıma neden olmaktadır. Bu sebeple, Vernon'un teorisi hem uluslararası mal ticaretini hem de doğrudan yabancı yatırımı kapsamı açısından önemlidir (Göver, 2005, s.4).

Aslında Vernon'da bir ürünün hayatı bu aşamalardan geçerken, diğer yandan da başka yeniliklerin peşinde koşulmaktadır. Dolayısıyla yeniliklerin ortaya çıkması kesintisiz bir süreçtir (Seyidoğlu, 2003, s.85).

Doğrudan yabancı yatırımları bu şekilde açıklayan Vernon, daha sonraki bir çalışmasında buna teşvik eden unsurlardan biri riskin azaltılması olduğunu kabul etmiştir.

1.2.3.6. Diğer Teoriler

Hymer Teorisi. Stephen Hymer'in çıkış noktası, Neoklasik iktisatçıların doğrudan yabancı yatırımlar ve portfolyo yatırımları arasında ayırım yapmadıkları hususunda

olmuştur. Nitekim Hymer, doğrudan yabancı yatırımların portfolyo yatırımları ile karıştırılmaması gerektiğini söyleyen ilk iktisatçı olarak tanınmaktadır (Kozul-Wright ve Rowthorn, 1998, s.75). Bunun dışında Hymer, Neoklasikleri çokuluslu şirketleri tanımamakla suçlamış ve gerçek hayatta aksak rekabet koşullarının varlığına dikkat çekmiştir.

Hymer'e göre doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını incelemek için, her şeyden önce çokuluslu şirketleri incelemek gerekmektedir. Buradan hareketle Hymer'in söyledikleri şunlardır: Çokuluslu şirket aksak rekabet koşullarının varlığı sayesinde başarılı olabilmektedir. Yerel bir firmaya oranla, yabancı bir firma her zaman ciddi sorunlarla karşılaşmaktadır. Bu sorunların bazıları kültürel sorunlar, dil ve yerel piyasaya ait uygulamalardaki farklılıklardan oluşan sorunlardır. Bu yüzden bir çokuluslu şirketin yurtdışında yatırım yapabilmesi için ölçek ekonomileri, teknoloji tekeli, ürün çeşitlendirmesi, krediye ulaşma kolaylığı gibi özel birtakım avantajları veya özel başka sebepleri bulunmalıdır. Kısacası bir şirket ihracat ve lisans yoluyla elde edemeyeceği bazı avantajlara sahip olmak için doğrudan yabancı sermaye yatırımları yapmaktadır. Bu şekilde bir şirket sahip olduğu avantajlarını daha karlı bir şekilde kullanabilmekte, yabancı bir ülkede kendisine potansiyel bir rakibin çıkmasını engelleyebilmekte ve riskini dağıtabilmektedir (Gillies, 2002, s.44-45).

Kısacası Hymer doğrudan yabancı yatırımlar sayesinde teknoloji tekeli, yönetim tecrübesi gibi faktörlerin de ihraç edildiğine ve çokuluslu şirketlerin yenilikçi olma, maliyetler, finans ve pazar ile ilgili birtakım avantajlara sahip olma ile ilgili birtakım avantajlara sahip olduklarına dikkat çekmiştir. Yani çokuluslu şirket bunların üzerinden bir ekonomik rant elde edebileceği düşüncesiyle, böyle bir faaliyete kalkışmaktadır. Buradan hareketle Hymer doğrudan yabancı yatırımlara daha çok tekel gücünün artırılması veya pekiştirilmesi gözüyle bakmıştır.

Aksak rekabet koşullarının varlığını kabul ediyor ve piyasaların Pareto Optimumunu sağlamada yetersiz kaldıklarının farkında olmasına rağmen, Hymer teorik anlamda Pareto Optimumu ile sağlanan kaynak dağılımından elde edilen refah

düzeyini, doğrudan yabancı sermaye yatırımları sonucunda elde edilen refah düzeyi ile karşılaştırmaya çalışmıştır. Buradan hareketle genellikle doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının bir ülkede sosyal kayıplara yol açacaklarına dikkat çekmiştir (Dunning, 1993, s.70).

Hymer, bundan sonra doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerine birçok yeni yorumun ve yeni teorinin ortaya atılmasına kaynaklık etmiştir.

İçselleştirme Teorisi. P.J. Buckley ve M. Cason'un ileri sürdüğü ve J.H. Dunning ve A.M. Rugman'ın da katkıda bulunduğu bu teoriye göre, yurtdışındaki piyasaların bir çok düzensizlik ve riskler içermesi firmaları bu piyasalara doğrudan yabancı yatırım yapma yoluyla içselleştirmeye yönlendirmektedir. İçselleştirmenin firmalara sağladığı faydalar; gecikme, pazarlık ve müşteri belirsizliklerinden kaçınabilme, hükümetlerin yaptığı düzenlemelerinin etkisini transfer fiyatlaması yoluyla en aza indirebilme ve piyasalar arasında fiyat farklılaştırması uygulayabilme olanağı şeklinde sıralanabilir. Aynı şekilde, uluslararası firmaların yaptığı içselleştirmeler;

- Yatay olarak bütünleşmiş çok fabrikalı firmaların patent gibi firmaya özgü üstünlüklerini korumak için yaptıkları yatırımlar,
- Düşey olarak bütünleşmiş çok fabrikalı firmaların bir malın (örneğin petrol) bütün üretim aşamalarını içermek için yaptıkları yatırımlar,
- Riskin uluslararası alanda çeşitlendirilmesine ve dağıtımına dayanan yatırımlar şeklinde genellikle üç grupta toplanmaktadır (Öztürk, 2004, s.118).

Caves Ekonomileri. Benzer malları üreten firmalar arasındaki yatay birleşmenin yararlarına ilk kez dikkat çeken ve bunu çokuluslulaşmanın nedenlerinden biri olarak gösteren Richard Caves'tir. O nedenle bu faktöre "Caves Ekonomileri" denmiştir. Belirli bir sanayi malının üretimiyle ilgili özel bilgi ve becerilere (işletme sırlarına) sahip olan bir firma, birçok ülkede yatırım yaparak kendine bağlı şubeler kurar ve

aynı malın oralarda da üretimine geçer. Caves'e göre bu farklı şubelerin aynı firmanın denetim ve koordinasyonu altında toplanması, maliyetlerin düşürülmesine, dolayısıyla rekabetçi gücün artırılmasına neden olur. Böylece bu görüşe göre bir firmanın birçok ülkelere birden üretime geçmesinin nedeni, üretimde yatay birleşme dolayısıyla sağlanan bu avantajlardır.

Caves, doğrudan yabancı yatırımlara sıcak bakmakta ve bunun gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasında olumlu etki yaptığına inanmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımların özellikle teknolojinin gelişmekte olan ülkelerdeki yerel firmalara yayılmasını hızlandıracağına dikkat çekerek, gelişmekte olan ülkelerin bundan faydalı çıkacağını vurgulamıştır (Okamoto, 2000).

Yeni Doğrudan Yabancı Yatırım Teorisi. Yeni Doğrudan Yabancı Yatırım Teorisi yatırımları, yatırım kararında belirleyici olan etkenlere göre iki ana gruba ayırarak yatırımcı ülke ve ev sahibi ülkenin dış ticaretine etkilerini araştırmaktadır. Bu teoriye göre doğrudan yabancı yatırım, dış ticaret için Heckscher-Ohlin yaklaşımının aksine yalnızca ikame edici değil, aynı zamanda tamamlayıcı özelliğe de sahiptir. Doğrudan yabancı yatırım ve ticaret arasındaki ilişkinin tamamlayıcı olması, doğrudan yabancı yatırımın yapılmasından sonra yatırımcı ve ev sahibi ülkeler arasında yapılmakta olan ticaretin miktar ve/veya değer olarak artması olarak tanımlanabilir. İki ülke arasındaki ticaret doğrudan yabancı yatırım sonucunda artmakta ancak, ithalat ve ihracat arasındaki denge ve dış ticaretin kompozisyonu doğrudan yabancı yatırımın türüne göre değişmektedir. Bu türleri aşağıdaki gibi açıklamak mümkündür (Göver, 2005, s.7-11);

- Yatay Entegrasyon Yatırımları (YHEY) - YHEY'ler, genel olarak bir ÇUŞ'un aynı ürünü birkaç ülkede üretmek için yaptığı yatırımları ifade etmektedir. ÇUŞ'lar doğrudan yabancı yatırım ile ticaret yapmak arasında tercih yaparken tek bir fabrikada üretim yaparak ölçek ekonomilerinden faydalanmanın getireceği üretim maliyeti avantajı ile pazara yakın olmanın ve

ticaret nedeniyle karşılaşılan taşıma, gümrük tarifesi gibi maliyetleri azaltmanın avantajı arasında bir karşılaştırma yapmaktadır. Eğer bu karşılaştırma sonucunda ÇUŞ yatırım yapmaya karar verirse, yapılan yatırım YEY olarak adlandırılır. Yatırımcı ülke ve ev sahibi ülke arasında ticaret engelleri ve taşıma maliyetleri ne kadar yüksek ve yatırım önündeki engeller ne kadar azsa, doğrudan yabancı yatırım ticarete o kadar çok tercih edilecek ve YEY yapılacaktır. YEY yapıldıktan sonra ortaya çıkacak gümrük tarifesi artışları da yavru şirketin satışlarının ÇUŞ'un toplam satışlarına oranını artıracaktır. Genel olarak pazara yakınlık avantajı sağlaması YEY yapmanın en önemli nedeni olarak gösterilmektedir. Bu özelliğinden dolayı YEY'ler ihracatı ikame edici yatırımlar olarak değerlendirilmektedir.

- Dikey Entegrasyon Yatırımları (DEY) - DEY'ler, ÇUŞ tarafından üretilen nihai malın üretim sürecinin birkaç aşamaya bölünmesi sonucunda bir malın üretilmesi için birkaç ülkede yapılan yatırımlardır. ÇUŞ'un DEY şeklinde yatırım yapmasında doğal kaynakların zenginliği, hammadde bolluğu, ucuz işgücü gibi faktör fiyatlarının farklı olmasından kaynaklanan avantajlar önemli rol oynamaktadır. Bu faktörlerin yanında, ev sahibi ülke ve yatırımcı ülke arasında taşıma maliyetlerinin düşük olması ve dış ticaretin serbestçe yapılabilmesi de DEY için belirleyicidir.
- Bilgi Sermayesi Modeli (BSM) - Doğrudan yabancı yatırımları açıklamaya çalışan bu teori, yukarıda açıklanan Yatay Entegrasyon Yatırımları ve Dikey Entegrasyon Yatırımları'nın birlikte değerlendirilmesi ile oluşturulan Bilgi Sermayesi Modeli'dir. BSM teorisi de YEY ve DEY'de olduğu gibi iki ülke, iki mal ve iki faktör (nitelikli ve nitelsiz işgücü) varsayımına dayanır. Ancak, bu teorinin ayırt edici özelliği ikisi yerli, ikisi YEY yapmış ÇUŞ, ikisi DEY yapmış ÇUŞ olmak üzere altı farklı firma türünü modele dahil etmiş olmasıdır. Teoriye göre ticaret maliyetlerinin marjinal üretim maliyetinin %20'sini oluşturduğu varsayımı altında, yavru şirketlerin üretimi yatırımcı ve ev sahibi ülkelerin ekonomik, demografik büyüklükler ve faktör donatımı açısından benzeşmeleri halinde en yüksek düzeyde gerçekleşmektedir.

1.3. Yabancı Yatırımların Faydaları

1.3.1. Doğrudan Faydalar

Günümüzün yeni şartları sonucunda, yabancı yatırımların yeni yararları ortaya çıkmıştır. Yabancı yatırımların umulan klasik yararları; sermaye açığını kapatmak, işsizliğe çözüm bulmak ve teknoloji getirmektir. Günümüzde yabancı yatırımlar, gelişen yeni şartlara bağlı olarak gelişmiş ve sermaye ihraç eden ülkelerin siyasi ve ekonomik desteği, promosyon (tanıtım), globalleşme (dışa açılım), çevresel koruma ve insan kaynaklarının geliştirilmesi gibi faydaları da beraberinde getirmektedir.

Doğrudan yabancı yatırımlar, ev sahibi ülkenin üretim kapasitesine katkıda bulunması, yeni teknoloji ve işletmecilik bilgisi getirmesi, döviz girişi sağlaması, rekabet nedeniyle ekonomiye hareketlilik kazandırması, işsizliği azaltması ve de hazine için vergi geliri sağlaması gibi olumlu sebeplerden dolayı tercih edilmektedir (Seyidoğlu, 2003, s.729)

FDI'nın yararları üzerine İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı OECD'nin yaptığı sınıflandırma beş ana başlıkta toplanmıştır (OECD, 2003, s.14);

- Bilgi ve teknoloji transferi,
- Girişim kültürünün gelişmesi ve yeniden yapılanma,
- Uluslararası ticari entegrasyona katkı,
- Yerel işletmelerin sektör içerisindeki rekabetini güçlendirme,
- Beşeri sermaye birikimine katkı.

Oksay'a göre (1998, s. 26-27) geçmişte yabancı yatırımlar sadece şu nedenlerle cazip bulunmuştur;

- Sermaye açığını kapatmak,

- Üretimi artırmak,
- İşsizliğe çözüm getirmek,
- Üretim maliyetlerini düşürmek; ucuz işgücü, taşıma giderlerinden tasarruf sağlamak, düşük vergi avantajlarından faydalanmak,
- Ucuz hammadde kullanmak,
- Döviz rezervlerini genişletmek.

Günümüzde ise, yabancı yatırımlardan beklenenler daha da artmıştır. Yukarıdaki faktörlere ilave olarak;

- Ülke içinde sağlıklı bir rekabet ortamı yaratmak,
- Ülkeye yeni teknolojiler kazandırmak,
- Know-how getirmek,
- Gelişmiş ve sermaye ihraç eden ülkelerin politik ve ekonomik desteğini sağlamak,
- Promosyon,
- Dışa açılmak,
- Çevre korumak,
- İnsan kaynaklarının geliştirilmesi gibi nedenler de bulunmaktadır (Oksay, 1998, s.28).

1.3.2. Bulaşma (Spillover) ve Dışsallıklar

Doğrudan yabancı yatırımlardan dolayı ortaya çıkan dışsallıklar, ülkenin kalkınmasına yardımcı olmaktadır. Şöyle ki, çokuluslu şirketin bir ülkeye yatırım yapması bu ülkenin ekonomisinde hızlı sanayileşmeye neden olmaktadır. Çokuluslu şirketin yaptığı yatırımlar, gelişmekte olan ülkenin gelişmiş ülkedeki sermaye piyasasına girişini kolaylaştırmaktadır. Bu giriş, gelişmekte olan ülkenin emek ve diğer üretim faktörlerini daha üretken yapmaktadır (Hanson, 2001, s.11).

Çokuluslu şirketler, yatırım yaptıkları ülkelerin üretim faktörlerinin verimliliğini artırarak pozitif dışsallık yaratmaktadır. Birçok ampirik çalışmaya göre, çokuluslu şirketlerin artışı ile yurtiçi ortalama sanayi verimliliği arasında pozitif korelasyon vardır. Bu buluşlardan elde edilen sonuca göre, doğrudan yabancı yatırımlar, yerli firmaların faktör verimliliklerini artırarak pozitif yayılmacılığa (spillover) neden olmaktadır (Hanson, 2001, s.13-14).

1.4. Yabancı Yatırımların Dezavantajları

Doğrudan yabancı yatırım avantajlarının yanı-sıra, dezavantajları da bulunmaktadır.

Doğrudan yabancı yatırımların ev sahibi ülke ekonomisinin kilit sektörlerinin yabancı ülkelerin denetimi altına sokması ve ekonomik bütünlüğünü bozması, gümrük vergileri ve ithalat yasakları gibi koruyucu dış ticaret kısıtlamalarının aşılması, yerli şirketler karşısında yabancı şirketlerin yüksek sermayeleri, teknoloji, yöneticilik bilgisi gibi artılarından dolayı haksız rekabet üstünlüğü sağlaması, aşırı kar transferleriyle o ülkenin ödemeler dengesinin sarsılması ve yeni teknolojiyi kendi ülkelerinde üreterek ev sahibi ülkeleri bu teknolojileri ithal etmek yoluyla teknolojik bağımlılık yaratmaları gibi olumsuz etkileri bulunmaktadır (Seyidoğlu, 2003, s.730-731).

Ongan'ın (2004, s.164) yaptığı çalışmada elde edilen doğrudan yabancı yatırımların gelir eşitsizliğini artırıcı etkilere sebep olması sonucu; ücret eşitsizliğine sebep olması, yerli firmaların piyasanın dışına itilmesi, monopolleşme gibi sebeplerle doğrudan yabancı yatırımlarının gelir eşitsizliğinin önemli kaynaklarından biri olduğunu ileri süren bağımlılık kuramı savunucularının görüşlerini destekler niteliktedir.

BÖLÜM 2

İRAN'A YÖNELİK DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ TARİHSEL GELİŞİMİ VE ÇEKİCİLİĞİ

İran çok eski tarih ve medeniyete sahip bir ülkedir. 4000 yıl önce Hindistan, Merkezi Asya, Mısır ve Mezopotamya bölgeleri ile ticari ilişkiler içinde olmuştur. Milattan 500 yıl önce DARIUS Padişahlığı döneminde “DARICUS” adı verilen altın paralar çoğaltılmaya başlanmış ve işadamları bu altın paralarla ticaret yapmaya başlamışlardır. Ülkede vergi sistemi kurulmuş ve ticaret ilişkileri gelişmiştir. Bu dönemde ilk kez ülke 20 eyalete bölünmüş ve organize devlet kurumları anlayışı ortaya çıkmıştır (Hekmat, 2005, s.20).

İran'ın Avrupa ile ilişkilerinin gelişmesi 16. yüzyılda portekizlerle Güney'de Fars Haliç'i ile başlamış ve 18. yüzyılın başında İngiltere ile büyük ticari sözleşmeler imzalanmıştır. 19.yüzyılda İran, Rusya ile geniş ticari ilişkiler kurmuş ve bir çok ülke ile uluslararası çerçevede ticaret yapmıştır (Hekmat, 2005, s.61-63).

2.1. İran Ülkesi ile İlgili Genel Bilgiler

Ülkenin resmi adı İran İslam Cumhuriyeti'dir. İran nüfusunu Fars, Lor, Kürt, Azeri, Türkmen ve Beluç gibi çeşitli ırklara mensup etnik gruplar oluşturmaktadır. Ülkenin resmi dili Farsça'dır. İran nüfusunun dini yapısının %89'unu Şii Müslümanlar, % 9'unu Sünni Müslümanlar, kalan % 2'sini ise diğer dinlere mensup insanlar oluşturmaktadır (www.irankulturevi.com/turkce/iran/bakis.htm).

Türkiye ile birlikte Ortadoğu'nun Arap olmayan iki unsurundan birini oluşturan İran, köklü kültürü, büyük nüfusu ve zengin yeraltı kaynakları ile bölgenin önemli ülkelerinden biridir. Kuzeyinde Ermenistan, Azerbaycan, Hazar Denizi, Türkmenistan, doğusunda Afganistan, Pakistan, güneyinde Hint Okyanusu ve Basra Körfezi, batısında ise Irak ve Türkiye ile çevrili olan İran, 1 648 000 km²'lik yüzölçümü ile Türkiye'nin komşuları arasında yüzölçümü Türkiye'den büyük olan tek ülke, aynı zamanda yüzölçümü açısından dünyanın 18. büyük ülkesidir. Kuzeyinde Kevir Çölü (Deşt-i Kevir), güneyinde ise Lut Çölü (Deşt-i Lut) bulunmaktadır. Ülkenin güney sahilleri Basra Körfezi, Umman Körfezi ve Umman Denizi'ne açılmaktadır (<http://tr.wikipedia.org>).

Ülkenin yerleşim birimleri bakımından 28 eyalet ve 241 ile ayrılmaktadır. 200 yılı aşkın süredir ülkenin merkez şehri konumunda olan Tahran halen İran İslam Cumhuriyeti'nin başkentidir. Ülkenin diğer önemli şehirleri Meşhed, İsfahan, Şiraz, Tebriz, Kerman, Urumiye, Yezd olarak sıralanabilir (www.irankulturevi.com/turkce/iran/bakis.htm).

75 milyon civarında tahmin edilen bir nüfusa sahip olan ülke, hem etnik hem de mezhepsel bakımdan büyük çeşitlilik göstermektedir. Nüfusu 10 milyonu bulan ve ülkenin kuzeydoğusunda, İran Azerbaycanı olarak adlandırılan Tebriz yöresinde yaşayan Azeriler Pers kökenlilerden sonra en büyük etnik topluluktur. Azeriler dışında Kaşkaylar, Türkmenler, Beluçiler, Bahtiyariler gibi Türk kökenli başka etnik topluluklar da ülke nüfusunun önemli bir bölümünü oluşturur. Çoğunluğu Sünni olan ve Irak sınırına yakın bölgede yoğun olarak yaşayan Kürtler de 6 milyona yaklaşan nüfuslarıyla önemli bir etnik topluluktur (<http://tr.wikipedia.org>).

Şubat 1979'da Pehlevi Rejiminin yıkılışıyla ülkede İslam Cumhuriyeti kurulmuş ve halk serbest seçimlere katılarak % 98,2 oy oranıyla İslam Cumhuriyeti'ne oy vermiştir. Tüm kuvvetlerin başında Veli-yi Fakih ve yürütmenin başında ise cumhurbaşkanının bulunduğu İran'da yönetim kuvvetler ayrılığı prensibine dayanmaktadır. Yürütme gücünün başında bulunan cumhurbaşkanı,

düzenlenen genel seçimlerle dört yıl süreyle halk tarafından seçilir ve ona bağlı 20 bakanlık bulunur. Yasama gücü, 290 üyeli İslami Şura Meclisi'dir. Dört yılda bir düzenlenen genel seçimlerle halk, millet vekillerini seçer ve başkanlığını ise her yıl üyelerce seçilen kişi yürütür. Yargı gücü, Rehberlik makamına bağlıdır ve başkanı 5 yıllığına Rehber tarafından seçilir. Bunların dışında Uzgörürler Meclisi, Denetim Şurası ve Düzenin Yararını Teşhis Konseyi gibi diğer oluşumlar da ülke yönetiminde önemli görevlere sahiptirler. İran'da 1979 yılındaki İslam Devrimi'nden sonra dini esaslara dayalı yeni bir düzen kurulmuştur (www.irankulturevi.com/turkce/iran/bakis.htm).

2.2. İran Ekonomisi

İran ekonomisi, merkezi planlamanın, devletin ve bazı büyük şirketlerin yönetiminde olan petrol sanayisinin, küçük çapta özel ticaretin ve tarımın karışımından oluşmaktadır. İran ekonomik altyapısı son 20 yılda sürekli bir büyüme göstermese de; ekonomi, enflasyon ve işsizlikten olumsuz etkilenmeyi sürdürmüştür. 20. yüzyılın başlarında hizmet sektörü GSYİH'nin en büyük dilimini oluşturmaya başlamış, hizmet sektörünü sanayi ve tarım sektörleri takip etmiştir. Devlet bütçe gelirlerinin yaklaşık % 45'i petrol ve doğal gaz gelirlerinden, % 31'i ise vergilerden elde edilmektedir. 2000-2004 yılları arasında, bütçe harcamalarına yıllık % 14'lük bir enflasyon oranı eşlik etmiştir. 2006 yılında İran'ın nominal GSYİH'i 195.5 milyar dolar ve kişi başına düşen milli gelir 2440 dolar olarak hesaplanmıştır. Tüm bu rakamlar ve İran'ın çeşitli ama küçük çapta sanayisi gözönüne alındığında, Birleşmiş Milletler (United Nations-UN) İran ekonomisini yarı-gelişmiş olarak sınıflandırmıştır. Hizmet sektörü, GSYİH'deki payı açısından uzun vadede en hızlı artışı göstermesine karşın, inişli çıkışlı bir grafik sergilemektedir. Devlet yatırımları, üretimin serbestleştirilmesi ve yeni ihracat pazarlarının bulunması ile birlikte tarımda patlama yaratmıştır. Ülke çapında inşa edilen birçok baraj sayesinde, büyük ölçekte sulama projeleri hayata geçirilmiş, ihracata ve sanayiye yönelik tarım geliştirilmiş ve böylece 90'lı yıllarda İran'daki başka hiçbir sektörün elde edemediği bir büyümeyi

elde etmiştir. Her ne kadar 1998-2001 yılları arasında art arda yaşanan aşırı kurak yıllar tarımsal çıktıyı olumsuz yönde etkilese de, tarımsal işgücünün önemli bir yüzdesini elinde tutmaktadır (<http://tr.wikipedia.org>).

İran ekonomik alanda pek çok üstünlüklere sahiptir. Ucuz enerjiye sahip olması, enerjiye dayanan ürünlerin üretiminde büyük tasarruf sağlamaktadır. Yetişmiş ve ucuz insan gücü, nispeten büyük iç pazarın varlığı ve bölge pazarlarına hızlı ulaşım, İran ekonomisinin diğer üstünlüklerindendir. Son yıllarda bu üstünlüklerden istifade edecek yabancı sermayenin yurda çekilmesi amacıyla Kış, Kışm, Çabahar ve Sircan gibi bölgelerde çok sayıda serbest ticaret bölgeleri oluşturulmuştur. Bunlardan biri olan Kışm Serbest Ticaret Bölgesi petrol ve doğalgaz kaynaklarına yakınlığı ve uygun coğrafi konumu sebebiyle büyük miktarda yabancı sermaye çekmiştir. Doğrudan Cumhurbaşkanının idaresinde olan bu bölgelerde İran'ın içindeki yasalarından farklı özel yasalar uygulanmaktadır (www.irankulturevi.com/turkce/iran/bakis.htm).

2.2.1. Tarım ve Hayvancılık

Tarım, İran'ın geleneksel faaliyetlerinden biridir. Daha Antik dönemde yerleşik düzene geçilmiş olan ülkede doğudan gelen göçebe boylarla yaşanan gerilim ülke tarihinde belirleyici olmuştur. Bugün bile ülkede hâlâ önemli bir nüfusa sahip olan göçebe topluluklar bir sorun kaynağı olarak görülür. Ülkede tarım vadi tabanlarında, plato eteklerindeki vahalarda ve nemli alçak basınç hareketlerine açık yağış alan bölgelerde yapılır. Başlıca tarım ürünleri şeker pancarı, şeker kamışı, pamuk, tütün, pirinç, çay ve tahıllardır; fakat pirinç dışındaki ürünler ihtiyacı karşılamaktan uzaktır (<http://tr.wikipedia.org>).

Tarım sektöründeki yatırımlarda bir artış söz konusudur. Tarımsal üretimindeki liberalleşme, paketleme ve pazarlama alanındaki gelişmeler yeni ihraç pazarlarının yaratılmasına olanak tanımaktadır. Geniş ölçekli sulama programlarıyla

birlikte çiçek ve fıstık gibi ihracata yönelik tarımsal mal gruplarında artan üretim bu alanda İran'da hiçbir sektörde olmadığı kadar sağlıklı bir ekonomik yapı ortaya çıkarmıştır. Nitekim, son verilere göre tarım % 22 ile ülkede en yüksek istihdamın söz konusu olduğu sektördür. İstatistikler İran'ın yıllık tarımsal üretiminin %30'ları aşan bölümünün ziyan olduğunu göstermektedir. Uygun işleme imkanlarının artırılmasıyla iç talebin sınırlılığı sebebiyle elde kalan ürünlerin ihraç edilmesi mümkün olacaktır. İran'da sıklıkla uygulanan iç fiyatları düşürme amaçlı ve özellikle devletçe sübvans edilen gıda mamulleri üzerindeki ihraç yasaklarına rağmen 2004 yılında tarım sektörünün GSYİH içerisindeki payı %14'ü aşmıştır. Tarım Bakanlığı verileri İran'ın gıda ihtiyacının % 80'ine yakın bölümünün ülke içerisinde üretildiğini göstermektedir. İran'da yılda 62 milyon ton tarımsal ürün üretilmektedir. Bununla birlikte, gelecek 20 yılda bu rakamın iki katına çıkarılması planlanmaktadır (Çalış, 2005, s.5).

Hayvancılık da İran'ın önemli ekonomik faaliyetlerinden biridir. Göçebe yaşantısını sürdüren pek çok topluluk geçimini küçük ve büyükbaş hayvan yetiştiriciliğiyle sağlar. İpekböceği ve Hazar kıyısında dünyanın en kaliteli havvarlarının elde edilmesini sağlayan mersin balığı da ülke ekonomisi için önemli hayvanlardan sayılabilir. Zanaatkârlık tarih boyunca İran için önemli olmuştur. Gerek hayvancılık ve ipek üretimine bağlı olarak gelişen halıcılık, gerekse ülkenin geleneksel sanatları sayılabilecek süslemecilik ve tezhip gibi sanatlara bağlı olarak gelişen bakır işlemeciliği, çanak çömlek yapımı gibi el sanatları İran'ın dünyada tanınmasına neden olmuş faaliyetlerdendir. Bunlarla da bağlantılı olarak, küçük ticaret, esnafılık, daha sonra da göreceğimiz gibi, ülkenin sosyo-politik yapısına etki edecek derecede önemli olagelmıştır (<http://tr.wikipedia.org>).

2.2.2. Sanayi

İran'da ekonomik faaliyetlerde temel amaç ülke halkının ihtiyaç duyduğu her türlü nihai ürünün ülke içinde üretilmesi olmuştur. Günümüzde İran'da çeşitli ürünler

üretilemekle birlikte, ağırlıklı sektörler petro-kimya, demir-çelik, gıda, tekstil ve otomotiv sektörleridir. İran'da 168 adet, 50'den fazla kişinin çalıştığı geniş ölçekli gıda işleme tesisleri bulunmaktadır. Bu tesislerde yıllık ortalama 9 milyar Riyal değerinde üretim gerçekleştirilmektedir. Petrol ürünleri ve enerjideki sübvansiyonlara ve ucuz işgücü imkanlarına rağmen İran imalat sanayii genelde geri teknolojilerle üretim yapmaktadır. Ekonomi yönetimi, yeni teknolojilerle kaliteli ürünler üretmek, ürün çeşitliliği ve kapasitedeki yetersizlikleri aşmak ve istihdam yaratmak amacıyla yabancı yatırımcılara yönelik yatırım teşviklerini III. Beş Yıllık Kalkınma Planı ile birlikte uygulamaya koymuştur (KTO, 2008, s.11).

İran'da devlet yatırımlarının büyük bir bölümü petrol sektörüne gitmektedir. Özelleştirme uygulamaları ve 1990'ların ortalarındaki yüksek dış borç giderlerinin ödenmesi sonucu petrol dışındaki sanayi sektörlerine yeterli düzeyde döviz rezervler aktarılamamış ve bunun sonucunda söz konusu sektörler gelişmemiştir. Hizmet sektörü GSYİH içerisinde en yüksek paya sahiptir ve bu sektörde uzun vadeli bir gelişme söz konusudur. İran petrolden elde edilen gelirlerin bir kısmını petrokimya sanayi gibi diğer birtakım alanlara aktararak petrol sektörüne olan bağımlılığı azaltmaya çalışmaktadır. İran'ın sahip olduğu 11 petrokimya kompleksi Basra Körfezi'nin petrokimya üretiminin % 13'ünü gerçekleştirmektedir. Son yıllarda İran'ın petrol dışı gelirlerinde de bir artış göze çarpmaktadır (Çalış, 2005, s.5).

2.2.3. Madencilik

Ekonomisi içerisinde ciddi bir yer tutmamasına rağmen İran sadece petrol ve doğal gaz rezervleri bakımından değil aynı zamanda birçok maden bakımından da zengin bir ülkedir. İran, dünyanın en büyük çinko rezervlerine sahiptir. Ayrıca dünyanın ikinci en büyük bakır rezervleri ve dokuzuncu büyük demir rezervleri İran'da bulunmaktadır. İran; kromit, uranyum, kurşun, manganez, kömür ve altın rezervleri bakımından da avantajlı bir ülkedir. Bununla birlikte, İran'da madencilik sektörünün yeterince geliştiği söylenemez. Maden yataklarının geliştirilmesi

Hükümetin öncelikleri arasında yer almakta ve bu nedenle sektörde yatırımlar Hükümet tarafından teşvik edilmektedir. Ekipman, "know-how" ve yatırım imkanı sağlayan yabancı firmalar için önemli imkanların mevcudiyetinden söz edilebilir. Bu sektörden Maden ve Metaller Bakanlığı sorumludur ve birçok devlet ulusal şirketleri aracılığıyla faaliyet göstermektedir. Önemli rezervlerin varlığına karşılık İran'ın dünya maden üretimindeki yeri % 1,5'in altındadır ve bu nedenle madeni varlıkların İran ekonomisine kazandırılabilmesi için yabancı teknoloji ve sermayeye duyulan gereksinim sadece yabancı değil, İran'lı otoritelerce de dile getirilmektedir. Yetkililer tarafından İran'ın dünya piyasalarında rekabet edebileceği ürünlerin ihracına yönelmesi gerektiği belirtilmektedir. 2000 yılında 7 milyon ton maden cevheri üreten İran bunun sadece % 4'ünü (30 milyon dolar) ihraç etmiştir. Bununla birlikte, İran'ın yılda 500 milyon dolarlık maden cevheri ihraç edebileceği ifade edilmektedir (Çalış, 2005, s.6).

2.2.4. Dış Ticaret

1960'lı yıllardan 1980'li yıllara dek İran dış ticareti sürekli olarak fazla vermiştir. Ancak 1980'li yıllardan itibaren ülkenin dış ticaret dengesi sürekli olarak dalgalanmıştır. Dış ticaret dengesindeki bu dalgalanmalar, uluslararası petrol fiyatlarında meydana gelen değişimleri yansıtırken aynı zamanda ülkenin dış borç durumunu yansıtan ithalat harcamalarındaki değişimlerden kaynaklanmaktadır. Ham petrolün ihracatta en önemli paya sahip kalem olması nedeniyle İran dış ticareti değişken uluslararası enerji piyasalarındaki gelişmelere karşı hassas hale gelmiştir. Petrol dışı ürünler ihracatının 1994-1995 döneminde en yüksek düzeye çıkmış olmasına rağmen petrol ve gaz ihracatı hala toplam ihracat gelirleri içinde %75 paya sahiptir (Çalış, 2005, s.8).

İran ihracatının önemli bölümünü karayolu ile gerçekleştirmektedir. Bunda İran Hükümeti'nin akaryakıt fiyatlarının sübvansiyonuna yönelik bir politika izlemesinin rolü büyüktür. Bu nedenle ihracatın yüzde 46.3'ü tır ve kamyonlarla

yapılmaktadır. İhracatın yüzde 39.4'lük bölümü ise Basra Körfezi üzerinden denizyolu ile gerçekleştirilmektedir (KTO, 2008, s.21).

İran'ın ithalatında en büyük kalemi ulaşım araçları ile makine ve teçhizat oluşturmaktadır. Gıda ürünleri ve canlı hayvanlar ile kimyasal ve tıbbi ürünler ise onu izlemektedir. İran Ticaret Bakanı, ithal mallara yönelik tarife dışı engellerin kaldırılması amacıyla 1700 kalem malın ithalinin serbest bırakıldığını, geriye kalan mal gruplarıyla ilgili düzenlemelerin İran yeni yılında uygulamaya konulacağını açıklamıştır. İran İslam Cumhuriyeti'nin kaygı uyandıran bazı dış politikaları çerçevesinde, batılı hükümetler, ülkeye silah ve bilgisayar ekipmanı ve yazılım da dahil olmak bazı elektronik ürünlerin ihracatını engellemeye yöneltmiştir. Bundan dolayı İran, söz konusu ürünlerini temininde karşılaşılan sıkıntıların üstesinden gelmek üzere Rusya, Çin ve Kuzey Kore'ye yönelmiştir. Ancak 2001 yılında sözkonusu engellemelere son verilmiştir (Çalış, 2005, s.9-10).

İran'ın başlıca ticaret yaptığı ülkeler Çin, Almanya, Güney Kore, Fransa, Japonya, İtalya ve Rusya'dır. İran, 90'ların sonundan beri Suriye, Hindistan, Küba, Venezuela ve Güney Afrika gibi ülkelerle yaptığı ekonomik işbirliğini de geliştirmektedir (<http://tr.wikipedia.org>).

1997 yılında İran 123 ülke ile ticaret yaparken bu rakam 2003 yılında 162' ye ulaşmıştır. 1997 yılında 14 bin kalem İran malı uluslararası ticarete konu olurken bu rakam 2003 yılında 27 bine ulaşmıştır. Hükümet iç piyasada talebi yüksek olan mallara yönelik kısıtlamaların gayri resmi yollardan yapılan ticareti teşvik ettiğini kabul etmiş ve bu hususu önlemek için adım atmaya başlamıştır. Üçüncü Beş Yıllık Plan döneminin kapalı ekonomik yapıdan açık ekonomik sisteme geçiş için uygun bir dönem olduğu düşünülmüştür (KTO, 2008, s.19).

Uzun süre ithal ikamesine dayanan bir sanayileşme politikası izleyen ve tüm ithalatın devletin kontrolü altında gerçekleştiği İran'da son yıllarda uygulamaya konan dışa açılma politikaları ve Dünya Ticaret Örgütü'ne (World Trade

Organisation-WTO) üye olma hedefi doğrultusunda, ithalattaki tarife dışı engeller ortadan kaldırılmış, ithalatı yasak çok sayıda maddenin ithalatı mümkün hale gelmiştir. Ancak, yerli sanayiinin ve üretimin korunması amacıyla ithalatta alınan vergi oranları yüksek tutularak ithalatın bir çok malda cazip hale getirilmemesi sağlanmıştır (KTO, 2008, s.19).

2.2.5. Serbest Ticaret Bölgeleri

İran’da 1989 yılından beri Keşm, Kiş ve Çabahar limanlarında faaliyet göstermekte olan üç adet serbest ticaret bölgesi bulunmaktadır. Ayrıca, Türkmenistan sınırında Mayıs 1996’dan bu yana faaliyette olan Sarah serbest ticaret bölgesi mevcuttur. Serbest ticaret bölgeleri Meclisteki muhafazakar kanatla karşı karşıya gelinmeksizin ekonomideki yabancı sermayenin teşvik edilmesi ve artırılması amacıyla yabancı sermaye ve ticarî düzenlemeler üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması için tasarlanmıştır. 1993 yılında liberal bir yatırım kanunu kabul edilmiştir. Bu yasa, serbest bölgelerin idaresini, %100 sermaye mülkiyet hakkını (arazi mülkiyeti hariç), karın serbestçe transfer edilebilmesini, 15 yıllık vergi tecili ve vize kolaylıkları gibi konuları düzenlemektedir. Ancak serbest bölgeler önemli ve güçlü yabancı sermayeyi ülkeye çekmede yeterince başarılı olamamıştır. Çok sayıda firma ve bankanın serbest bölgelerdeki olanaklardan haberdar olmasına rağmen, bu firmaların çok azı bu olanaklardan yararlanmak için başvuruda bulunmuştur. Bu durum, serbest bölgelerde faaliyet gösteren şirketlere getirilen sınırlamaların yanı sıra, bölgedeki Cebel Ali-Dubai serbest bölgesi gibi daha iyi olanaklar sunabilen serbest bölgelerle rekabeti de yansıtmaktadır. İran serbest bölgeleri, devletin İran’ın petrol dışı ürünler ihracatını güdülemesi düşüncesini gerçekleştirmekten öte, Dubai’den ithalatın çekildiği bölgeler haline gelmiştir (Çalış, 2005, s.13).

2000 yılında serbest bölgelerin yeniden yapılandırılması yönünde çalışmalar başlatılmıştır. Bu çerçevede yapılacak yenilikler bilinmemekle birlikte, serbest bölgelerden beklenen verimlilik elde edilemediği için yeniden yapılandırma yönünde

önemli adımlar atılması öngörülmektedir. Ayrıca iç bölgelerde Özel Ekonomik Bölge (Special Economic Zones) olarak adlandırılan ve nisbeten cazip yatırım ve altyapı koşulları sağlayan bölgeler bulunmaktadır. İran’da Serbest Ticaret ve Özel Ekonomik Bölgeler doğrudan Cumhurbaşkanına bağlı Yüksek Konsey (High Council of Special Economic and Free Trade Zones) Genel Sekreterliği tarafından yönetilmektedir (Çalış, 2005, s.13).

2.3. Tarihsel Süreç İçerisinde İran’ın FDI Gelişimi

Günümüzde ülkelerin ekonomik gelişme ve kalkınması için doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının girişi büyük bir önem taşımaktadır. Yapılan araştırmalarda FDI’ların şekil ve nedenleri önemli olmaksızın, ülke makroekonomisine büyük katkılar sağladığı belirlenmiştir. Bu tespit İran ülkesi için de geçerlidir (Mosavi ve Ghaedi, 2006, s.1).

19. yüzyılın başlarında İran FDI ile tanışmış ve 1909 yılında Masjed Soleiman bölgesinde İngiltere tarafından ilk petrol kuyusu kazılmıştır (www.parspetrol.com).

2.3.1. Devrim Öncesi İran’a Yönelik FDI’ların Süreci

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, 19. yüzyılın sonlarına dayanmaktadır. Bu dönemden sonra FDI’lar, Dünya ekonomisi üzerinde büyük bir rol oynamıştır. İngiltere, FDI’lara en fazla önem veren ülkelerin başında yer almaktadır. 1914 yılında, uluslararası sermayenin % 50’si bu ülkeye aittir. Birinci Dünya Savaşı’ndan önce Avrupa’nın sermayesi yeni endüstriyel ülkelere (Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Arjantin ve Avustralya’ya) yönelmiştir. Bu ülkelerin ekonomik gelişmelerinin nedeni Avrupa’nın özel sermayesidir. Birinci Dünya Savaşı dolayısıyla FDI rakamlarında büyük bir düşüş yaşanmış ve İkinci Dünya Savaşı sonrası bu yatırımlarda artış başlamıştır. 1960’lı yıllarda FDI’ların gelişmiş

lkelerdeki ekonomilerine etkisi büyük olmuştur. Güney Doğu Asya'nın ekonomik gelişmesi bunun bir örneğidir. 1982 -1990 yılları arasında Asya en büyük yabancı sermaye akımına ev sahipliği yapmıştır. Bu yıllar arasında Asya, 89 milyar dolar yabancı sermaye çekmiştir (gelişmekte olan ülkelere giren yabancı sermayenin %50'si) (Ghahremani, 2005, s.2).

İran'da da FDI girişleri 19. yüzyılın sonlarına doğru başlamıştır. lkeye yabancı yatırımlar, İran'ın petrol, sanayi ve Hazar Denizi'nin balık kaynaklarının kullanılması amacı ile gerçekleştirilmiştir. 1879-1912 yılları arası FDI ile ilgili İran, Rusya ile 27 sözleşme imzalamıştır. Bu 30 yıllık dönem içerisinde sermaye olarak İran'a 75 milyon Rus rublesi girmiştir. 1862-1913 yılları arasında İran ve İngiltere 217 sözleşmeye imza atmıştır. Bu dönemde İran'a yabancı sermaye olarak yaklaşık 69 milyon İngiliz sterlini girmiştir (Ghahremani, 2005, s.5-6).

1931 yılına kadar İran'daki yabancı yatırımlar doğal yeraltı kaynakları ile ilgili olmuştur (Sarfaraz, 2002, s.6).

1955 yılında kabul edilen Yabancı Sermayeyi Çekme ve Himaye Yasası'nın onaylanması sonrası, aynı yılda İran'da 31 yabancı firma tescil edilmiştir. Devrim öncesi yabancı sermaye yatırımların % 90'ı petrol ile ilgili olup ağırlıklı olarak Japonya, ABD, Almanya, İngiltere, Fransa ve İtalya lkeleri tarafından gerçekleştirilmiştir. Ülkede bu dönemde 367 yabancı şirket faaliyet göstermiştir. FDI'ların sayesinde İran'a teknoloji transferi gerçekleşmiş ve patentler verilmiştir (Mosavi ve Ghaedi, 2006, s.5-6).

1953-1978 yılları arasında İran'ın siyasi istikrarı nedeni ile ülkeye yönelik FDI rakamlarında ciddi bir artış gözlenmiştir (Ghahremani, 2005, s.5-6).

1962 yılında Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik ve Himayesi Merkezi kurulmuştur. 1956-1978 yılları arasında İran'da faaliyet eden 1641 yabancı şirket bu merkeze kaydolmuştur. Fakat 1978'den sonra yabancı sermaye yatırımlarında büyük bir düşüş yaşanmıştır (Sarfaraz, 2002, s.6).

2.3.2. Devrim Sonrası İran'a Yönelik FDI'ların Süreci

1979 yılındaki İran İslami Devrimi'nden sonra yabancı sermayenin ülkeden çıkışı, ekonomik sorunların meydana gelmesine neden olmuştur. Devletin ekonomik krizlerle başedebilmesi için bankalar ve sanayi kurumları kamusallaştırılmıştır. Bu olayın FDI'lar üzerinde olumsuz etkisi olmuştur. Ülkenin 1980'li yılların başındaki siyasi istikrarsızlığı ve İran-Irak Savaşı, FDI girişlerine büyük bir darbe indirmiştir. Bu durum 1993 yılına kadar devam etmiştir (Ghahremani, 2005, s.3).

1978-1993 yılları arasında FDI rakamları çok düşük ve 1981 yılında negatif olup İran'dan yabancı sermaye çıkışları gerçekleşmiştir. 1993 yılında ülkenin FDI rakamları artmaya başlamıştır. Bu yıllar arası yabancı yatırımların gerçekleştirildiği sektörler aşağıdaki gibidir (Mosavi ve Ghaedi, 2006, s.8-9);

- Kimya sanayi, petrol ürünleri, lastik ve plastik ile ilgili 153 ayrı proje;
- Otomobil sanayi, makine, teçhizat ve endüstri ürünleri ile ilgili 44 ayrı proje;
- Gıda sanayi, alkolsüz içecekler ve tek el ürünleri ile ilgili 16 farklı proje.

En az FDI çeken sektör ise petrol, kömür ve metal dışındaki diğer yeraltı kaynakları olmuştur (Mosavi ve Ghaedi, 2006, s.10).

İran-Irak Savaşı'nın sona ermesi ve Mohammad Hatemi'nin Cumhurbaşkanlığı döneminde gerçekleştirilen siyasi ve ekonomik reformlar ile İran'ın ekonomik ve sosyal istikrara kavuşması sonucu, FDI girişlerinde büyük artışlar görülmüştür (Ghahremani, 2005, s.6).

İran'daki yabancı sermaye yatırımlarının hacmi sırası ile Avrupa, Asya ve Amerika kıtalarındaki ülkelere aittir. Avrupa ülkeleri içerisinde ilk sıralarda Almanya, Hollanda ve Fransa yer almaktadır. İran'da en az yabancı yatırım

gerçekleştiren Avrupa ülkesi ise Avusturya'dır. Asya ülkelerinden Singapur, Birleşik Arap Emirleri ve Güney Kore en fazla yatırım yapmıştır. Asya ülkelerinden İran'da en az yabancı yatırım yapan Azerbaycan'dır. Amerika kıtasından İran'a en fazla yatırım yapan ülke Kanada'dır (Mosavi ve Ghaedi, 2006, s.17-18).

İran'ın kabul ettiği ekonomik yasalar ve düzenlemeler ile serbest ticaret bölgelerinin devreye girmesi, 1993-1998 yılları arası 868 milyon dolar yabancı sermayenin ülkeye girmesini sağlamıştır. Devletin ekonomiyi iyileştirme politikaları doğrultusunda, otomobil üretiminde Fransa ve Güney Kore ülkeye büyük miktarda sermaye getirmişlerdir (Ghahremani, 2005, s.4).

Devrim sonrası dönemin ekonomik politikalarından biri de ülke ekonomisinin petrole bağımlılıktan kurtarılması için çalışmalar olmuştur. Bu politikanın ve dünya petrol piyasasında meydana gelen değişimlerin sonucunda, petrolün gayri safi iç üretimdeki payı 1995 yılında %16'ya gerilemiş ve diğer sektörlerin payı ise artış göstermiştir (www.irankulturevi.com/turkce/iran/bakis.htm)

İslam devrimi sonrasını izleyen 20 yıl boyunca hemen hemen hiç yabancı sermaye alamayan İran, 2000 yılı Mart ayında yürürlüğe konulan ve 2000-2005 yıllarını kapsayan Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı ile, bu durumu değiştirmeyi ve yabancı yatırımlar için ülkede elverişli bir yatırım iklimi yaratmak suretiyle önemli miktarda yabancı yatırımı ülkeye çekmeyi amaçlamıştır. Bu çerçevede yabancı yatırımlar için sınırlamalar ve ithalat vergileri azaltılmış, serbest ticaret bölgeleri yaratılmıştır (Çalış, 2005, s.6).

Hatemi Hükümeti tarafından Mart 2000'de uygulamaya konulan 2000-2005 yıllarını kapsayan Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı ile, özellikle yeni iş imkanlarının yaratılması hedeflenmiş ve 2005 yılına kadar her yıl 750 bin kişiye yeni iş sahalarının yaratılması ve toplam 3.8 milyon kişi için istihdam sağlanması amaçlanmıştır. Bunun yanı sıra, 2005 yılında enflasyonun % 10 seviyesine çekilmesi ve yıllık yatırımlarda % 7'lik bir artışın sağlanması öngörülmüştür. Ekonomik alanda

belli ölçüde liberalleşmeyi hedefleyen bu plan çerçevesinde yabancı yatırımların ülkeye çekilmesinin yanı sıra kambiyo mevzuatı, bankacılık, ithalat-ihracat alanlarında da değişiklikler öngörülmüştür (DEİK, 2005, s.4).

1955 yılından itibaren yürürlükte olan Yabancı Sermayeyi Çekme ve Himaye Yasası'nın yeni dönem FDI çekiciliği açısından eksiklikleri bulunduğundan İran Meclisi, yabancı yatırımlar konusunda yeni reformlar geliştirmek amacı ile 10 sene öncesinden düzenlenen yeni Yabancı Yatırımların Teşviki ve Korunması Yasası'nı (Foreign Investment Promotion and Protection Act - FIPPA) 2002 yılında onaylamıştır. Bu yasanın olumlu yönlerini aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür (Dashti, 2007, s.5);

- Yabancı yatırımcıların faaliyet alanları genişletilmiş ve altyapı yatırımları gerçekleştirmelerine olanak tanınmıştır.
- Yeni FDI sistemlerinde kullanılan proje finasmanı (project financing), Geri Alma Sözleşmeleri (Buy Back), Yap-İşlet-Devret (Build-Operate-Transfer - BOT) ve çeşitli proje yapım ve bitirme metodları, bu yasada resmi olarak tanınmıştır.
- FDI için yapılan başvuru evrak kabulü ve onaylama prosedürlerinde kolaylık sağlanmıştır.
- Yabancı yatırımcılara sürekli ve etkin bir şekilde yardım ve himaye amacı ile "İran Yabancı Yatırımlar Ekonomik ve Teknik Yardımlaşma Dairesi" bünyesinde FDI Hizmet Merkezi kurulmuştur.
- Yabancı yatırımcıların döviz işlemlerini gerçekleştirmelerinde büyük kolaylıklar sağlanmıştır.
- Devlet hukuki olarak yabancı yatırımcıları tanımlayıp haklarını tanımaktadır.

Yabancı Yatırımların Teşviki ve Korunması Yasası uyarınca yabancı yatırımcılara sağlanan imkanlar aşağıdaki gibidir (DEİK, 2005, s.5-6);

- Yasal İmkanlar - Ülke dışına kar sevki izni; asıl sermayenin ülke dışına transferi izni; yatırımın millileştirilmesi durumunda tazminat ödenmesi; ülke içindeki yatırımcılara tanınan sair hakların tanınması; nakit olarak sermaye ithali veya makine aleti ve teknik bilgi ithali.
- Mali İmkanlar - En az 6 yıl vergi muafiyeti; muafiyet dönemlerinden sonra % 20 oranında vergi indirimi; ortak verginin sadece % 10'u; ihracat gelirlerinde % 100 oranında vergi muafiyeti; gelişme için ayrılmış karlarda vergi muafiyeti.
- Tarifeli İmkanlar - Sermaye malları aletleri ithalinde gümrük vergilerinden muafiyet; üretimin ilk yıllarında tarifeli destekten yararlanma.

Ayrıca Şubat 2002'de Meclis tarafından onaylanan Vergi Yasası uyarınca, yabancı yatırımcılar için önemli bir engel teşkil eden yüksek vergilerde indirime gidilmiştir. Koruyucular Konseyi tarafından da büyük bir kısmı onaylanan yasa çerçevesinde yabancı firmalardan alınan kurumlar vergisi % 60'dan % 25'e indirilmiştir (DEİK, 2005, s.5).

İran, pazar büyüklüğü açısından Batı Asya'da önemli ülkeler arasındadır. Ülkenin ekonomik, politik ve kültürel özellikleri bölgedeki pazarların değişimlerini etkilemektedir. Ekonomik zorluklara rağmen İran, doğal gaz ve petrol kaynaklarından dolayı zengin bir ülke olduğundan, gelecek yüzyıl için istikrarlı finans kaynağı olarak görülmektedir. Uluslararası kuruluşların İran'a olan bakışları genel olarak pozitiftir. Örneğin OECD, İran'daki risk yatırımlarının azaldığını belirtmiş ve International Financial Institute - FII ülkenin uluslararası notunu yükseltip istikrarlı ülkeler listesine eklemiştir. Avrupa ülkelerinden Almanya, Fransa ve İngiltere, İran'da yatırım yapmaya olumlu bakmaktadırlar. İran'ın en büyük yatırım sektörlerini petrol ve doğal gaz oluşturmaktadır. İran, 2030 yılına kadar petrol alanına 40 milyar dolar, doğal gaz alanına 45 milyar dolar, petro-kimya sanayine 25 milyar dolar ve enerji sektörü için 20 milyar dolar yabancı yatırım çekmeyi hedeflemektedir. Bu konuda Japonya, Rusya, Çin ve Hindistan önemli sektör rakipleri olmaktadır. İran özel sektör, kamu ortaklı olan özel sektörler ve kamu

alanında sanayi ve hizmetler konusunda Avrupa ülkelerinin proje ve teknolojilerine ihtiyaç duymaktadır. Buna en somut örnek sanayi sektöründen araba üretim alanıdır. Ayrıca İran, metal ve metal olmayan ürünler sanayi, gıda teknolojileri, tekstil fabrikaları, diğer endüstri sektörleri, ilaç ve medikal ürün ve hizmetleri, havacılık, telekomünikasyon ve enerji transferi alanlarına yabancı yatırım çekmeyi hedeflemektedir. Hizmetler sektöründen turizmin ve ona paralel olarak bankalar ve sigorta firmalarının yabancı yatırım odağı haline gelmeleri beklenmektedir. Günümüzde her ne kadar yabancıların İran Borsasına katılımları sınırlı gözükse de, borsadaki yerel sermaye miktarları ve değişimleri uluslararası çapta göz ardı edilmeyecek kadar büyüktür. 2003 yılında güvenilirlik sıralamasında İran Borsası, dünyanın beşincisi olarak yer almıştır (Hekmat, 2005, s.342-346).

İsveç firması olan Svedala Industri, 1990'lı yıllarda İran'ın bakır madenleri üzerinde önemli rol oynamıştır. Aynı dönemde Hindistan'ın Tata Steel şirketi çelik arama sektöründe çalışmalar gerçekleştirmiştir. Araba üretim sektöründe ise Kia, Nissan, Peugeot ve Renault firmaları İran otomobil üreticileri ile lisans sözleşmeleri imzalamıştır. İsviçre'nin Nestle, ABD'nin Coca-Cola ve Pepsi-Cola firmaları İran firmaları ile joint venture sözleşmeleri imzalamıştır. İran Anayasası, yabancı yatırımcıların petrol sektörüne doğrudan girmelerini yasaklamıştır. Total, Statoil, Shell, Gasprom ve Güney Kore'den Lucky Goldstar, İran'ın doğal gaz alanında faaliyet etmektedirler. İran 2004 ve 2005 yıllarında Fransa'nın Alcatel, Güney Afrika'nın MTN Group ve Almanya'nın Siemens şirketleri ile telekomünikasyon ile ilgili büyük sözleşmeler imzalamıştır (www.en.wikipedia.org/wiki/Foreign_Direct_Investment_in_Iran).

2006 yılında FDI hacmi bakımından 14 Orta Doğu ülkesi içerisinde İran dokuzuncu sırada yer almıştır. Aynı yıl Orta Doğu bölgesinde 2000 büyük şirket ile onlara bağlı 16000 yabancı firmadan İran'da 46 büyük şirket ve onlara bağlı 57 yabancı firma faaliyet göstermektedir (FHA, 2007).

2007 yılında, petrol sektörüne yapılan yatırımlar dışındaki İran'a yönelik FDI rakamı 10.76 milyar dolara ulaşmıştır (www.english.farsnews.com/newstext.php).

İran'ın kuzey, merkez ve güney batı bölgelerindeki verimli topraklarla birlikte yeterli su kaynaklarının olması, ülkeyi mekanize tarım ve hayvancılığa elverişli yapmaktadır. Buna paralel olarak ilgili makina, teçhizat, baraj, yol, içme suyu ve sulama sektörleri teknolojik yatırımlar gerektiren konulardır. Bu alanlar yabancı yatırımcıların ilgisini çekmektedir. İran, Avrupa ülkeleri içerisinde Almanya ile teknolojik işbirliği planları yapmıştır. İran'ın Enerji Bakanlığı, yabancı firmalarla ortaklaşa büyük şehirlerde sulama ve iyileştirme projelerini hayata geçirmeyi öngörmüştür. Tarım ve hayvancılık sektörlerinin mekanizasyonu da gelecekte yabancı yatırımlara söz konusu olacağından devlet bu konuda da planlar yapmıştır (Hekmat, 2005, s.346).

2.3.3. İran'ın FDI Çekiciliğini Olumsuz Etkileyen Faktörler

Ghahremani'ye göre (2005, s.16-17), İran'ın yabancı sermaye yatırımlarını çekmedeki engeller aşağıdaki gibidir;

- Ekonomik engeller - Kamu sektörünün gelişmiş olması, döviz kurunun dalgalı olması, ticari politikaların uygun olmaması, ekonomik istikrarsızlığın olması, fiziki altyapıların olmaması, limanların yetersizliği, yatırım sonrası teşvik, himaye ve servis eksikliği, uygun insan gücünün olmaması.
- Hukuki engeller - Ticaret, vergi, gümrük ve benzer yasaların yabancı yatırımlara uygun olmaması. Örneğin 1955 yılında onaylanan Anayasa'nın 46., 77., 81., 139. maddeleri yabancı sermayeyi çekmek yönünde ciddi engeller oluşturmaktadır.
- Kültürel engeller - Yabancı yatırımlara karşı olumsuz önyargının olması, İran vatandaşları ile yabancıların iletişiminin yetersiz olması, iki dilde eğitim veren eğitim kurumlarının olmaması.

- Siyasi engeller - ABD'nin yarattığı siyasi engeller, siyasi istikrarsızlık ve güvenlik sorunları.

1955 yılında onaylanan Yabancı Sermayeyi Çekme ve Himaye Yasası'nın FDI üzerinde birçok olumlu etkileri olmasına rağmen, İran İslami Şura Meclisi tarafından yapılan araştırmada aşağıda belirtilen eksiklikleri de belirlenmiştir (Dashti, 2007, s.12);

- Bu yasaya göre yabancı yatırımcılar, petrol ve doğal gaz gibi yeraltı kaynakları ile petro-kimya, maden, sanayi, hizmet, araştırma ve danışmanlık alanlarında faaliyet edememektedirler.
- Yasaya göre yabancı yatırımcılar, yap-işlet veya yap-işlet-devret modellerini uygulayamamaktadırlar.
- Yabancı ülkelerin kamu sermayesi bu yasa ile İran'a girememektedir; kamu ortaklığı olan yabancı sermaye yatırımcıları da bu yasadan yararlanamaz. Kamu ortaklığı olan yabancı sermaye ile İran'dan yatırım yapıldıysa da, belirli bir süre içerisinde İran'dan çıkartılmak zorundadır. Örneğin Doğu Orta Asya ülkelerinin yatırım yapmak isteyen firmaları, kamu sermayeli olduklarından İran'da yatırım yapamamışlardır.
- Bu yasada mülkiyetin geri alınması durumlarında devletin zararları karşılayacağına dair bir garanti mevcuttur. Fakat hukuki açıdan sermayeyi kamulaştırma ve tevkif durumlarına değinilmemiştir.
- Yasanın 34. maddesi gereği ihtilaf konuları, İran sorumlu mercii ve mahkemelerinde çözümlenmelidir ve uluslararası mahkeme ve merciilere başvuru olanağı verilmemiştir.

İran İslam Cumhuriyeti Anayasası'nın 81.maddesine göre ülkedeki yabancı şirketlerin ticaret, endüstri, tarım, maden ve hizmetler sektörlerinde faaliyet etmeleri yasaklanmıştır. İran'da yeni onaylanan Yabancı Yatırımın Teşviki ve Korunması Yasası, yerli şirketler ile ortaklık durumlarında yabancı şirketi koruma altına almaktadır. Fakat yabancı şirketlerin ihtilaf konuları İran yasalarına göre İran

mahkemeleri tarafından görüşülüp çözümlenmektedir. Bu durum yabancı yatırımcıları tedirgin etmektedir (Sarfaraz, 2002, s.6-7).

2.4. İran'ın Komşu Ülkelerin FDI Performansları

Aşağıda İran'ın komşu ülkeleri olan Pakistan, Türkmenistan, Afganistan, Azerbaycan, Ermenistan, Irak ve Türkiye ile ilgili genel ekonomik bilgilere ve FDI performanslarına yer verilmiştir.

2.4.1. Pakistan

Son yıllarda Pakistan'ın ekonomik sorunları uluslararası iktisadi kuruluşların dikkatini çekmiştir. Asya Geliştirme Bankası, bu sorunların kamu sektörünün büyüklüğünden kaynaklandığını ve çözümün özelleştirme olduğunu belirtmiştir. Özelleştirmenin gerçekleştirilmesi ve ondan sonra FDI'ların ülkeye girmesi, ülke güvenliğine bağlı olmaktadır. Pakistan'ın birçok devlet yetkilisi ve iktisatçıları, özelleştirme ve FDI'ların ülke ekonomisine büyük katkılar sağlayacaklarını belirtmiştir. Konunun önemi Özelleştirme Bakanlığı'nın kurulmasına neden olmuştur. Ülkede özelleştirme 1990 yılında başlamıştır. FDI rakamları da yükseliş seyrinde olmuştur (Mashhadi Rajabi, 2008).

1990'lı yılların başında kısa vadeli borçlar Pakistan'ın toplam borcunun %12'sini oluştururken bu rakam 1999 yılında % 20'ye yükselmiştir. Bundan dolayı ülkeye FDI girişlerinin önemi çok büyüktür. Genel olarak FDI'ların ekonomi üzerindeki olumlu etkileri bilinmektedir. Ülkeye FDI girişleri sınırlı olup genelde enerji sektörü ile ilgili gerçekleştirilmiştir (Khan ve Kim, 1999, s.1-2).

1997 yılında Pakistan, yeni yabancı yatırım politikalarını uygulamış ve yabancı firmalar ile olan ilişkilerini genişletmiştir. Önceden yabancı yatırımlar

Üretim sektöründe yapılırken, daha sonra tarım ve hizmetler sektörü, tekstil, turizm, inşaat ve yapı, endüstri alanları da FDI ekmitir (Khan ve Kim, 1999, s.7).

Haziran 2004 - Mayıs 2005 dönemindeki yabancı yatırımlar 1 milyar dolar iken 2006 yılında 8 milyar dolara yükselmiştir (Mashhadi Rajabi, 2008; www.pakistantimes.net).

2007 yılının Temmuz - Eylül döneminde Pakistan'ın FDI rakamları % 137.6 yükseliş ile 1 milyar 149 milyon dolara yükselmiştir (www.madiran.com/npview).

nemli yatırımlar sırası ile ticari finansman, petrol, doğal gaz ve telekomünikasyon alanlarında yapılmıştır. Yatırım payları ise % 24.7 ile ABD, %15.9 ile İngiltere, % 13.2 ile İsviçre ve % 7.5 ile Birleşik Arap Emirleri'nin olmuştur (www.pakistantimes.net).

Yabancı yatırımcılar son yıllarda ülkede bazı sorunlarla karılamıtır. Problemler ülkedeki i savaş ve güvenlikten kaynaklanmaktadır. Buna rağmen enerji sektöründe birçok FDI fırsatları mevcuttur. 1998 yılında Pakistan ve Hindistan'a nükleer alanındaki çalışmalarından dolayı ambargo koyan ABD, 2001 yılında bu ambargoyu kaldırması ile birlikte Dünya Bankası (WB) ve Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından Pakistan'a ekonomik yardımlar yapılmıştır. Her ne kadar bu yardımlar ekonomideki iyileştirmelerin gerçekleşmesinde büyük rol oynamı olsa da, zarar açıklayan birçok kamu kuruluşları ile firmalar zelletirilememitir. Dünya Bankası ve IMF, 2001-2004 yılları arası dönemde Pakistan'a 10 milyar dolar kredi vermiştir (PTNP, 2006).

lke ihracatının % 64'n tekstil ürünleri oluşturmaktadır. Petrol retimi ise 2003 yılında günlük 308 bin varil olmuştur. Bu rakam ülkenin günlük petrol ihtiyaını (360 bin varil) karşılamamaktadır. Devlet, doğal gaz ve pertol üretimini yükseltmek ve kendi ihtiyaını karşılayabilecek durumuna gelmek amacı ile yabancı firmaların çalışmalarına olanak tanı mıtır. Petrol sektöründe iki büyük firma olan British Petroleum (BP) ve ANI, Pakistan'da faaliyet etmektedir. Ülkede ayrıca

Malezya, Avusturya ve Avustralya ülkelerinden de petrol firmaları çalışmaktadır. 2009 yılında Pakistan, petrol ihtiyacının yarısını yurtdışından alacağı tahmin edilmektedir. Pakistan - Arap Ülkeleri Ortaklı PARCO rafinerisi 2000 yılında faaliyete geçmiş, ülkenin iç ihtiyacının bir kısmını karşılamaya başlamıştır. Yeni bir IRAN-PAK adlı proje olarak % 50'lilik payla İran ve Pakistan arasında ortaklık sözleşmesi imzalanmıştır. Günlük kapasitesi 130 bin varil olan bu rafinerinin ham petrol ihtiyacı, deniz yolu ile İran'dan temin edilmesi planlanmaktadır. Gelecek yıllarda Pakistan'ın iç doğal gaz tüketiminin yükseleceğinden, ülkenin doğal gaz yeraltı kaynakları ile ilgili yeni yabancı yatırımlara ihtiyaç duyulacağı öngörülmektedir. İran 3 milyar dolarlık proje ile Hindistan'a yıllık 600 milyon dolarlık doğal gaz satışını planlamaktadır. Pakistan'ın da bu projeden pay alması planlanmaktadır. Bu konu ile ilgili Delphin adlı diğer bir proje ise Qatar doğal gazının deniz yolu ile Pakistan ve Hindistan'a taşınmasını öngörmektedir. Son yıllardaki kuraklıktan dolayı barajlardaki su seviyesinin düşmesi Pakistan'daki elektrik üretimini de etkilemiştir. Ayrıca kullanılan yakıtın petrol, doğal gaz ve kömür olduğundan, kömür ve elektrik alanlarında da büyük yabancı yatırımların yapılacağı tahmin edilmektedir (PTNP, 2006).

Pakistan'ın telekomünikasyon, üretim, mali hizmet, diğer hizmetler, petrol, doğal gaz, maden ve enerji sektörlerine yabancı yatırım sermayesi gerekmektedir. Ayrıca ülke yetkililerine göre banka sistemi, sermaye piyasası, enformasyon teknolojisi, mühendislik, tarım, ticaret, sigortacılık sektörlerine de yabancı yatırımların yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Başta ABD olmak üzere Japonya, Almanya, İngiltere, Suudi Arabistan ülkeleri Pakistan'da yatırım yapmışlardır (Mashhadi Rajabi, 2008).

Pakistan ekonomisi 2000 yılından bu yana gerçekleştirilen ekonomik reformlar ile güçlü bir yatırım ve büyüme sürecine girmiştir. Yedi yıldan sonra reel GSYİH % 6'yi geçmiş ve makro ekonomik göstergeler son on yılın en iyi seviyesindedir. Büyük çaplı üretim, telekomünikasyon ve petrol ve gaz gibi önemli sektörlerdeki yatırımlar hızla artmıştır. Yatırımların artması ve Pakistan-Hindistan ilişkilerinin iyiye gitmesi ekonomik büyümenin temel nedenleri olmuştur. Tarihin en

düşük faiz oranlarının sağlanması ve bir çok sektörün tam kapasiteye yakın çalışmaya başlaması büyümeyi arttırmıştır. Ayrıca, Telecom ve petrol ve gaz alanlarında hükümetin yaptığı düzenlemeler doğrudan yabancı sermayenin ilgisini çekmiştir. Bu gelişmeler de orta dönemde ekonominin yüksek oranda büyümesine neden olmuştur. Bununla birlikte, ekonomi büyüdüğü halde, enflasyon oranı, döviz kurları ve faiz oranları baskı altında tutulmuştur. Enflasyon ve faiz oranları en düşük seviyesine ulaşırken Rupî, dolar karşısında reel olarak değer kazanmıştır. Dış ticaret açığı büyürken cari işlemler fazlası hızla azalmaya başlamıştır. Ekonomik büyüme devam ettikçe bu süreç de artarak devam etmiştir. Hükümetin makro ekonomik göstergelerden çok büyüme ve stabilizasyona yönelmesi ile birlikte ekonominin yönetimi daha karmaşık bir hale gelmiştir. Sonuçta Pakistan Merkez Bankası yönetimi tarife dışı engeller yoluyla ithalatı kısmak yerine Rupî'nin göreceli olarak değer kaybetmesi yolunu seçerek ekonominin rahatlamasını sağlamıştır (Maç, 2007, s.4).

2.4.2. Türkmenistan

Küçük bir ülke olan Türkmenistan'ın nüfusu yaklaşık 5 milyondur. Ülke doğal yer altı kaynaklarına sahiptir. Özellikle petrol ve doğal gaz sektörlerinde yabancı yatırımlara ihtiyaç duyulmaktadır. Günümüzde ülkenin FDI rakamları düşüktür. Örneğin 1999 yılında GSMH'nin içindeki FDI payı % 3.2, 2003 yılında % 2, 2004 yılında ise % 2.5 olmuştur. Genelde devlet FDI'ların uzun vadeli projelere yapılmasını tercih etmektedir. 1 Haziran 2004 tarihinde ABD, Kazakistan, Tacikistan, Kırgızistan ve Özbekistan, Türkmenistan devleri ile yatırım projeleri konusunda sözleşmeler imzalamışlardır. Devletteki özelleştirme 1991 senesinde başlamış ve 1997 yılında orta ve küçük ölçekli firmalar endüstri alanlarında açık artırım satışlarına katılmaya başlamışlardır. Ülkenin fakir olması ve yaşama koşulları ile ekonomik durumun kötü olması nedeni ile Rusya vatandaşı ve okumuş kitle Rusya'ya gitmiş ve devlet özelleştirmede başarılı olamamıştır. Devlet, yabancı firmalara joint venture (ortak girişim) durumlarında bazı teşvikler öngörmüştür. Fakat bu çabalara rağmen projelerdeki şeffaflık, yabancı yatırımcılar için sorunlar

teşkil etmiştir. Devlet, Dünya Bankası ve Avrupa Yeniden Yapılandırma ve Geliştirme Bankası (European Bank for Reconstruction and Development-EBRD) yardımları ile danışmanlık hizmetleri için uluslararası danışmanlar kiralamıştır. Örneğin bazı Türk firmaları, Türkmenistan'da joint venture ve projelere katılım prosedürleri konularında danışmanların hizmetlerinden yararlanmışlardır. Her ne kadar devlet, proje açıklamalarında şeffaf olduğunu söylese de, bazı projeler rekabet koşullarına uygunsuz ve yabancı yatırımcılara kapalı olarak gerçekleştirilmektedir. Bütün bankalar, sistem ve projeler devlet denetimi altındadır ve bu olgu yabancı yatırımcıları zor durumda bırakmaktadır. Örneğin 2005 yılında ABD'nin bir telekomünikasyon firması lisans uzatma ve bazı teçhizatın ithali için sorunlarla karşılaşmıştır. Bunun nedeni ise yeni bir Türkmen kamu telekomünikasyon firmasının sektöre girmesinden kaynaklanmaktadır (USE, 2006).

Ülke, 1991 yılında bağımsızlığını kazandığından, 2006 yılına kadar toplam 2.86 milyar dolar FDI çekmiş ve bu rakamın önemli bir kısmı petrol sektörüne yapılan yatırımlardan oluşmaktadır. 2006 yılında FDI rakamı 308 milyon dolar olmuştur. FDI rakamların düşük olmasına rağmen, gelecek yıllarda Türkmenistan devletinin tutumları sonucu bu rakamların artacağı tahmin edilmektedir (www.state.gov).

Devlet, ülkenin gelişimi için gerekli olan sermaye ve teknoloji için yabancı yatırımcıları cezbetmeye çalışmaktadır. Belirlenen öncelikli sektörlerin başında petrol, haberleşme, telekomünikasyon/ulaşım, sanayi, sulama, tarıma yönelik yatırımlar, tekstil ve sağlık gelmektedir. Türkmenistan devletin projeleri için uluslararası ihaleler beyan etmektedir. İhaleyi alan şirketi eski adetlerin tersine politika yerine ekonomi belirlemektedir. Geniş kapsamlı anlaşmalar başkanlık düzeyinde olup şirket CEO'sunun anlaşmaya varılması için Aşkabat ile yakın temasta bulunması gerekmektedir. Genellikle projeler yerel şirketlerle ortak yatırımlar şeklindedir ve neredeyse bütün yatırımlar devlet ortaklıdır. Hükümetin vergi muafiyetinden başka herhangi bir kredi veya nakit teşviki yoktur. Bazı mallar kısıtlamalara veya lisans şartlarına tabidir. Keçe, göçebe çadırı, el halıları, astragan kuzu postu ve bazı alkollü içeceklerin ithali veya ihracı yasaktır. Bunun dışında

ihracat ve ithalat için herhangi bir standart gerekmemektedir. Fakat bu durumun Türkmenistan - Türkiye - Avrupa Boru Hattının (TCP) gelir seviyesini arttırmasıyla değişmesi beklenmektedir (Çalış, 2005a, s.20).

2007 yılındaki Cumhurbaşkanı seçiminden sonra yabancı sermayeyi teşvik konusunda 11 ülke ile gerçekleştirilen görüşmeler sonucu ekonomik konularda 50 sözleşme imzalanmıştır. Ayrıca Türkmenistan devleti yabancı ülkelerin temsilcilerine, FDI konusunda daha şeffaf bir siyaset izleyeceğini vaad etmiştir. Türkmenistan, bazı engelleyici yasa ve kurallarını değiştirme çalışmalarını yapmaktadır. Ülke, eski sistem ve yöneticilerin yeni ekonomik düzenine uyum sağlamak için değişmektedir. Pamuk üretiminin yüksek olmasından dolayı yabancı yatırımcılar tekstil konusunda önemli miktarda yatırım gerçekleştirmişlerdir. Bu sektörün gelecek yıllarda da yabancı yatırımcılara açık olması planlanmaktadır (www.magiran.com/npview).

Birleşik Arap Emirleri, Malezya, İngiltere, Danimarka, Almanya, ABD, Rusya, İsviçre, Japonya ve Türkiye firmaları Türkmenistan'da faaliyet etmektedirler. (www.state.gov).

Türkmenistan ülkesi, Çin, Japonya, Rusya, Avrupa ülkeleri ve ABD ile ekonomik ilişkilerini güçlendirme çalışmaları yürütmektedir. FDI konusunda ülkenin tarım, tekstil, lojistik, telekomünikasyon, inşaat, ticari ve idari konular, petro-kimya, doğal gaz ve petrol alanları ile büyük bir potansiyele sahiptir. Devlet, yabancı sermaye risklerini karşılamaya hazır olduğunu açıkça belirtmiştir. Doğal kaynakları zenginliği ile Türkmenistan, yabancı yatırımlar için çekici bir ülkedir (www.magiran.com/npview).

Türkmenistan'da doğal gazın yanı sıra, ülkedeki petrol rezervleri de küçümsenmeyecek boyuttadır. Türkmenistan yıllık ortalama 5 milyon ton petrol üretim kapasitesine sahiptir. Türkmenistan Hükümeti, henüz işletmeye açılmamış petrol ve doğalgaz yataklarının ekonomiye kazandırılması için yabancı sermayeyi çekmeye çalışmaktadır (Çalış, 2005a, s.21).

2030 yılına kadar Türkmenistan büyük miktarda petrol ve doğal gaz ihraç etmeyi hedeflemektedir. Gelirin büyük bir kısmının altyapı ve yatırımlara ayracağından gelecek yıllarda birçok FDI çekeceği tahmin edilmektedir (www.magiran.com/npview).

2.4.3. Afganistan

Afganistan'nın yakın tarihi savaş ve huzursuzluktan oluşmaktadır. 1974 yılında Krallığın kaldırılmasını takiben, Sovyetler Birliği ülkeyi 1979'da istila etti fakat 10 yıl sonra Amerika, Suudi Arabistan, Pakistan ve diğer ülkelerde eğitilmiş anti-komünist mücahid güçlerince geri çekilmeye zorlanmıştır. Kabil'deki komünist rejim, 1992'deki çöküşe kadar mücadelesine devam etmiştir. Çeşitli mücahid grupları arasındaki kavgalar, savaşçı bir devletin oluşmasına ve sonunda da Taliban'ın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Dış güçlerin desteği ile, Taliban politik bir güç olarak gelişmiş ve en sonunda 1996'da gücünü kaybetmiştir. Taliban, kuzeydoğudaki Kuzey Müttefik Birlikleri hariç ülkenin büyük bir kısmına egemen olmak istemiştir. Taliban, 11 Eylül 2001'deki terörist saldırısını takiben; Amerikan, Müttefik ve Kuzey İttifak askeri harekatı tarafından devrilmiştir. 2001 yılının sonlarında, Afgan direniş gruplarının liderleri ve diaspora Almanya, Bonn'da görüşüp, 22 Aralık 2001'de Hamid KARZAI'nın törenle AIA (Afgan Geçici Yönetimi)'nin başkanı olarak atanması ile sonuçlanan yeni bir devlet yapısını oluşturacak bir plan üzerinde mutabakata varmıştır (www.intes.org.tr)..

Yıllar itibariyle Afganistan'ın ekonomik durumuna ilişkin güvenilir istatistiksel bilgi temin etmek zor olmaktadır. Bu durum, 1979 yılındaki Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) işgali ve bunu takip eden iç savaş nedeniyle daha da güçleşmiştir. Afganistan dünyanın en fakir ülkelerinden biri olup, denize çıkışı bulunmamaktadır. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (United Nations Development Program-UNDP) İnsani Gelişme Raporu'nda 173 ülke arasında 171.

sırada yer almaktadır. İşgücü ve sermaye kaybı nedeniyle son 20 yıldır Afganistan'ın GSMH'sı büyük düşüş göstermiştir. Afganistan ekonomisi, topraklarının sadece %15'i ekilebilir olmasına rağmen, ağırlıklı olarak tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Tarımsal üretim son derece ilkel koşullarda yapılmakta ve iklim koşullarından büyük ölçüde etkilenmektedir. 1979 yılından itibaren SSCB'ye karşı sürdürülen savaş ve bunu takip eden iç savaş Pakistan ve İran'a mülteci akımına yol açmıştır. Bu durum, tarımsal üretimi de olumsuz yönde etkilemiştir. Mevcut koşullarda Afganistan'ın gıda üretimi, nüfusunu beslemek için gereken oranın yaklaşık % 15 altındadır (www.intes.org.tr).

SSCB'nin geri çekilmesinin ardından, afyon üretimi birçok Afgan vatandaşı için gelir kaynağı haline gelmiştir. Afganistan, 2000 yılında dünyadaki en büyük ham afyon üreticisi olmuştur. Ancak, Taliban yönetiminin 2001 yılı içerisinde afyon üretimine koyduğu yasak bu sektörü de önemli ölçüde olumsuz etkilemiştir. Afganistan'ın doğal kaynakları; doğal gaz, petrol, kömür, bakır, krom, tuz, sülfür, kurşun, çinko, demir ve kıymetli taşlardır. Ülkenin bakır madeni kaynaklarının Şili'den sonra dünyadaki en büyük bakır yataklarını teşkil ettiği tahmin edilmektedir. Ancak, ülkenin dağlık yapısı ve yetersiz ulaşım ağı bu kaynakların işletilmesini ticari bakımdan karlı kılmamaktadır. Ülkenin en önemli doğal kaynağı ise, 1967 yılında keşfedilen doğal gazdır. 1980'li yıllarda doğal gaz satışları yılda 300 milyon dolar'ı bulmuş ve ülkenin ihracat gelirlerinin % 56'sını oluşturmuştur. Söz konusu ihracatın % 90'ı SSCB'ye gerçekleştirilmiştir. SSCB'nin geri çekildiği 1989 yılından bu yana, doğal gaz üretimi de sekteye uğramıştır. Afganistan'ın yeniden yapılandırılması sürecinin sona ermesinin ardından, ülkenin doğal gaz kaynaklarından yılda 330 milyon dolar gelir elde edebileceği tahmin edilmektedir. 1960'lı yıllarda ABD ve SSCB'nin finansmanı ile yapılan yaklaşık 21 bin km uzunluğundaki karayolları ağının neredeyse tamamı son 20 yıllık dönemde tahrip olmuştur. Savaş sonrası yeni dönemde ülkede 30 bin km uzunluğunda karayolu inşa edilmesi gerekeceği tahmin edilmektedir (www.intes.org.tr).

Afganistan'ın % 75'lik bir bölümünün halen temiz su gereksinimi bulunmaktadır. Ayrıca, Afganistan'daki bir diğer önemli sorunu, ülkedeki yaklaşık 10 milyon mayının temizlenmesi teşkil etmektedir. ABD Başkanı George W. Bush, 3 Mayıs 2002 tarihi itibarıyla bir kararname yayımlayarak, Afganistan'a 1986'den beri uyguladıkları kısmi ticaret engellerini iptal ettiklerini ve ABD ile Afganistan arasındaki ticaretin normalleştirileceğini ilan etmiştir. Ayrıca, 10 Ocak 2003 tarihi itibarıyla Afganistan, ABD Genel Tercihli Tarifeler Sistemine dahil edilmiştir. Buna göre, Afganistan, yaklaşık 5.700 kalem malı gümrük tarifelerine tabi olmadan ABD'ye ihraç edebilecektir. Aynı şekilde, Japonya, AB ve Çek Cumhuriyeti de Afganistan'ı Genel Tercihli Tarifeler Sistemine dahil etmiştir (www.intes.org.tr).

Öte yandan, İran ile Afganistan Geçici Yönetimi arasında, Ticari ve Ekonomik İşbirliği, Yasadışı Haşhaş Yetiştiriciliği ve Uyuşturucu Madde Kaçakçılığıyla Mücadele Konusunda İşbirliği, Tarım Alanında İşbirliği, İran Tarım Bakanlığı ile Afganistan Kırsal Kalkınma Bakanlığı Arasında Kültür, Bilim ve Eğitim Alanlarında İşbirliği ve Telekomünikasyon Alanında İşbirliği olmak üzere 5 adet Mutabakat Zaptı imzalanmıştır. Ayrıca, 2 Ocak 2003 tarihi itibarıyla, Afganistan'da yeni para birimine geçilmiştir. Öte yandan, 7 Mart 2003 tarihinde Afganistan ile Hindistan arasında Tercihli Ticaret Anlaşması imzalanmıştır (www.intes.org.tr).

2001 yılından sonra sosyal ve siyasi yeniden yapılanma ve ülkenin Anayasa'sının onaylanması büyük olumlu adımlardan sayılmaktadır. Fakat ülke içindeki güvensizlik Afganistan ekonomisini olumsuz etkilemektedir. Nitekim son altı yılda ülke ekonomik olarak büyüme gösterememiştir ve dünyanın fakir ülkelerinden sayılmaktadır. Ülkede FDI yatırımlarına ihtiç duyan alanlar maden kaynakları ve tarımdır. Geçmiş yıllarda yatırımlar sadece devlet tarafından yapılarak özelleştirme gerçekleşmemiştir. Fakat Yabancı Yatırım Teşvik Yasası'nın kabul edilmesine rağmen güvensizlik faktörü ülke ekonomisine zarar vermektedir (Dayı, 2007).

Afganistan'ın yüz ölçümü ve nüfusuyla orantılı olarak ülkeye kayda değer FDI girişi bulunmamaktadır (www.intes.org.tr).

2.4.4. Azerbaycan

Azerbaycan, 1991 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra, emsali görülmemiş siyasi, askeri, sosyal ve ekonomik problemlerle karşı karşıya gelmiştir. SSCB döneminde sistemli olarak Cumhuriyetler arasında bağımlılığı bir anlamda zorunlu kılan ekonomik yapının ani çöküşü, pazar ekonomisine geçişte; ekonomik, siyasi, hukuki bir alt yapının olmaması, teknolojinin eski olması, serbest piyasa modelinin bilinmemesi, Ermenilerin işgalci tutumu sonucu topraklarının %20'sinin kaybedilmesi, 1.2 milyon kişinin kendi ülkesinde mülteci durumuna düşmesi ve benzeri nedenlerle üretim durma noktasına gelmiş, sonuç olarak da ekonomi üzerinde insiyatif tamamen kaybedilmiştir. Ülkede siyasi istikrarın sağlanması ve Ermenilerle geçici ateşkese varılmasından sonra dikkatler ekonomi üzerinde yoğunlaşmaya başlamıştır. İşte bunun sonucu olarak 20 Eylül 1994 tarihinde “Asrın Anlaşması” olarak adlandırılan Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi ile dünyanın önde gelen petrol şirketleri arasında (Hazar Denizinin Azerbaycan'a ait bölümünde Azeri, Çırağ, Güneşli Yataklarının Birlikte İşlenmesi ve Paylaşılması Hakkında) ilk Anlaşma imzalanmıştır (Koçak, 2005, s.19).

Doğrudan yabancı yatırımlar Azerbaycan'ın ekonomik canlanmasında anahtar rolü oynamıştır. Azerbaycan ülkedeki ekonomik sorunların aşılması ve istikrarın sağlanması neticesinde özellikle petrol çıkarma ve işleme sanayii bakımından yabancı yatırımlar açısından çok cazip bir pazar haline gelmiştir. Ülke ekonomisi çift yapılıdır. Bir yandan petrol ve ona bağlı hizmetler ile müteahhitlik sektörlerinde hızlı bir gelişme eğilimi gözlenirken, diğer yandan petrol dışı sanayi sektörlerinde yatırım eksikliği gözlenmektedir. Bunun sonucunda petrol dışı sektörlerde düşük istihdam, yetersiz vergi geliri ve ihracat dolayısıyla da ithal ürünlerinde rekabetle başa çıkamama gibi sorunlar yaşanmaktadır. 2004 yılının son

çeyreği itibarıyla doğrudan yabancı yatırım miktarı 10,7 milyar dolar olup GSYİH içindeki payı %12,6 olmuştur. 1995-1998 yılları arasında yatırımlar %59,1 oranında artış göstermiştir. Doğrudan yabancı yatırımların önemli kısmı petrol üretimi ve çıkarımı alanlarına olmuştur. Sermaye yatırımlarının %60 gibi önemli bir oranı hidrokarbon sektöründedir. Yabancı yatırımcılar imalat sanayi sektörüne yatırım yapmaktan kaçınmışlardır. Bunun bir sonucu olarak da sektörün üretimi düşmüştür (Şen, 2005, s.3-4).

Azerbaycan'da yabancı yatırımlar joint venture şeklinde, çeşitli ülkelerle ekonomik işbirliği yapılması suretiyle gerçekleştirilmektedir. Yabancı yatırımda öncelikli sektörlerin başında tarım ve tarıma dayalı sanayi ve gıda sanayi gelmektedir. Bunların yanı sıra; içki şişelenmesi ve satılması, modern teknoloji ile tütün işleme, pamuk işleme ve bükme tesisleri kurulması konularında ortak yatırım projelerine ihtiyaç duyulmaktadır. Azerbaycan'da doğrudan yapılacak yatırımlar devlet garantisi altındadır. Ortak yatırımda yabancı sermayenin payı % 30'dan fazla ise, ihracat lisansından muafiyet, yeni ekipman ücretinin vergiden düşülmesi, iki yıllık vergi muafiyeti, makina ve teçhizat ithalatında gümrük muafiyeti gibi ayrıcalıklar tanınmaktadır (Şen, 2005, s.25).

Ülke toprakların % 20'sinin Ermenistan'ın elinde olması, mülteci sorunları ve doğal olarak geçiş ekonomisi zorluklarına rağmen politik ve ekonomik istikrarından dolayı ve gerçekleştirdiği reformlar sayesinde FDI konusunda Azerbaycan, bağımsızlığını kazanan diğer eski sovyet ülkelerine nazaran daha başarılı olmuştur (OECD, 2001, s.3).

2.4.5. Ermenistan

Bağımsızlığını kazandıktan sonra Ermenistan, 1994 yılında Yabancı Yatırım Yasası'nı kabul etmiştir. 1997 yılında enerji sektörü dahil 11 sektörde özelleştirme yapılmıştır. 1998 yılında FDI rakamları 120 milyon dolarken, 2000 yılında bu rakam

230 milyon dolara ulaşmıştır. Fakat 2001 yılında yabancı yatırımlar azalmıştır. Ülkedeki yabancı sermayenin büyük bir oranı ABD, Rusya, İran, Fransa, Yunanistan, İngiltere, Almanya ve Suriye ülkelerinde yaşayan Ermeni Diaspora'sına aittir (www.nationsencyclopedia.com/Europe/Armenia).

Ermenistan'daki yabancı yatırımlar son yıllarda az bir trend ile yükseliş seyri sürdürmektedir. Son yıllardaki yabancı yatırımlar ağırlıklı olarak Rusya, Yunanistan, Almanya, Arjantin, Lübnan, Fransa ve ABD firmaları tarafından yapılmıştır. FDI'lar genelde telekomünikasyon, maden, mücevher ve değerli taşlar, kimya, finans sektörü, küçük ve orta ölçekli işletmelere yapılmıştır (www.state.gov).

Ermenistan son yıllarda yeni stratejilerle ihracattaki rekabet gücünü arttırarak FDI üzerinde pozitif etki yapmıştır. Ülkenin ihracat performansı on yıllık dönemde 1995'de 270 milyon dolardan 2005 yılında 970 milyon dolara çıkmıştır. FDI rakamı 2005'de 252 milyon dolara ulaşmıştır (<http://web.worldbank.org>).

2.4.6. Irak

1950'lerden beri Irak'ın ana geliri petrolden sağlanmaktadır. 1968 yılında Baath partisinin iktidarı ele geçirmesinden sonra, kamu sektörünün petrol gelirlerine bağımlılığı daha fazla artmıştır. Bunun nedenlerinden birisi de ülkedeki diğer petrol alanlarının da millileştirilmesidir. Ayrıca 1970 yılı petrol gelirlerindeki artış ile ülke gelişmesini sağlayacak yatırımlara yönelmiştir. Sadece eğitim ve sağlık konuları değil, aynı zamanda birçok yerli ürünün üretilmesi için yatırım gerçekleştirilmiştir. Bunlar içerisinde en önemlileri petrol ve petrole dayalı sanayi ürünleri olmuştur. Ülke, 1980'li yıllarda İran'a savaş açmış ve Birleşmiş Milletler (United Nations-UN) tarafından 1990 yılından beri uygulanan ekonomik yaptırımlardan dolayı ekonomik kriz içerisine girmiştir. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin Mayıs 2003 yılında aldığı karar gereğince, Irak üzerine uygulanan yaptırımlar kaldırılmış ve yeniden yapılanmasına izin verilmiştir. Ancak ciddi güvenlik problemleri ve Baath partisinin

35 yıldır uyguladığı yönetim, ciddi yapısal problemlerin çözümünü engellemiştir. Petrol sanayii yavaş yavaş tekrar toparlanmaya başlamıştır. Petrol ihracatını artırmak amacı ile gerçekleştirilen çabalar ise girişilen sabotaj eylemleri nedeniyle gerilemiş ve petrol üretimini artıracak yeni yatırımların gerçekleştirilmesi mümkün olamamıştır. Savaş başlamadan önce alt yapının önemli tamir ve bakıma ihtiyacı olmuştur. Savaştan önce 6 yıl boyunca petrol üretimi 2.1 milyon varil/güne ulaşmıştır. Bu üretim BM'in petrol karşılığı gıda ihracatı olarak gerçekleştirilmiştir. Önceki 6 yıl boyunca 1991-1996 yılları arasında petrol üretimi 0.5 milyon varil/gün olarak gerçekleşmiştir. 1990 yılında BM Irak'a tekrar önlemler uygulanmasına karar vermiştir. 1991 yılından sonra Irak'ın Ürdün'e gerçekleştirdiği satışlar görmezlikten gelinmiştir. Bu önlemler 1996 yılına kadar devam etmiştir. Petrol karşılığı yapılan gıda ihracatı 1998 yılında 0.5 milyar dolar olmuştur. İlaveten Irak'a ithalatı için ödeme imkanı yaratılmıştır. Ayrıca BM'in Irak'ta gerçekleştireceği operasyonlar için gelirlerinin bir kısmının ayrılması da söz konusu olmuştur. Bu kesintiler ilk başta Irak'ın resmi petrol ihracatının % 30'luk kısmını oluşturmuştur. Daha sonra bu oran şimdiki seviyesi olan % 5'lere kadar indirilmiştir (Çekinmez, 2006, s.3).

1998 yılında petrol üretim alt yapısının tamir ve bakımı için Irak'a ithalat izni verilmiştir. O günden beri sanayi çok zayıf bir konumdadır. Hatta petrol üretim tesisleri ve işçiler için tehlike yaratacak şekilde üretim yapılmaktadır. Önlemler Irak kamu sektörünün özel sektöre göre biraz daha fazla kuvvetlenmesini sağlamıştır. Çünkü petrol ihraç izni sadece devlete verilmektedir. Ayrıca Saddam Hüseyin devrinde ekonominin çok küçük bir bölümünün özel sektör tarafından gerçekleştirilmesine izin verilmiştir. 2003 istilası sırasında petrol sektörüne yönelik hasar çok sınırlı olmuş fakat sabotaj ve yağmalama yaygın hale gelmiştir. Bu zamandan beri işgal güçleri ülke üretimini artıracak önlemlerin alınmasında ve ülkedeki güvenliğin sağlanmasında ve yeni yatırımların gerçekleştirilmesinde yetersiz kalmıştır. 2002 yılındaki petrol üretimi günlük ortalama 2 milyon varil civarında olmuştur. İşgalden iki buçuk yıl sonra, yani 2005'de, üretim miktarı ortalama 1.9 milyon seviyelerine ulaşmıştır (Çekinmez, 2006, s.3-4).

Petrol ürünlerinin fiyatlarının yüksek seyretmesi, ülkede kara borsanın ve petrol kaçakçılığının oluşmasına neden olmuştur. Bu yüzden ülke petrol ürünlerinin ithalatı için 3 milyar dolar civarında bir ithalat yapmak zorunda kalmıştır. Irak'ın yeniden yapılandırılması ve rehabilitasyonu ile istihdamı sağlamak amacı ile yeni iş alanlarının ve güvenli bir ortamın yaratılması bu hükümetin en önemli görevleri arasında olmaktadır. Uzun vadede devlet idaresine ve özel sektörün geliştirilmesine yönelik olarak yapılacak yardımlar önem arz etmektedir. Ayrıca petrol dışındaki önemli sayılabilecek işletmelerin özelleştirilmesi ile bu işlemin daha da hızlı olacağı Dünya Bankası ve IMF tarafından önerilmektedir. Bu gelişmenin de Irak'lı müteşebbislerin Irak'ta gerçekleştirilecek yatırımlardan daha fazla pay alması ile ivme kazanacağı düşünülmektedir (Çekinmez, 2006, s.3-4).

Irak'ta çalışanların üçte birlik kısmının devlet tarafından istihdam edildiği düşünülmektedir. Petrol dışında kalan temel ekonomik aktiviteler büyük şehirlerde gerçekleşmektedir. Tarım sektörüne katkısı ise gün geçtikçe azalmaktadır. 1978 yılında GSYİH'nın oranı % 6.9 iken bu oran 1989 yılında % 5.1 e düşmüştür. IMF'nin tahminlerine göre petrol sanayi GSYİH'nın % 75'ini sağlamaktadır. Gelecekte de petrole olan bağımlılığın daha da devam edeceği tahmin edilmektedir. Irak'ın ekonomi problemlerinin en önemlisi % 30'lara varan işsizlik oranlarıdır. Ekonomi 2003 yılından beri iki kat oranında bir performans göstermesine rağmen, işsizliğin azaltılması ile ilgili çalışmalar güvenlik sorunları nedeni ile henüz istenilen seviyeye ulaşmamıştır (Çekinmez, 2006, s.3-4).

2003 yılında GSYİH miktarı 15 milyar dolar iken, bu oran 2004 yılında 31.7 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Petrol dışındaki sektörlerin GSYİH'ya oranı % 40 seviyelerindedir. Bunun sebebi de ülkenin altyapı yatırımlarına ve hizmetlerine daha büyük oranlarda pay ayrılması gerektiğidir (Çekinmez, 2006, s.3-4).

İran-Irak savaşı ve Kuveyt'i işgalden sonraki Körfez savaşı, Irak ekonomisinde çok büyük bir tahribat yapmıştır. 22 yıl önce kişi başına milli geliri

9 bin dolar olan, Ortadoğu'nun bu zengin ve güçlü ülkesinde fakirlik oldukça fazladır (Kıyıcı, 2004, s.10).

Irak dünyanın üçüncü büyük petrol rezervlerine sahip ve petrol ihraç eden ülkeler arasında en ucuz ülkelerden birisi sayılır. Royal Dutch Shell, Total, Repsol, ConocoPhilips, British Petroleum, Stat Evil gibi büyük petrol firmaları Irak'ın petrol projelerinde yer alabileceklerini ilan etmişlerdir. Enerji uzmanlarına göre Irak petrol sektöründe toplam 75 milyar dolar yabancı yatırıma ihtiyaç vardır (FHA, 2008).

Ülkenin ekonomik çalkantılarından sonra iktisadi ilerleme ve iyileşmelerin yapılması gerekmektedir. Özellikle verimlilik, tarım, üretim ve hizmetler sektörlerinde yapılacak olan yatırımlar sadece petrol satışları ile elde edilen gelirlerin vergisini toplamakla mümkün olmadığı bilinmektedir. Bunun için onlarca milyar dolar nakit sermayeye ihtiyaç vardır. Dolayısı ile Irak'ın tek çıkış noktası FDI'lardır. Çünkü yabancı sermaye, finansmanın yanı sıra ülkeye uzman işletme ve ileri teknolojiyi de beraberinde getirmektedir (Zainy, 2004, s.8).

Irak ülkesinin yeterli miktarda FDI çekebilmek için ilk olarak yabancı yatırımlara ilişkin yasal düzenlemeler ve uygun koşulların oluşturulması gerekmektedir. Bu koşullara örnek olarak yabancı yatırımcı haklarının korunması, ticari sistemin düzenlenmesi, idarelerdeki ahlak bozukluğu ve rüşvetin kaldırılması, bürokrasinin azaltılması, makul vergi rejiminin düzenlenmesi, kabiliyetli işgücünün yetiştirilmesi, yeterli altyapının oluşturulması ve ilgili kanun ve yasaların düzenlenmesi gösterilmektedir (Zainy, 2004, s.8-9).

2.4.7. Türkiye

Türkiye'de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının tarihçesi, Osmanlı İmparatorluğu dönemine kadar uzanmaktadır. Kapitülasyonlar kapsamında yapılan ticaret anlaşmaları doğrultusunda ülkeye gelen özel imtiyazlı yabancı sermaye

şirketleri o dönemde daha çok kamu hizmetleri ve doğal kaynakların işletilmesi alanlarında faaliyet göstermişlerdir.

Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında, liberal ekonomik politikalar uygulanması öngörülmüşse de 1929'da patlak veren Dünya Ekonomik Bunalımı, ülkedeki iç ekonomik sorunlar ve kapitülasyonlardan gelen bazı sorunlar nedeniyle, yeni kurulan Cumhuriyet Hükümeti tarafından 1930'lu yıllardan sonra katı devletçilik politikası uygulanmıştır. Bu dönemde özel ayrıcalıklarla kurulmuş olan ve genellikle hukuki veya fiili tekeller oluşturan yabancı sermayeli şirketler millileştirilmiştir. Bu düşünceden hareketle, 1950'li yıllara kadar gerçekleştirilen sanayi atılımında tamamen ülkenin kendi ekonomik olanakları kullanılmıştır. Dünya genelinde rağbet görmeye başlayan liberalleşme akımına paralel olarak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'de de yabancı sermaye yatırımlarına sıcak bakılmaya başlanmıştır. Özellikle 1950'li yıllarda daha da belirginleşen bu düşüncenin bir sonucu olarak, 1954 yılında çıkarılan 6224 sayılı "Yabancı Sermayeyi Teşvik Yasası" ile bu konudaki kararlılık açıkça ortaya konmuştur. Yabancı sermaye yatırımları konusunda kararlı bir irade ortaya konmakla birlikte, 1980'li yıllara kadar uygulamada beklenen başarı sağlanamamıştır (Bayraktar, 2003, s.46).

1980'den sonra uygulanan liberal ekonomik politikalar ise büyük ölçüde yabancı sermaye girişini özendirici rol oynamıştır. Kambiyo rejiminin serbestleştirilmesi, bürokrasinin azaltılması, gümrüklerin indirilmesi ve yabancı sermaye yasasında yapılan iyileştirmeler yabancı yatırımcıları teşvik etmek açısından etkili olmuştur. Bu dönemde ayrıca bir çok ülke ile "Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması" anlaşmaları imzalanmıştır (Bayraktar, 2003, s.46-47).

1980 sonrasında Türkiye'nin ekonomisini dışa açması, liberalizasyon politikalarının yürürlüğe konması, tüm yabancı sermaye yatırımları için tam yetki ile Yabancı Sermaye Dairesi'nin kurulması ve kırtasiyeciliğin azaltılması ile artmaya başlayan yabancı sermaye yatırımları, 30 Haziran 2002 tarihi itibarıyla toplam stok olarak 32,3 milyar Dolara ulaşmış olup yatırım yapan yabancı şirketlerin sayısı da

6132'yi bulmuştur. Ancak bütün bu gelişmelere rağmen Türkiye'nin yabancı sermaye gelişi açısından olması gereken, ya da arzu edilen düzeye ulaştığını söylemek zordur (Güçlü, 2004, s.19).

1990'lı yılların ortalarında ortaya çıkan ekonomik krizden olumsuz yönde etkilenen yabancı sermaye yatırımları, yıllar itibariyle iniş çıkışlar göstermekle birlikte, geçmiş yıllara göre daha yüksek tutarlarda gerçekleşmeye başlamış, ancak halen beklenen, istenen düzeye ya da benzer ülkeler düzeyine yükselememiştir (Bayraktar, 2003, s.47).

2000 yılındaki ekonomik kriz, Türkiye'nin dönüm noktasını oluşturmuştur. Bu yıldan sonra devlet yeni bir program ile enflasyonla mücadele ve istikrarlı ekonomi yolunda ilerlemiştir. Kamu harcamaları düşürülmüş ve istikrarlı ekonomik rejimine geçiş yapılmıştır. Fakat istikrarsız bankacılık Türkiye'yi finans krizine itmiştir. Nakit ihtiyacını gidermek için kısa vadeli borçlanma yoluna gidilmiştir. Bu olgu bankalar yolu ile çözülmesine ve dolayısıyla faizlerin yükselmesine sebep olmuştur. 2001 yılında IMF, Türkiye ekonomisinin istikrarını sağlamak için bazı politikalar uygulamıştır (Giannis, 2007, s.3).

ABD tarafından 2000'li yıllara yönelik olarak yapılan "Yükselen 10 Büyük Pazar" çalışmasında Türkiye Çin'den sonra ikinci sırada yer almaktadır. Türkiye'nin ayrıca gelecekteki en önemli 8-10 pazardan biri olması beklenmektedir. Bu doğrultuda, Türkiye'nin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından yaklaşık olarak 30 milyar Dolar civarında yatırım olması gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır (Bayraktar, 2003, s.77).

Türkiye 2000 yılında FDI'ların ekonomideki önemli rolünün farkına varmıştır. 21 YY'da güçlü bir ekonomiye sahip olmak için yabancı yatırıma ihtiyaç vardır. Bundan dolayı Türkiye 2000 yılından beri yaptığı karşılıklı sözleşmeler ve reformlar ile yabancı yatırımcılara ülke içindeki yatırımcılar kadar hak tanımıştır. Ayrıca yabancı yatırımcıların sermayesini koruma altına almış ve ekonomik pazarda

onlar için güvenilir bir pazar yaratmıştır. Ülke, alt yapı ve yetişmiş işgücü ile bu yolda ilerlemektedir. 17 Haziran 2003 tarihinde 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu'nun onaylanması ile ülke, yabancı yatırımcıların “cenneti” haline gelmiştir (Mashhadi Rajabi, 2008).

4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu'nun onaylanması ile, Kasım 2005 yılına kadar Türkiye’de 10984 yabancı firma tescil edilmiştir. Türkiye’de önemli yabancı yatırım yapan büyük şirketler şunlardır; Telecom Italia, Renault, Toyota, Fiat, Castrol, Enron Power, Citibank, Pirelli Tire, Unilever, RJR Nabisco, Philip Morris, United Defense, Honda, Hyundai, Bosch, Siemens, DaimlerChrysler, Chase Manhattan, AEG, Bridgestone-Firestone, Cargill, Novartis, Coca Cola, Colgate-Palmolive, General Electric, ITT, Ford Motor Co., Lockheed Martin, Goodyear, Aventis, McDonald's, Nestle, Mobil, Pepsi, Pfizer, Procter and Gamble, InterGen, Abbot Laboratories, Aria, Bechtel, Shell, Delphi-Packard, Toredor/Madison Oil, AES, GE, NRG, Normandy Mining, Marsa-Kraft-Jacobs Suchard, ESBAS A.S., Archer Daniels Midland, Merck, Sharp Dohme, Bunge ve Bausch and Lomb (U.S. Department of State, 2006).

Türkiye’nin siyasi ve ekonomik durumu incelendiğinde, FDI’ların ülkedeki rolünü anlamak mümkündür. Türkiye’nin geçmiş yüzyıldaki ekonomik ve politik durumu, FDI’ların önünde engeller oluşturmuştur. Ayrıca 2000 yılındaki ekonomik kriz ve nakit para kaynaklarının azlığı, yabancı yatırımlar için olumsuz bir tablo oluşturmuştur. Fakat IMF’in Türkiye’de uyguladığı programlar, ülke ekonomisinin büyümesini ve siyasi istikrarı sağlamıştır. Bunun yanı sıra Türkiye’nin AB ile entegrasyon görüşmelerine başlaması yabancı yatırımcıların görüşünü olumlu yöne değiştirmiştir. Ülke, bazı demokratik reformlar ve ekonomik büyüme sayesinde, yakın gelecekte planladığı FDI hedeflerine ulaşabilecektir (Giannis, 2007, s.10).

Türkiye, başarılı ve istikrarlı ekonomik çerçevesinde 1990’lı yıllardaki FDI girişlerini 791 milyon dolardan, 2006 yılında 20070 milyon dolara yükseltmiştir. Uzun süreli strateji hedefi olarak 2023 yılında ihracata dayalı, yüksek teknolojik ürün

üretimi, yüksek kalitede mal ve hizmet amacına ulaşmayı hedeflemektedir (<http://www.wto.org>).

2.4.8. İran FDI Performansının Komşu Ülkeleri ile Karşılaştırılması

Yabancı sermaye yatırımlarını genel olarak etkileyen ve belirleyen en önemli konulardan biri, ülkedeki mevcut politik ve ekonomik istikrar durumudur. Yatırımcının kontrol alanı dışında bulunan ve yatırım girişimlerini doğrudan etkileyen politik ve ekonomik istikrarsızlıklar yatırım kararlarında çok büyük rol oynamaktadır. Ülkedeki altyapı yeterliliği ve kalitesi de yatırım kararlarında küçümsenmeyecek ölçüde belirleyici olan faktörlerden birisidir (Oksay, 1998, s.9)

Ülkelerin FDI rekabet güçleri bir tek uygun hukuki ve yasal düzenlemelere bağlı değildir ve bu rekabette siyasi istikrar ile güvenlik çok etkili olmaktadır (Dashti, 2007, s.15).

Yabancı sermaye yatırımı gerçekleştirecek yatırımcılar için en çok önem taşıyan konulardan biri, yatırım konusu ürün ya da hizmetin yatırım yapılacak ülkedeki piyasa durumudur. Ülkedeki yabancı sermaye kanunu, yabancı sermaye iznine yönelik bürokrasi, mevzuatın değişme sıklığı ve koşulları gibi konuları kapsayan yabancı sermaye ortamı da yatırımcılar için önem taşıyan bir diğer konudur (Bayraktar, 2003, s.67).

İran'ın komşu ülkeleri, öncelikle iki ana grupta ele alındıktan sonra doğrudan yabancı sermaye yatırımları açısından karşılaştırmak daha doğru olacağı kanısına varılmıştır. Her ne kadar İran, sahip olduğu doğal kaynaklar, sosyo-kültürel doku ve ekonomik yapı açısından komşularından önemli farklılıklar gösterse de, yabancı sermayeye bakış ve yabancı yatırımcıların ülkeye bakış açıları önemli ortak özelliklere sahiptir. Bunlardan en önemlisi hukuk devleti ve ekonomik siyasi özgürlük düzeyi alanında yoğunlaşmaktadır.

Sonuç olarak yabancı sermaye istatistikleri incelendiğinde, Türkiye ve Pakistan ayrı tutulacak olursa, İran komşularının tamamından daha iyi bir performans gösterdiği görülmektedir.

Pakistan, genç nüfusu ve düşük işgücü maliyetleri ile yabancı yatırımcıların ilgi odağı olmaktadır.

Türkiye'nin bu alandaki performansı ise büyük oranda AB üyelik müzakereleri ile açıklanabilmektedir.

Ayrıca Türkiye, yabancı sermaye açısından bir çok olumlu özelliğe sahiptir. Öncelikle Türkiye coğrafi açıdan Doğu Avrupa, Orta Asya ve Orta Doğu'nun ortasında, tüm pazarlarla ilişki içinde olunabilecek bir jeo-politik konuma sahiptir. Ulaşım, enerji, teknolojik altyapı ve insan kaynakları açısından Türkiye yabancı yatırımcılar için cazip bir ülke konumundadır. Kolay eğitilebilecek, vasıfsız işgücü ile birlikte girişimci bir kesime sahip bulunmaktadır. İşgücü maliyetleri de diğer ülkelerle karşılaştırıldığında nispeten ucuz görünmektedir (Bayraktar, 2003, s.69-70).

Türkiye, yabancı sermayenin kendisini tercih etmesi için önemli bazı avantajlara sahiptir. Bu avantajları şöyle sıralamak mümkündür (Güçlü, 2004, s.22-23):

- Avrupa Birliği'ne adaylık statüsünün tescil ettirilmesi ve gümrük birliğinin gerçekleştirilmesi.
- Bölgede son yıllarda vuku bulan gelişmeler, ortaya çıkan yeni pazarlar ve Türkiye'nin yakın bölgesel işbirliği ilişkileri kurması.
- Türkiye'de birçok serbest bölge ihdas edilmesi.
- Kambiyo rejiminin serbest hale getirilmesi.
- Gelişmiş altyapı ve iletişim imkanları.
- Geniş bir iç pazar, nispeten ucuz ve eğitilmiş iş gücü, zengin ham madde kaynakları ve benzeri etkenler.

BÖLÜM 3

İRAN'A YÖNELİK DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ ANALİZİ: 1990 – 2006 DÖNEMİ UYGULAMA

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacı İran'a yönelik doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının tarihsel süreç içerisinde gelişimini tespit etmek ve 1990-2006 yılları ekonomik göstergelerin rakamlarını analiz etmektir.

Küreselleşen dünyada gelişmekte olan ülkelerin refah düzeyinin artmasında yabancı sermaye yatırımları önemli bir role sahiptir. Hatta, ülkelerin büyüme kriterlerinde ve büyümenin sürdürülebilirliğinde bu ülkelerin çekebildikleri doğrudan yabancı sermaye miktarı önemli bir kriter olarak kullanılmaktadır. Bu bakımdan İran'a yönelik doğrudan sermaye yatırımlarının miktarı, sektörel dağılımı, gelişim trendi ve yabancı firmaların mali performansları, bu sermaye akımlarının giriş sebeplerinin açıklanmasında önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

3.2. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Çalışma kapsamında, 1990 - 2006 döneminde İran'a yönelik doğrudan yabancı sermaye yatırımları ele alınmıştır. Diğer yıllardaki doğrudan yabancı sermaye yatırımları araştırma kapsamı dışında tutulmuştur.

3.3. Araştırmanın Metodolojisi

İran'a yönelik doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile temel makro ekonomik göstergeler arasındaki ilişkiyi boyutu ve yönünü test etmek üzere; öncelikle değişkenlerin normal dağılım gösterip göstermediklerini Kolmogrov-Smirnov testi ile tespit edilmiş; daha sonra analize dahil edilen makro ekonomik değişkenler ile Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları arasındaki ilişki Doğrusal Regresyon analizi ile tespit edilmiştir. Son olarak bütün değişkenler arasındaki ilişkiyi ortaya koymak üzere Korelasyon analizi uygulanmıştır.

3.3.1. Araştırmada Kullanılan Veriler

Analizde kullanılan veriler 1990 ve 2006 dönemini kapsamaktadır. Parasal veriler İran Merkez Bankası ve diğer bankaların yayınladıkları istatistiklerden alınmıştır. Dış ticaretle ilgili veriler ise Ticaret Bakanlığı, Ekonomi ve Gelir Bakanlığı, Sanayi ve Maden Bakanlığı ve İran İstatistik Kurumunun internet sitelerinden ve yayınlanan raporlarından temin edilmiştir. Faiz ile ilgili veriler ise devlet bankaları, özel bankalar ve katılım bankalarının farklı vade ve sektör temeline göre uyguladıkları faiz oranlarının ortalaması olarak alınmıştır. Söz konusu bu faiz oranlarının (yıllık bazda) aritmetik ortalaması alınmıştır. Analizde kullanılan verilerin tamamı yıllık dönemlere haizdir.

3.3.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni, öncelikle İran'a yönelik doğrudan sermaye akımları ve bu akımlarda temsil edilen yabancı devlet ve özel sektör kuruluşlarından oluşmaktadır. Yabancı sermaye de taraf olan kurumlara ilişkin verilere ulaşma

sorunu nedeniyle toplulaştırılmış doğrudan sermaye yatırımları analize dahil edilmiştir.

3.4. Verilerin Analizi

Araştırma analizlerinin yapılmasında Microsoft Excell ve SPSS İstatistik Paket Programı kullanılmıştır. Verilerin analizinde Doğrusal Regresyon Analizi, analizin güvenilirliğini test etmek üzere ANOVA testi uygulanmıştır. Kullanılan yöntemler aşağıda açıklanmıştır.

3.4.1. Doğrusal Regresyon

Bir Y bağımlı değişkenin X bağımsız değişkeninden etkilendiği veya aralarında doğrusal ilişkinin varlığı kabul edilirse çoklu regresyon denklemi;

$$Y = \beta_0 + \beta_1 \cdot X + \varepsilon$$

olarak yazılır.

Yapılan analizde, Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları) bağımlı değişken olarak kabul edilmiştir. Toplam dış borç stoku, toplam uzun vadeli dış borç stoku, mal ve hizmet ihracatı, GSMH, GSYİH, mal ve hizmet ithalatı, mal ihracatı, mal ithalatı, döviz kurları, Enflasyon oranı, ve ortalama faiz oranları bağımsız değişkenler olarak teker teker ele alınmıştır.

Modelde parametrelerin tahmini en küçük kareler yöntemi ile aşağıdaki şekilde elde edilir:

$$\hat{\beta}_1 = \frac{n \cdot \sum_{i=1}^n x_i \cdot y_i - \sum_{i=1}^n x_i \cdot \sum_{i=1}^n y_i}{n \cdot \sum_{i=1}^n x_i^2 - \left(\sum_{i=1}^n x_i \right)^2} \quad \hat{\beta}_0 = \frac{1}{n} \cdot \sum_{i=1}^n y_i - \frac{\hat{\beta}_1}{n} \cdot \sum_{i=1}^n x_i$$

Modelin anlamlılığı için F testi yapılır. F testinde hipotezler aşağıdaki şekilde oluşturulur:

$H_0: \beta_1 = 0$ “Bağımlı değişken üzerinde bağımsız değişkenin etkisi yoktur.”

$H_1: \beta_1 \neq 0$ “Bağımlı değişken üzerinde bağımsız değişkenin etkisi vardır.”

(Newbold, 2000, s.548).

Elde edilen bulgular ANOVA tablosunda düzenlenir. Hesaplanan F değeri istenilen güvenilirlik düzeyi için F tablo değerinden büyük ise H_0 hipotezi reddedilir. Modelin istatistiksel olarak anlamlı olduğu söylenir.

Ayrıca, regresyon denklemindeki her bir katsayının anlamlılığı için student t testi yapılır. Student t testinde her bir katsayı için;

$H_0: \beta_j = 0$ “Bağımlı değişken üzerinde j. katsayının etkisi yoktur.”

$H_1: \beta_j \neq 0$ “Bağımlı değişken üzerinde j. katsayının etkisi vardır.”

Hipotez testi sonucunda H_0 hipotezi reddedilir ise, ilgili katsayının bağımlı değişken üzerinde etkisi olduğu sonucuna ulaşılır (Ünver ve Gamgam, 1996, s.317).

3.4.2. Verilerin Normallik Testi

Ekonomik analizlerde kullanılan verilerin normal bir dağılıma sahip olması kritik önem arz etmektedir. Bu nedenle ulaşılan veriler, istatistiksel anlamda değişkenlerin normal dağılım gösterip göstermediklerini tespit etmek için Kolmogorov-Smirnov testi uygulanmıştır.

3.4.3. Araştırmanın Hipotezi

Araştırmanın amacı ve yabancı sermayede etkisi olduğu literatürde öngörülen değişkenler dikkate alınarak, araştırmanın hipotezi aşağıdaki gibi belirlenmiştir;

H_0 : İran'a yönelik Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarında makro ekonomik göstergeler belirleyici değildir.

H_1 : İran'a yönelik Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarında makro ekonomik göstergeler belirleyicidir.

3.5. 1990-2006 Yılları Arası İran'a İlişkin Verilerin Analizi

3.5.1. Verilerin Normal Dağılıma Uygunluk Testi

Araştırmada kullanılan değişkenlerin normal dağılım gösterip göstermediklerini tespit etmek için Kolmogorov-Smirnov testi uygulanmıştır.

Kolmogorov-Smirnov testinin sonuçları Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Verilerin Normal Dağılıma Uygunluğunun Testi

Veriler	Kolmogorov-Smirnov testi		
	İstatistik	Serbestlik derecesi	p
Doğrudan yabancı sermaye yatırımları	0,196	14	0,149
Toplam dış borç stoğu	0,172	14	,200
Toplam uzun vadeli dış borç stoğu	0,135	14	,200
Mal ve hizmet ihracatı	0,3	14	0,001
Cari fiyatlarla GSMH	0,307	14	0,001
Gayri safi yurtiçi hasıla	0,308	14	0,001
Mal ve hizmet ithalatı	0,248	14	0,02
Mal ihracatı	0,231	14	0,041
Mal ithalatı	0,243	14	0,024
Döviz kuru	0,404	14	0
Enflasyon	0,259	14	0,012
Faiz	0,15	14	,200

Verilerin normal dağılıma uygunluğu için yapılan Kolmogorov-Smirnov testine göre doğrudan yabancı sermaye yatırımları, toplam dış borç stoğu, toplam uzun vadeli dış borç stoğu, faiz değişkenlerinin normal dağılıma sahip olduğu tespit edilmiştir.

3.5.2. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar ile Diğer Değişkenler Arasındaki Analizler

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlar ile diğer değişkenler arasındaki korelasyonlar aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 3: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar ile Diğer Değişkenler Arasındaki Korelasyonlar

		Doğrudan yabancı sermaye yatırımlar
Doğrudan yabancı sermaye yatırımlar	Pearson Correlation	1
	p	
	N	14
Toplam dış borç stoğu	Pearson Correlation	0,162
	p	0,58
	N	14
Toplam uzun vadeli dış borç stoğu	Pearson Correlation	0,092
	p	0,754
	N	14
Mal ve hizmet ihracatı	Pearson Correlation	,847(**)
	p	0
	N	14
Cari fiyatlarla GSMH	Pearson Correlation	,881(**)
	p	0
	N	14
Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	Pearson Correlation	,880(**)
	p	0
	N	14
Mal ve hizmet ithalatı	Pearson Correlation	,878(**)
	p	0
	N	14
Mal ihracatı	Pearson Correlation	,901(**)
	p	0
	N	14
Mal ithalatı	Pearson Correlation	,866(**)
	p	0
	N	14
Döviz kuru	Pearson Correlation	,817(**)
	p	0
	N	14
Enflasyon	Pearson Correlation	-0,516
	p	0,059
	N	14
Faiz	Pearson Correlation	-,693(**)
	p	0,006
	N	14

**p<0.01

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlar ile diğer değişkenler arasındaki korelasyon analizi sonuçları Tablo 3’de verilmiştir. Tabloya göre korelasyon katsayısının anlamlılık düzeyi %5 alındığında anlamlı ilişki bulunan değişkenler aşağıdakiler olmuştur.

Mal ve hizmet ihracatı: Pozitif yönlü yüksek bir ilişki bulunmuştur.

Cari fiyatlarla Gayri Safi Milli Hasıla: Pozitif yönlü yüksek bir ilişki bulunmuştur.

Gayri Safi Yurtiçi Hasıla: Pozitif yönlü yüksek bir ilişki bulunmuştur.

Mal ve hizmet ithalatı: Pozitif yönlü yüksek bir ilişki bulunmuştur.

Mal ihracatı: Pozitif yönlü yüksek bir ilişki bulunmuştur.

Mal ithalatı: Pozitif yönlü yüksek bir ilişki bulunmuştur.

Döviz kuru: Pozitif yönlü yüksek bir ilişki bulunmuştur.

Enflasyon: Negatif yönlü bir ilişkinin olduğu, fakat ilişkinin anlamlılık düzeyi %10 olduğu tespit edilmiştir.

Faiz: Negatif yönlü yüksek bir ilişki bulunmuştur.

Yapılan korelasyon analizine göre anlamlı ilişki bulunan değişkenler ile Doğrudan yabancı sermaye yatırımlar arasında regresyon analizi yapılmıştır. Elde edilen bulgular ayrı ayrı tablolar halinde aşağıda verilmiştir.

3.5.2.1. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar ile Mal ve Hizmet İhracatı Değişkeni Arasındaki Regresyon Analizi

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlar ile Mal ve hizmet ihracatı değişkeni modelin anlamlılığı için aşağıda yer alan Anova tablosu oluşturulmuş ve katsayıların anlamlılığı için t testi uygulanmıştır. Analizlerin sonuçları Tablo 4 ve Tablo 5’de verilmiştir.

Tablo 4: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar ile Mal ve Hizmet İhracatı Modelin Anlamlılığı İçin ANOVA Tablosu

	Kareler toplamı	Serbestlik derecesi	Mean Square	F	p
Regresyon	37975757,21	1	37975757,21	30,496	,000
Artıklar	14943042,01	12	1245253,5		
Toplam	52918799,21	13			

Modelin anlamlılığı için yapılan F testine göre model anlamlı bulunmuştur ($p < 0.05$).

Tablo 5: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar ile Mal ve Hizmet İhracatı Katsayılar ve Katsayıların Anlamlılığı İçin t Testi Sonuçları

	Standartlaştırılmamış katsayılar (B)	t	p
Sabit	-925,506	-1,612	0,133
Mal ve hizmet ihracatı	85,161	5,522	0

Tablo 5'ten de görüldüğü gibi, regresyon modelindeki katsayıların anlamlılığı için yapılan t testine göre modeldeki sabit, istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. Beta (β) katsayısı ise istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p < 0.05$).

3.5.2.2. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar ile Cari Fiyatlarla GSMH Değişkeni Arasındaki Regresyon Analizi

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlar ile cari fiyatlarla GSMH değişkeni arasındaki regresyon analizinin sonuçları aşağıdaki tablolarda yer almaktadır.

Tablo 6: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar ile Cari Fiyatlarla GSMH Modelin Anlamlılığı İçin ANOVA Tablosu

	Kareler toplamı	Serbestlik derecesi	Mean Square	F	p
Regresyon	41031599,62	1	41031599,62	41,421	,000
Artıklar	11887199,59	12	990599,966		
Toplam	52918799,21	13			

Modelin anlamlılığı için yapılan F testine göre model anlamlı bulunmuştur ($p < 0.05$).

Tablo 7: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar ile Cari Fiyatlarla GSMH Katsayılar ve Katsayıların Anlamlılığı İçin t Testi Sonuçları

	Standartlaştırılmamış katsayılar (B)	t	p
Sabit	-4022,43	-4,277	0,001
Cari fiyatlarla GSMH	44,552	6,436	0

Regresyon modelindeki katsayıların anlamlılığı için yapılan t testine göre modeldeki sabit istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p < 0.05$). Beta (β) katsayısı ise istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p < 0.05$).

3.5.2.3. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar ile Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Değişkeni Arasındaki Regresyon Analizi

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlar ile GSYİH değişkeni arasındaki analizler Tablo 8 ve Tablo 9’da yer almaktadır.

Tablo 8: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar ile GSYİH Modelin Anlamlılığı İçin ANOVA Tablosu

	Kareler toplamı	Serbestlik derecesi	Mean Square	F	p
Regresyon	40933788,78	1	40933788,78	40,985	,000
Artıklar	11985010,44	12	998750,87		
Toplam	52918799,21	13			

Modelin anlamlılığı için yapılan F testine göre model anlamlı bulunmuştur ($p<0.05$)

Tablo 9: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar ile GSYİH Katsayılar ve Katsayıların Anlamlılığı İçin t Testi Sonuçları

	Standartlaştırılmamış katsayılar (B)	t	p
Sabit	-3908,77	-4,211	0,001
Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH)	43,237	6,402	0

Regresyon modelindeki katsayıların anlamlılığı için yapılan t testine göre modeldeki sabit istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p<0.05$). Beta (β) katsayısı ise istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p<0.05$).

3.5.2.4. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar ile Mal ve Hizmet İthalatı Değişkeni Arasındaki Regresyon Analizi

Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar ile Mal ve Hizmet İthalatı değişkeni arasındaki regresyon analizi sonuçları aşağıdaki Tablo 10 ve Tabl 11’de verilmiştir.

Tablo 10: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar ile Mal ve Hizmet İthalatı Modelin Anlamlılığı İçin ANOVA Tablosu

	Kareler toplamı	Serbestlik derecesi	Mean Square	F	p
Regresyon	40817242,44	1	40817242,44	40,475	,000(a)
Artıklar	12101556,78	12	1008463,065		
Toplam	52918799,21	13			

Modelin anlamlılığı için yapılan F testine göre model anlamlı bulunmuştur ($p < 0.05$)

Tablo 11: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar ile Mal ve Hizmet İthalatı Katsayılar ve Katsayıların Anlamlılığı İçin t Testi Sonuçları

	Standartlaştırılmamış katsayılar (B)	t	p
Sabit	-1010,096	-1,963	0,073
Mal ve hizmet ithalatı	107,052	6,362	0

Regresyon modelindeki katsayıların anlamlılığı için yapılan t testine göre modeldeki sabit istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. Beta (β) katsayısı ise istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p < 0.05$).

3.5.2.5. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar ile Mal İhracatı Değişkeni Arasındaki Regresyon Analizi

Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar ile Mal İhracatı değişkeni arasındaki regresyon analizi sonuçları Tablo 12 ve Tablo 13’de yer almaktadır.

Tablo 12: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar ile Mal İhracatı Modelin Anlamlılığı İçin ANOVA Tablosu

	Kareler toplamı	Serbestlik derecesi	Mean Square	F	p
Regresyon	42944381,7	1	42944381,7	51,665	,000(a)
Artıklar	9974417,517	12	831201,46		
Toplam	52918799,21	13			

Modelin anlamlılığı için yapılan F testine göre model anlamlı bulunmuştur ($p < 0.05$)

Tablo 13: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar ile Mal İhracatı Katsayılar ve Katsayıların Anlamlılığı İçin t Testi Sonuçları

	Standartlaştırılmamış katsayılar (B)	t	p
Sabit	-1285,652	-2,616	0,023
Mal İhracatı	104,096	7,188	0

Regresyon modelindeki katsayıların anlamlılığı için yapılan t testine göre modeldeki sabit istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p < 0.05$). Beta (β) katsayısı ise istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p < 0.05$).

3.5.2.6. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar ile Mal İthalatı Değişkeni Arasındaki Regresyon Analizi

Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar ile Mal İthalatı değişkeni arasındaki regresyon analizi sonuçları Tablo 14 ve Tablo 15’de verilmiştir.

Tablo 14: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar ile Mal İthalatı Modelin Anlamlılığı İçin ANOVA Tablosu

	Kareler toplamı	Serbestlik derecesi	Mean Square	F	p
Regresyon	39714307,43	1	39714307,43	36,092	,000(a)
Artıklar	13204491,78	12	1100374,315		
Toplam	52918799,21	13			

Modelin anlamlılığı için yapılan F testine göre model anlamlı bulunmuştur ($p < 0.05$)

Tablo 15: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar ile Mal İthalatı Katsayılar ve Katsayıların Anlamlılığı İçin t Testi Sonuçları

	Standartlaştırılmamış katsayılar (B)	t	p
Sabit	-1567,511	-2,511	0,027
Mal ithalatı	154,012	6,008	0

Regresyon modelindeki katsayıların anlamlılığı için yapılan t testine göre modeldeki sabit istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p < 0.05$). Beta (β) katsayısı ise istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p < 0.05$).

3.5.2.7. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar ile Döviz Kuru Değişkeni Arasındaki Regresyon Analizi

Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar ile Döviz Kuru değişkeni arasında yapılan regresyon analizi sonuçları Tablo 16 ve Tablo 17’den görülmektedir.

Tablo 16: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar ile Döviz Kuru Modelin Anlamlılığı İçin ANOVA Tablosu

	Kareler toplamı	Serbestlik derecesi	Mean Square	F	p
Regresyon	35306136,36	1	35306136,36	24,055	,000(a)
Artıklar	17612662,86	12	1467721,905		
Toplam	52918799,21	13			

Modelin anlamlılığı için yapılan F testine göre model anlamlı bulunmuştur ($p < 0.05$)

Tablo 17: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar ile Döviz Kuru Katsayılar ve Katsayıların Anlamlılığı İçin t Testi Sonuçları

	Standartlaştırılmamış katsayılar (B)	t	p
Sabit	-243,785	-0,464	0,651
Döviz kuru	0,489	4,905	0

Regresyon modelindeki katsayıların anlamlılığı için yapılan t testine göre modeldeki sabit istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. Beta (β) katsayısı ise istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p < 0.05$).

3.5.2.8. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar ile Enflasyon Değişkeni Arasındaki Regresyon Analizi

Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar ile Enflasyon değişkeni arasındaki regresyon analizi sonuçları aşağıdaki Tablo 18 ve Tablo 19’da yer almaktadır.

Tablo 18: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar ile Enflasyon Modelin Anlamlılığı İçin ANOVA Tablosu

	Kareler toplamı	Serbestlik derecesi	Mean Square	F	p
Regresyon	14102647,42	1	14102647,42	4,36	,059(a)
Artıklar	38816151,8	12	3234679,316		
Toplam	52918799,21	13			

Modelin anlamlılığı için yapılan F testine göre, korelasyon analizinde olduğu gibi $p < 0.10$ için model anlamlı bulunmuştur

Tablo 19: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar ile Enflasyon Katsayılar ve Katsayıların Anlamlılığı İçin t Testi Sonuçları

	Standartlaştırılmamış katsayılar (B)	t	p
Sabit	3886,649	3,481	0,005
Enflasyon	-102,599	-2,088	0,059

Regresyon modelindeki katsayıların anlamlılığı için yapılan t testine göre modeldeki sabit istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p < 0.05$). Beta (β) katsayısı ise $p < 0.10$ için anlamlı bulunmuştur.

3.5.2.9. Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar ile Faiz Değişkeni Arasındaki Regresyon Analizi

Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar ile Faiz değişkeni arasında yapılan regresyon analizi sonuçları Tablo 20 ve Tablo 21’de verilmiştir.

Tablo 20: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar ile Faiz Modelin Anlamlılığı İçin ANOVA Tablosu

	Kareler toplamı	Serbestlik derecesi	Mean Square	F	p
Regresyon	25390212,74	1	25390212,74	11,068	,006(a)
Artıklar	27528586,47	12	2294048,873		
Toplam	52918799,21	13			

Modelin anlamlılığı için yapılan F testine göre model anlamlı bulunmuştur ($p < 0.05$)

Tablo 21: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlar ile Faiz Katsayılar ve Katsayıların Anlamlılığı İçin t Testi Sonuçları

	Standartlaştırılmamış katsayılar (B)	t	p
Sabit	26275,864	3,564	0,004
Faiz	-1844,048	-3,327	0,006

Regresyon modelindeki katsayıların anlamlılığı için yapılan t testine göre modeldeki sabit istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p < 0.05$). Beta (β) katsayısı ise istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p < 0.05$).

BÖLÜM 4

SONUÇ VE ÖNERİLER

Verilerin azlığı, kapsamlı ekonometrik ve istatistiksel analiz tekniklerinin kullanımını ve uygulanmasını kısıtlamaktadır. Dolayısıyla yapılan sayısal analizlerin bir dereceye kadar konuya ışık tutabileceği görülmüş; buna ilaveten bölge uzmanlarının ve saha incelemelerinin diğer gelişmiş ülkelere oranda daha büyük önem arz ettiği tespit edilmiştir.

Büyüyen ekonomilerin genelinde olduğu gibi nepotizm, veya siyasi bağlantılar da yabancı sermayenin geliş miktarı ve hızını etkilediği yapılan görüşmelerde tespit edilmiştir.

Araştırmada kullanılan verilerin büyük çoğunluğu uygulanan Kolmogorov-Smirnov testine göre normal dağılıma sahip olmadığı görülmüştür. Bu ise yapılan analizlerin tahmin kabiliyetlerini hem değişken sayısı, hem de testi geçen değişkenlerin açıklama/tahmin gücünü olumsuz yönde etkilemiştir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlar ile diğer değişkenler arasındaki korelasyon analizi sonuçları literatürde öngörülen sonuçlara benzer ilişkilerin varlığını ortaya koymuştur. Bu kapsamda; en yüksek pozitif korelasyon mal ihracatı (%90,1) olurken bunu, %88 ile GSMH ve % 86 ile mal ithalatı takip etmiştir. Faiz ise % -69,3 en yüksek negatif korelasyona sahip olmuştur. Bunu %-51,6 ile enflasyon takip etmiştir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlar ile Mal ve hizmet ihracatı arasındaki ilişkinin boyutu regresyon analizi ile test edilmiş, β katsayısı, yabancı sermayedeki artışın ihracattaki artışa duyarlılığı 85,61 olarak bulunmuştur. Yani ithalat ve ihracat düzeyleri yabancı sermayeyi önemli oranda etkilemektedir. Bu literatürde uluslararasılaşmanın bir boyutu olarak verilmektedir ve bu açıdan anlamlıdır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlar ile Döviz kuru değişkeni arasında yapılan regresyon analizi sonuçları ise ($\beta = 0,489$) oldukça anlamlı bir ekonomik kuralı destekler niteliktedir. Buna göre döviz kurundaki değişimlerin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına etkisi, söz konusu değişimin yaklaşık yarısı kadar olmaktadır. Yani, döviz kurları % 10 yükseldiğinde (reel kurlar düştüğünde) doğrudan yabancı sermaye girişleri % 4,9 oranında artmaktadır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlar ile enflasyon değişkeni arasındaki regresyon analizi sonuçları ise yine anlamlı bir ekonomik ilişkiye işaret etmektedir; enflasyon arttıkça doğrudan yabancı sermaye akımları eşdeğer oranda (% 102) düşmektedir. Çünkü yükselen enflasyon belirsizliği beraberinde getirir ve yatırımları (yurt içi yatırımlar dahil) ve yatırım kararlarının ertelenmesine, hatta tamamen iptal edilmesine sebep olabilmektedir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlar ile faiz değişkeni arasında yapılan regresyon analizi sonuçlarına göre yurt içi faiz oranları arttıkça yabancı sermaye girişleri azalmaktadır. Bunun uluslararası yatırım finansmanı açısından anlamı ise İran'a yönelik yabancı yatırımcıların bu ülkedeki yatırımları, yine bu ülkeden temin ettikleri kaynaklarla finanse ettikleri, bu finansman maliyetinin artması ile karlılıklarının düşeceğinden yatırımlarını azalttıklarını göstermektedir.

Bu çalışma bir genel analiz niteliği arz etmektedir. İran'a yönelik doğrudan yabancı sermaye hareketlerinin belirleyicilerinin neler olabileceği ve bu faktörlerin göreceli etkileri ortaya konulmuştur.

Detaylı analizler için daha sağlıklı verilere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu amaçla, resmi kurumlardan sağlıklı bilgilere ulaşma imkanları geliştirilmelidir. Bunun mümkün olmadığı durumlarda ise sistematik piyasa araştırması ve ekonometrik analizler yapılmalıdır.

Verilerin sağlıklı toplanması ve uluslararası yatırımcılara sunulması konusunda İran yönetiminin hem içsel, hem de dışsal olarak ikna olması gerekmektedir.

Yabancı sermaye ve potansiyel etkileri ülkedeki halk bazında algılanma şekli de önemli bir araştırma alanı olarak ele alınmalıdır.

Ülkeye yönelik doğrudan yabancı sermaye akımlarının artması için ise İran devletinin, enflasyon, dışa açılma ve faiz oranları konusunda uygun makro ekonomik politikalar geliştirmesi ve uygulaması, bu yatırımlarda artışı da beraberinde getirecektir.

KAYNAKÇA

AYDIN, N. (1997). **Uluslararası Doğrudan Yatırımlar ve Ortak Girişimler**. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını

BACCHETTA, P. and Wincoop, E. (1998). **Capital Flows to Emerging Markets: Liberalization, Overshooting and Volatility**. National Bureau of Economic Research, Working Paper No: 6530

BAYRAKTAR, F. (2003). **Dünyada ve Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları**. Ankara: Türkiye Kalkınma Bankası-Genel Araştırmalar Yayını

ÇALIŞ, A. (2005). **İran Ülke Profili**. Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi Yayını

ÇALIŞ, A. (2005a). **Türkmenistan Ülke Profili**. Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi Yayını

ÇEKİNMEZ, V. (2006). **Irak Ülke Profili**. Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi Yayını

ÇERMİKLİ, A.H. (2004). **Girdiye Dayalı Firma Teorisi ve Rekabet Avantajı**. Ekonomik Yaklaşım Dergisi, Cilt: 15, Sayı: 50, Yıl: 2004

DAS, T.K. and Teng, B.S. (2000). **A Resource-Based Theory of Strategic Alliances.** Journal of Marketing, Volume: 26, Number:1, Year: 2000, p.31-61.

DASHTI, A. (2007). **İran FDI Yasaları ile Serbest Ticaret ve Sanayi Bölgelerinin Ekonomideki Etkileri.** Shahid Beheshti Üniversitesi, Tahran

DAYİ, M. (2007, Nisan 1).**Ulusal Yarar ve Yabancı Yatırım.**

<www.rahenejatdaily.com> (22.01.2008)

DEİK (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu). (2005). **İran Ülke Bülteni.** Türk-İran İş Konseyi Yayını

DPT (2000). **Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları - Özel İhtisas Komisyonu Raporu.** Ankara

DUNNING, J.H. (1993). **Multinational Enterprises and the Global Economy.** Wokingham, Berkshire: Addison-Wesley

EFE, B. (2002). **Küreselleşme Sürecinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımının Analizi: İzmir Örneği.** İzmir: İzmir Ticaret Odası Yayını

ERTÜRK, E. (2001). **Uluslararası İktisat.** İstanbul: Alfa Yayınları

FHA (Fars Haber Ajansı). (2007, Ekim 8). **2007 Dünya FDI Rakamları.** Ekonomi Haberleri Bölümü

<www.foreigninvestment.blogfa.com/post> (10.01.2008)

FHA (Fars Haber Ajansı). (2008, Şubat 18). **Irak Petrol Sektörüne Yabancı Yatırımlar.** Dış Ekonomi Haberleri Bölümü

<www.farsnews.com/newstext.php> (18.01.2008)

FOSS, N.J. and Klein, P.G. (2004). **Entrepreneurship and the Economic Theory of the Firm: Any Gains From Trade?** University of Missouri, Contracting and Organizations Research Institute, Working Paper No: 2004-09

FRANKEL, J. and Roubini, N. (2001) **The Role of Industrial Country Policies in Emerging Market Crises.** Economic and Financial Crises in Emerging Market Economies

GHAHREMANI, A. (2005). **İran'ın Yabancı Sermaye Çekiciliği, Sorunları ve Tarihsel Açıdan İncelenmesi.** Shiraz Azad Üniversitesi Yayını

GIANNIS, P. (2007). **Does International Political Economy Position Act as a Catalyst For FDI? The Case of Turkey.** University of Thrace, Greece

GILLIES, G.L. (2002). **Hymer, the Nation-State and the Determinants of MNCs' Activities.** Contributions to Political Economy, Volume: 21, Number: 1, pp.43-54

GÖVDERE, B. (2003). **Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımların Belirleyicilerinin Günümüzdeki Geçerliliği.** Dış Ticaret Dergisi, Sayı: 28, Yıl: 2003, s.26-42

GÖVER, Z.T. (2005). **Doğrudan Yabancı Yatırımların Uluslararası Ticarete Etkileri: Türkiye Değerlendirmesi.** Hazine Müsteşarlığı, Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü Yayını

GÜÇLÜ, Y. (2004). **Yabancı Sermaye Çekimi Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşmaları.** Dışişleri Bakanlığı Yayını, Ekonomik Sorunlar Dergisi, Sayı:8, Yıl: 2004, s.17-28

HANSON, G. H. (2001). **Should Countries Promote Foreign Direct Investment?** United Nations Conference on Trade and Development, G-24 Discussion Paper Series No: 9, February 2001

HEKMAT, N. (2005). **Assessment of the Economy of Iran and Statistical Analysis of the Most Important Indicators Especially During the Past Three Decades with Special Focus on Foreign Trade Along with Shortterm Forecast of Some Economic Indexes.** Ph.D Thesis, Technische Universität, Berlin

HIRST, P. ve Thompson, G. (2000). **Küreselleşme Sorgulanıyor.** Ankara: Dost Kitabevi

IMF (1993). **Balance of Payments Manual.** 5th Edition, Washington

JAKLIC, M. (1998). **Internationalization Strategies, Networking and Functional Discretion.** Competition and Change, Volume: 3, p.359-385.

KARLUK, R. (2001). **Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyümeye Katkısı.** Ekonomik İstikrar, Büyüme ve Yabancı Sermaye Semineri, TCMB İnsan Kaynakları Genel Müdürlüğü

KHAN, A.H. and Kim, Y.H. (1999). **Foreign Direct Investment in Pakistan: Policy Issues and Operational Implications.** Philippines: Economics and Development Resource Center, Report Series No: 66

KIYICI, H. (2003). **Irak Ülke Raporu.** İstanbul: MÜSİAD Yayını

KOÇAK, İ. (2005). **Azerbaycan Ülke Raporu.** KOSGEB Yayını

KOZUL-WRIGHT, R. and Rowthorn, R. (1998) **Spoilt for Choice? Multinational Corporations and the Geography of International Production**. Oxford Review of Economic Policy, Volume: 14, Number: 2, pp. 74-92

KTO (Konya Ticaret Odası). (2008). **İran İslam Cumhuriyeti Ülke Raporu**. Etüd-Araştırma Sevrisi Yayını

MAÇ, N. (2007). **Pakistan'ın Ekonomik Profili ve Konya ile Pakistan Arasındaki İşbirliği Alanları**. Konya Ticaret Odası, Etüd-Araştırma Servisi Yayını

MASHHADI RAJABI, M. (2008, Mart 1). **Yatırımcıların Cenneti**. Iranian Diplomacy Magazine
< www.irdiplomacy.ir/index.php > (02.03 .2008)

MASHHADI RAJABI, M. (2008, Mart 3). **Pakistan Ekonomisinin Çözüm Anahtarı**. Iranian Diplomacy Magazine
<www.irdiplomacy.ir/index.php> (04.03 .2008)

MOSAVI, A, Ghaedi, M. (2006). **İran'a Yönelik FDI Araştırması**. Firouz Abad Üniversitesi Yayını

NEWBOLD, P. (2006). **İşletme ve İktisat İçin İstatistik**. Çev. Ümit Şenesen, İstanbul: Literatür Yayıncılık

OECD. (2001). **Investment Climate and Prospects in Azerbaijan**. Global Forum on International Investment

OECD. (2003). **Checklist for Foreign Direct Investment Incentive Policies**. Organization for Economic Co-Operation and Development

OKAMOTO, Y. (2000). **Does The Ownership Matter? Changing Roles Of FDI in the Taiwan's Manufacturing Sector.** Nagoya University, APEC Study Center, GSID, 2000

<<http://www.gsid.nagoya-u.ac.jp>> (10.12.2007)

OKSAY, S. (1998). **Çokuluslu Şirketler Teorileri Çerçevesinde Yabancı Sermaye Yatırımlarının İncelenerek Değerlendirilmesi.** Dış Ticaret Müsteşarlığı Dergisi, Yıl: 3 (Ocak 1998), Sayı: 8, s.21-32

ONGAN, T.H. (2004). **Gelir Eşitsizliği, Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ters U Eğrisi.** İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt: 54, Sayı: 1, s.153-166

ÖZTÜRK, L. (2004). **Serbest Bölgelerdeki Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları: Dünyadaki Uygulamalara Teoriler Işığında Bir Bakış.** Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi, Yıl: 2004, Sayı: 7, s.110-128

PTNP (Pakistan Tafahom Newspaper). (2006, Eylül 4). **Pakistan**
<www.tafahomnews.com> (10.01.2008)

SABIR, H. (2002). **Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Gelişmekte Olan Ülkelere Yönlendirici Politikalar.** Dış Ticaret Dergisi, Yıl: 2002, Sayı: 26, s.74-84

SARFARAZ, L. (2002). **Economic Reforms and Foreign Direct Investment in Iran.** Shiraz Üniversitesi Yayını

SEYİDOĞLU, H. (2003). **Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama.** İstanbul: Güzem Yayınları

SOYAK, A. (2007). **İktisat Ekolleri ve Türkiye Gerçekleri: Çokuluslu Şirketler Melek mi, Şeytan mı?** Bilim ve Ütopya Dergisi, Yıl: 14 (Ağustos 2007), Sayı: 158, s.25-30

ŞEN, E. (2005). **Azerbaycan Cumhuriyeti Ülke Profili.** Dış Ticaret Müsteşarlığı, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi Yayını

USE (US Embassy in Turkmenistan). (2006). **Investment Climate Report 2006: Turkmenistan.**
<www.turkmenistan.usembassy.gov> (15.01.2008)

U.S. DEPARTMENT OF STATE. (2006). **2006 Investment Climate Statement - Turkey.**
<www.state.gov/e/eeb/efd/2006> (17.01.2008)

ÜNVER, Ö., Gamgam, H. (1996). **Uygulamalı İstatistik Yöntemler.** Ankara: Siyasal Kitabevi

YILMAZ, Ş. E. (1992). **Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi.** Ankara: Gazi Üniversitesi Yayın No: 178, İ.İ.B.F. Yayın No: 57

YÜKSELEN, Z. (2005). **Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve İş/Yatırım Ortamı İlişkisi.** Ankara: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Yayını

ZAINY, M.A. (2004). **The Iraqi Economy: Present State and Future Challenges.** Middle East Economic Survey, Volume: XLVII, Number: 25, 21 June 2004

ZEYBEK, A. (2005). **Türkiye Sanayinin Yoğunlaşma Verileri.** Ankara: Hazine Müsteşarlığı Yayını

İNTERNET SİTELERİ

www.1bilgi.com/dis-ticaret/5726/1-uluslararasi-pazarlama.html (05.01.2008)

www.english.farsnews.com/newstext.php (07.02.2008)

www.en.wikipedia.org/wiki/Foreign_Direct_Investment_in_Iran (02.01.2008)

www.intes.org.tr (22.01.2008)

www.irankulturevi.com/turkce/iran/bakis.htm (12.02.2008)

www.magiran.com/npview (15.01.2008)

www.nationsencyclopedia.com/Europe/Armenia (22.01.2008)

www.pakistantimes.net (15.01.2008)

www.parspetrol.com (02.01.2008)

www.state.gov (12.02.2008)

<http://tr.wikipedia.org> (27.01.2008)

<http://web.worldbank.org> (19.01.2008)

<http://www.wto.org> (22.01.2008)